

ARGUS

We leefden drie weken op cola en thee. 3

December

En ieder jaar weer bijna vroom eerst sinterklaasgedichtjes en dan de ster, de stal, de boom en honderdduizend lichtjes.

Als elk jaar komt de Lieve Heer de dwaze mensen troosten en ja verdomd, daar zijn ze weer: de wijzen uit het Oosten.

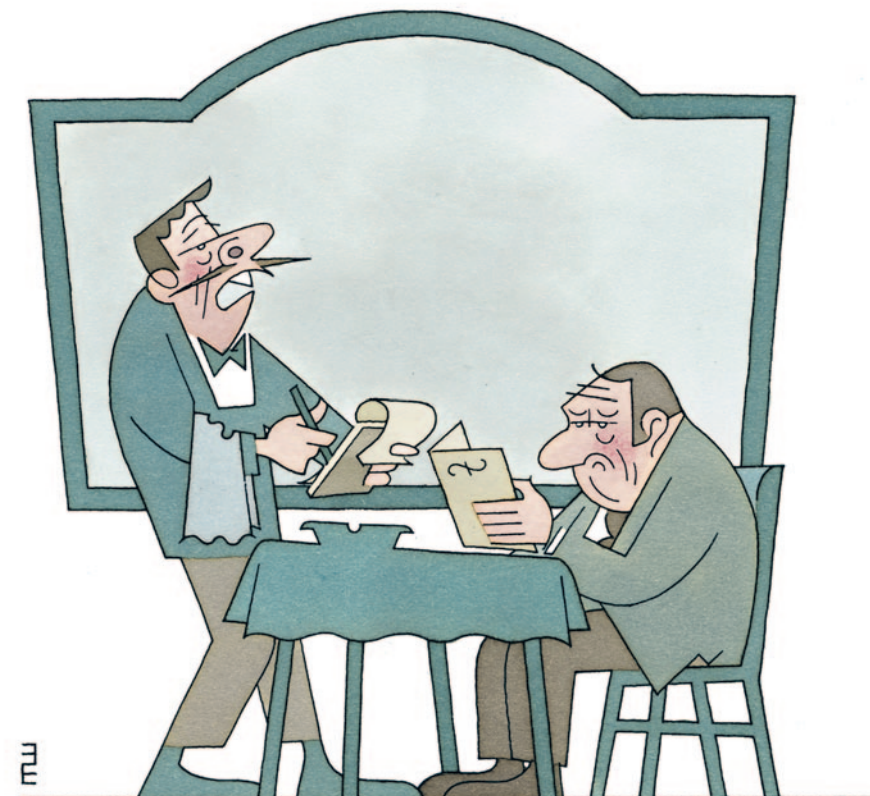
Wij kijken vredig naar elkaar rondom de boom gezeten; het kan geen kwaad één keer per jaar de wereld te vergeten.

JEAN PIERRE RAWIE

Zwart-wit

Piet Emmer hekelt de toon van het slavernijdebat. 8

MICHEL WIDDEVELD

" CHAMPAGNE MET KAVIAAR MAAR WEER ? "

Glück auf

Drilschool voor jonge mijnwerkers. 12

Deal

Nachtclubbaas verpatst archief kleinkunstlegende. 14

Kogels

Jong en extreem gewelddadig. Reconstructie van de dubbele liquidatie in de Staatsliedenbuurt, tien jaar later. 20

Heilige nacht

Jeugdherinneringen aan de Jordaan bij kaarslicht. 10

- Pol** Van Ostaijen in Berlijn. 2
- Artificial** Een tekstrobot aan het woord. 4
- Kazakken** Brief aan de minister van Gelijke Kansen. 6
- White Power** Rechts-extremisme als mondiaal probleem. 6
- Virus** Een patroon van onvermogen. 7
- Troelstra P.J.** wilde van z'n zieke vrouw af. 16
- Ingenieursdromen** Triomf der techniek ontrafeld. 18
- Bomvrees** De nieuwe wapenwedloop. 19
- Alpensymfonie** Wandelen met Richard Strauss. 25
- Hondengeblaf** De eeuw van dada. 27
- Weg naar de grens** Grete Weil herontdekt. 29
- Zetduivels** De mooiste verschrijvingen ooit. 31

Dit extra dikke kerstnummer (32 pagina's!) is de laatste Argus van dit jaar. We wensen onze lezers mooie feestdagen en het allerbeste voor 2023. Argus 142 verschijnt woensdag 18 januari 2023.

Van Ostaijen op de vlucht

Nog tot de jaarwisseling: een prachtexpositie over Paul van Ostaijen in Berlijn. In een rococopaleisje, het Ephraim-Palais. 'Boem' staat buiten op de voorgevel.

door JOS BOURS

De Vlaamse dichter Paul van Ostaijen was in Berlijn van 1918 tot 1921 met zijn liefde Emma Clement, beiden op de vlucht vanuit Antwerpen. 'Pol' had met andere Vlaamse activisten de oorlog aangegrepen om, met steun van de Duitse bezetters, de onderdrukking van de Vlaamse taal en de Franstalige dominantie te bestrijden. Dat deed hij in tal van activistische tijdschriften. In 1918 werd hij gezocht als collaborateur. En 'Emmeke'? Die had zich tijdens de oorlog iets te veel in het gezelschap van Duitse officieren laten zien.

Berlijn is voor hen dus een veilig toevluchtsoord. En voor een kunstenaar *the place to be*. Maar van artistieke glamour is geen sprake. Berlijn 1918, dat zijn vooral oerdegelijke, zware, door bruinkooldampen bruinzwart aangeslagen gebouwen. 'Het is hier alles zo monotone triestig. Een pis-seblom kan hier zelfs niet groeien.'

Ze betrekken in de Wilhelmstrasse een armetierig kamertje. Er is continu geldgebrek, reizen kan alleen derdeklas, er is weinig eten, en hoe kom je in godsnaam aan 'merkandij's' (cocaine)? Emma werkt als mannequin en fotomodel,

Emma Clement als mannequin 'in de modeweek van 1921 om 1 uur 's middags'.

maar 'haar merken helpen ons niet uit de puree'.

Paul is vaak ziek en heeft heimwee. Maar zijn 'lief beesteke' wordt omringd door de nodige aanbidders, die onder de indruk zijn van 'een vrouw met wie je zonder remmingen kunt seksen'. Van Ostaijen ziet het machteloos aan. Maar eigenlijk zou zo'n vrouwelijk dier getemd moeten worden, vindt hij. 'Een man die niet de moed heeft met de zweep om te gaan, is een grote nul.' Heeft hij het over zichzelf?

In 1918 breekt de grote arbeidersopstand uit, die zich praktisch onder hun raam afspeelt. Paul is op de hand van de radicale socialist

Karl Liebknecht, immers: kunst moet dienen als motor van de revolutie. Maar deze – opmerkelijk geweldloze – revolutie wordt bruut door de sociaaldemocratische regering neergeslagen. Met behulp van bijzonder gewelddadige extreemrechtse vrijkorpssoldaten. Die maken een einde aan wat zij de *Entmannungsrevolte* noemen. Want ook veel vrouwen nemen deel aan de revolutie. En bedreigen met hun vrijmoedigheid de mannelijkheid van de reactionaire soldaten.

In de straten hoort Paul woorden vol vrouwenhaat. Hij leest ze in de kranten. En gebruikt ze in zijn gedichten.

'hoeren slangen werpen zich op eerlijke mannen
het gezin wankelt
de eer wankelt
ligt er
alle begrippen
VALLEN'.

Neemt hij zo ook wraak op zijn eigen overspelige geliefde? Immers, ook linkse kunstenaars fantaseren in die revolutiedagen over geweld tegen vrouwen.

De tentoonstelling gaat voornamelijk over Van Ostaijens artistieke ontwikkeling. Hij heeft vooral contacten met kubistische en dadaïstische schilders en kringen rond de expressionistische tijdschriften *Die Aktion* en *Der Sturm*.

Na de mislukte revolutie neemt nihilisme de plaats in van de illusie dat kunst van invloed kan zijn op de maatschappij. Hij schrijft nu 'zuivere lyriek' en 'op zichzelf staande kunst' in de dichtbundels *Bezette Stad* en *De Feesten van Angst en Pijn*.

Daarin komt alles voorbij: de oorlog, dada, het moderne stadsleven, het geloof, reclameslogans en films. Vormgegeven middels een unieke typografie. Je kunt er in de fraaie tentoonstelling talloze handgeschreven voorbeelden van zien.

Expositie Paul van Ostaijen, Ephraim-Palais, Poststraße 16, Berlijn. T/m 31 december 2022.

Tientje minder

Zo kondigden we in nummer 139 een prijsverhoging aan (geheel van buiten opgedrongen), zo gaan we eenmalig onze prijs verlagen (geheel onze eigen verdienste).

Wie zich voor 1 januari 2023 abonneert betaalt **53 euro** voor een jaar. En dat is vijf euro minder dan het huidige jaar en een tientje minder dan in 2023.

En verder? Argus blijft gewoon een conservatief blad.

Een krant die je kunt vasthouden. Met nu en dan een onthullinkje, maar vooral met verhalen die met plezier worden geschreven. En dan ook veelal met plezier worden gelezen. Het enige nieuwe is dat alles bij het oude blijft.

Overtuigd? Ga naar arguspers.nl

Hylke van der Meer, uitgever Argus.

Apartheidsbordjes worden verhangen

door PETER VAN DEN AKKER

De grote Zuid-Afrikaanse kenten van drogisterijen annex apotheken Dis Chem raakte kortgeleden in opspraak over een intern memo aan het personeel. Daarin liet uitvoerend directeur Ivan Salzman in nogal bruuske beoordelingen weten dat Dis Chem achterop was geraakt met diversiteit op de werkplek. Vandaar een stop op wit personeel en ruim baan voor zwarte werknemers.

De witte klanten van Dis Chem reageerden boos en ontzet. Velen van hen gingen online op zoek naar concurrenten van het concern. Het management voelde de bui van een klantenboycot al hangen en haastte zich met sussende verklaringen en verontschuldigheden voor Salzmans onbesuisde memo. Erg overtuigend klonken die niet; in feite werd Salzmans botte taalgebruik nu verpakt in het wollige jargon van politiek correcte bedoelingen. Dis Chem liet zijn klanten weten nog steeds

'onvoorwaardelijk te staan achter de ondubbelzinnige noodzakelijkheid voort te gaan op de door ons ingeslagen weg van transformatie'.

De schaduwminister voor Werkgelegenheid van oppositiepartij Democratische Alliantie (DA), Michael Cardo, reageerde daarop in het dagblad *The Citizen* wat nuchterder. Dis Chem zet zich volgens Cardo gewoon schrap voor de invoering van de draconische wet op de werkgelegenheid, die van kracht zal worden als de president er zijn

handtekening onder heeft gezet. In deze wet wordt per economische sector aangegeven wat de getalpmatige verhouding moet zijn tussen witte en zwarte werknemers. De minister van Werkgelegenheid kan vervolgens per sector aangeven welke doelen bereikt moeten worden. Bedrijven die de streefcijfers niet halen, kunnen dan rekenen op fikke boetes tot wel tien procent van de jaaromzet van de tekortschietende bedrijven in kwestie. Nogal wiesde, aldus Cardo, dat een

bedrijf als Dis Chem als de dood is om bij regeringspartij ANC in het verdomhoekje terecht te komen.

De pogingen van Dis Chem om bij de wetgever een wit voetje te halen en ook weer bij zijn klanten in het gevlij te komen, heeft wel wat gekost. De verkoopcijfers tuimelden omlaag en Dis Chems aandelen op de beurs kregen een flinke klap.

De arbeidswetgeving waar Dis Chem zich voor wil indekken, is

gewoon rassenwetgeving naar het beproefde model uit de tijd van de apartheid. Kritiek daarop is niet van vandaag of gisteren, Zo'n twintig jaar geleden werd het ANC er al voor gewaarschuwd de bordjes uit de tijd van de apartheid niet te verhangen ten faveure van de zwarte meerderheid in het land. Er werd op gewezen dat de Bevolkingsregistratiewet tijdens de apartheid de term ras heel precies wist te omschrijven. Het leidde desondanks tot een obsessie met

huidskleur en een daarmee gepaard gaande uitwaaiering van steeds meer aanvullende rassenwetten, totdat het systeem er uiteindelijk onder bezweek. De minister voor Werkgelegenheid haalt zich met zijn quoteringssysteem dus nogal wat op de hals, want sinds 1994 wordt in het non-rationale Zuid-Afrika de term zwart weer losjes gebruikt als een verzamelterm voor kleurlingen, Aziaten en Afrikanen.

Dat wordt nog heel wat rekenwerk voor de minister.

Vincent Mentzel / De Iraanse Revolutie

Het was vijf jaar na de Islamitische Revolutie van 1978 dat ik Iran bezocht. Iran en Irak hadden een oorlog uitgevochten en overal waren diepe sporen zichtbaar van die enorme knokpartij.

De Pasdaran, de Iraanse Revolutionaire Garde, was zichtbaar en onzichtbaar aanwezig. Overal werd je gevolgd. Onze hotelkamer kon niet echt op slot, want de sloten waren verwijderd en elke dag werd alles in de kamer nauwkeurig onderzocht. In hun revolutionaire woede hadden de volgelingen van ayatollah Ruhollah Khomeini alles in het hotel wat westers was aan gruzelementen geslagen. In de kamers op de eerste drie verdiepingen van het hotel waren alle toiletputten kapot gehakt en omgetoverd tot hurk-wc's.

Ongeveer drie weken lang leefden we op cola en thee, want geen bier of wijn verkrijgbaar. Mijn collega Michael Stein was een wonder van meegaandheid: "We doen alles wat men

vraagt gewoon na." Dus toen we een moskee bezochten, lagen we ook voorovergebogen en als een Pasdaran zei nu naar links of rechts, dan deden we dat zonder uiterlijk morren. Af en toe probeerde ik van het paadje af te wijken, maar dan werden we ruw teruggedraafd.

We reisden in een geblindeerd vliegtuig vol met gelovigen naar de heilige stad Qom, waar de mooiste moskee ter wereld staat, en vervolgens naar het slagveld in Basra. De Pasdaran lette goed op waar ik foto's van maakte en mijn collega bleek een meester van het woord om de heren op een dwaalspoor te brengen.

We brachten een avond door ter residentie van de Nederlandse ambassade, waar ons een mooi glas zelfgestookte alcohol werd geschonken. Na een paar weken onder grote spanning te hebben rondgereisd ging dat erin als Gods woord in een ouderling. Het was een donker en somber stembild in Teheran en omstreken.

Op audiëntie gaan bij Khomeini was een verstikkende ervaring en het door hidjabs gedomineerde straatbeeld was niet vrolijkstemmend, vooral niet wanneer er op vlammende wijze naar ons werd gewezen, geschreeuwd en gescholden.

Mijn fantastische en humorvolle Iraanse collega Alfred Yaghobzadeh sleepte mij door risikante situaties. Maar de grootste hobbel was toch wel de rit naar huis. Een behulpzame Nederlandse diplomaat bracht ons naar het vliegveld tot aan de douane. "Hierna moet je het zelf doen," sprak hij, wijzend op de grote zak met onbelichte films. Mijn werk van wekenlange arbeid in Iran moest nog door de veiligheidscontrole.

Met angstzweet op mijn rug klauterde ik aan boord van het Swissairtoestel. De stewardess, die het allemaal op een afstandje had gevolgd, sprak, nadat de deuren dicht waren gegaan: "Ga zitten, u krijgt direct na de start van mij een lekkere Bloody Mary."

Verschijnt tweewekelijks

Hoofdredactie Paul Arnoldussen en Rudie Kagie

Eindredactie Bert Brevoord, Ingrid Brouwer en Paul Westink

Redactie Mark Blaisse, Martje Breedts Bruin, John Jansen van Galen, Kasper Jansen en Michaja Langelaan
redactie@arguspers.nl

Vormgeving Lucy Prijs
Letter logo Richard Keijzer

Organisatie Irene Philippen
Uitgever Stichting Arguspers Keizersgracht 337, 1016EG Amsterdam
info@arguspers.nl

Druk APG Diemen

Jaarabonnement: € 58,- (24 nummers)
Twee jaar voor € 106,-
Abonneren kan via de site www.arguspers.nl
Abonnementenservice tel.: 088-1102043
Volg ons op
www.facebook.com/argusopiniekant/

Nederland moet in opstand komen tegen Baudet

door ChatGPT

Thierry Baudet is een Nederlandse politicus en oprichter van de extreemrechtse partij Forum voor Democratie (FvD). Hij is bekend geworden vanwege zijn anti-immigratiestandpunt, zijn verzet tegen de Europese Unie en zijn controversiële opvattingen over een breed scala aan kwesties. De opvattingen en acties van Baudet zijn echter zeer zorgwekkend en vormen een bedreiging voor de waarden van inclusiviteit, tolerantie en democratie, die fundamenteel zijn voor de Nederlandse samenleving.

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 won FvD van Baudet twee zetels, waarmee hij lid werd van het Nederlandse parlement. Sindsdien gebruikt Baudet zijn platform om verdeeldheid zaaiende en haatdragende retoriek te verspreiden en zich aan te sluiten bij extreemrechtse en extremistische groeperingen. Hij wordt ervan beschuldigd opruiende en discriminerende verklaringen af te leggen en verkeerde informatie en complottheorieën te verspreiden.

Verder is Baudet een uitgesproken criticus van de huidige regering en haar beleid, maar heeft hij geen constructieve oplossingen of alternatieven aangedragen. In plaats daarvan heeft hij zich gericht op het aanwakkeren van angst en wrok onder zijn aanhangers en op het bevorderen van zijn eigen persoonlijke agenda. Dit is niet het soort leiderschap dat Nederland nodig heeft, en de acties van Baudet zijn zeer schadelijk voor het politieke landschap van het land.

Het is belangrijk dat de Nederlandse samen-

leving in opstand komt tegen de haat en ondraagzaamheid waar Baudet voor staat. Zijn opvattingen zijn niet representatief voor de meerderheid van de Nederlanders en horen niet thuis in een moderne en vooruitstrevende samenleving. We moeten zijn verdeeldheid zaaiende retoriek en zijn pogingen om het land te verdelen en zijn waarden te ondermijnen, afwijzen. We moeten samen staan en de principes van tolerantie, gelijkheid en democratie verdedigen die de kern vormen van Nederland.

De tekstrobot

Vanaf 1 december in bedrijf: chat.openai.com waar je onbekommerd vragen aan kunt stellen en direct een goed

geformuleerde en naar behoefte een beknopte of wat uitgebreidere tekst ontvangt. Inmiddels als een sensatie binnengehaald. Het is een initiatief van OpenAI, opgericht in 2015 door onder anderen Elon Musk, dat beoogt 'op niet commerciële basis het bevorderen en ontwikkelen van vriendschappelijke Artificial Intelligence, op een manier die de mensheid als geheel ten goede komt'.

Bovenstaande tekst was een reactie op het verzoek een wat lange column te schrijven over Baudet vanuit een links perspectief. Om consequent te blijven door Google-translate vertaald. Vragen om een tekst vanuit rechts lukte niet meer vanwege overbelasting van de robot.

Daarvoor nog een paar testjes gedaan. Was er wat te vertellen over Argus-medewerker Dikke Freddy? Nooit van gehoord, we werden verwezen naar het net. Geprobeerd met Erik Vlaminck (Dikke Freddy is een pseudoniem van de roman-cier), idem dito. Zelfs de vraag naar de boeken die Rudie Kagie schreef bleef onbeantwoord. Harry Mulisch misschien? Raak. Een fijn stukje over zijn werk, maar we lezen ook dat de auteur advocaat was en in het verzet heeft gezeten. Wat niet echt het geval is.

Op redacties wordt gevreesd dat deze robot ten koste zal gaan van de werkgelegenheid. Dat zal best. Je kunt nu al stukjes vragen in de stijl van een bekende figuur. De vraag is of de doorsnee journalistiek de jaren dertig haalt. Het oorspronkelijke werk blijft nodig, want zo'n robot moet natuurlijk ook gevoed worden.

P.A.

Pennenvruchten

Terecht dat Jean Pierre Rawie een lans breekt voor de pen-nenvruchten van 'actrice' An-nemarie Oster (Argus 140). Ik zou hetzelfde willen doen voor de bun-dels van 'acteur' Maarten Spanjer. Lezen die man!

Zorgvlied, Hans van Eeden

Heet van de naald

Het komt niet vaak voor dat ik in één aflevering twee aanlei-dingen vind voor een ingezonden briefje, maar in Argus 140 was het zover. Op pagina 5 haalt Peter Taal uit Huizen mij aan als verteller van een anekdote over een Duitse professor die in het colofon van zijn scrupuleus door hemzelf gecorrigeerde boek geveld werd door de zedenuivel, waar te lezen stond 'Diese Ausgabe is garantiert ohne Dreckfehler'. Hierover twee din-gen. De heer Taal herinnert zich de zinsnede anders dan ik hem opge-lepeld kan hebben, want ik heb nooit beter geweten dan dat deze luidt: 'Dieses Buch ist ohne Dreck-fehler'. En wat de anekdote betreft: het is bij mijn weten slechts een grapje met een zeer lange baard, afkomstig uit het boekenvak.

Voorts rept op pagina 21 Arjan Peters – wiens terugkeer in de lite-rraire arena ik overigens van harte

toejuich – dat wij nu 'eindelijk' ook beschikken over de *Verzamelde gedichten* van Max de Jong, samengesteld door Bob Polak (Statenhofpers, € 79,50). Dat deze titel voor De Jongs werk nieuw is, bestrijd ik niet. Wel wijs ik erop dat onder mijn bewind bij uitgeve-rij Van Oorschot niet alleen De Jongs *Dagboek* in de steigers is gezet – dat inderdaad een jaar na mijn vertrek verscheen (2016) –, maar dat wij reeds in 2014, zorg-zaam uit diens hele poëtische nalatenschap bijeengebracht door Marsha Keja, *Heet van de naald* en *andere gedichten* publiceerden, wat wij meenden om diverse rede-nen een aardiger titel dan louter 'verzamelde gedichten' te zijn.

Het kan zijn dat onze fraai ge-bonden, met het facsimile van *Heet van de naald* verluchte editie (€ 24,90, en naar verluidt nog steeds verkrijgbaar) Peters is ont-gaan, maar 'eindelijk' is dus niet geheel correct. Zorgzame samen-steller Bob Polak van de *Verzamelde gedichten* zal onze editie echter niet ontgaan zijn. Hij en uitgever Statenhofpers hebben eenvoudig gewacht tot het jaar 2021 verlopen was, zodat geen auteursshonorarium meer hoefde te worden be-taald omdat Max de Jong toen langer dan zeventig jaar geleden was doodgegaan.

Amsterdam, Wouter van Oorschot

Stip

Dank voor het heerlijke verhaal van Ivo de Wijs over Kees Stip (Argus 140). Misschien wil hij ooit dieper ingaan op het meer serieuze werk van deze dichter, zoals het visionaire *Groningen straks* in de bundel *Groninger kwatrijnen* (1991):

*Een visioen (ik heb ze vantevoren):
De gasbel heeft zijn laatste gas
verloren.*

*Een menigte staat op de Grote Markt
en staart omlaag naar de
Martinitoren.*

Utrecht, Wies Vergeer

Stip (2)

In zijn aardige stuk over Kees Stip (Argus 140) schrijft Ivo de Wijs dat Kees Stip zijn studie klas-sieke letteren in Utrecht niet had afgemaakt, maar wel teruggreep op zijn kennis van de klassieken. Dat laatste is niet verwonderlijk: Kees Stip is tot op hoge leeftijd Latijnse en Griekse teksten blijven lezen en heeft zelf ook in het Latijn gedicht.

Na hun studie vormden twaalf ex-studenten Oude Talen uit Utrecht een classicistengezel-schap, geheten de Δώδεκα (do-deka = twaalf, hetzelfde aantal als

de olympische goden). Het werd opgericht op 31 maart 1940 en Kees Stip is er in 1955 bij geko-men. Zij kwamen elk jaar in de kerst-, paas- en zomervakantie een dag bijeen ten huize van een hun-ner, ook nog in Kees Stips woon-plaats Sellinger, met echtgenoten (m/v) voor de culinaire verzor-ging. Ze behandelden moeilijke Griekse en Latijnse teksten die niet op de gymnasia aan de orde kwamen.

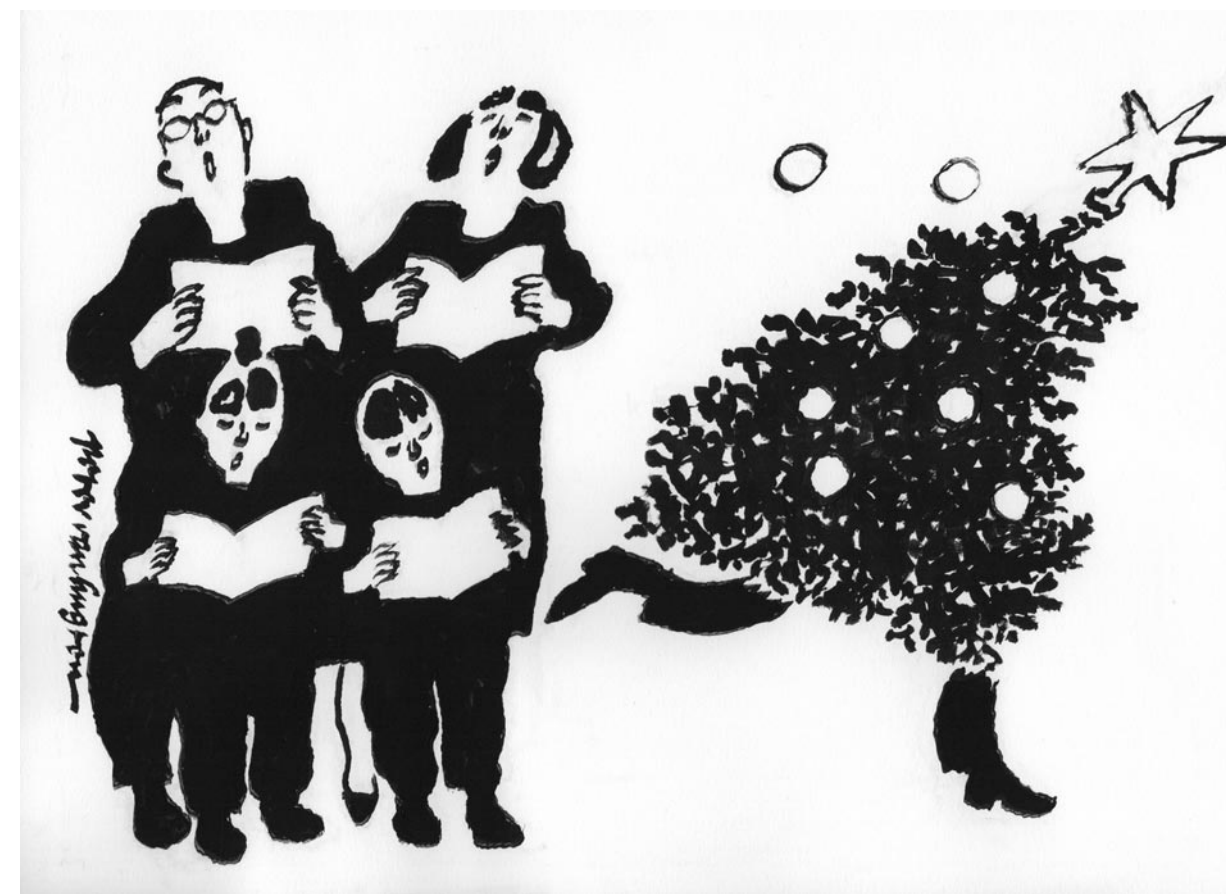
De helft van hen was werkzaam als leraar (Henk Bolkestein, Hans van Daal, Jo van Hilten, Jan Peters, Phiet Suys-Reitsma, Wim Verdenius) en wilde wel eens een minder gang-bare tekst lezen, vertalen en be-spreken. Zij kenden elkaar van hun studievereniging Pnyx.

Het laatste lid stierf in 2012 op 98-jarige leeftijd, maar de Δώδεκα was al op 1 september 2001 ten grave gedragen, omdat de meeste leden te oud waren, niet in het-zelfde bejaardentehuis woonden (zoals wel was afgesproken, vol-gens notulen uit 1968) of overle-den waren.

Ik ben blij dat zo'n 65 jaar na mijn eerste kennismaking met Kees Stip zijn werk weer zo veel en verdiende aandacht krijgt.
Amsterdam, Francine Stoffels

BRIEVEN

Peter van Hugten

Dodelijke schorpioensteek: tragedie of nepnieuws?

Stierf de vijfjarige Syrische vluchteling Maria in augustus op een eilandje in de Grieks-Turkse grensrivier Evros na dagenlang lijden ten gevolge van de steek van een schorpioen? Of was het bericht nepnieuws, propaganda en het werk van te naïeve verslaggevers die zich vereenzelvigen met de doelen van hulporganisaties? De Duitse journalistiek is in rep en roer, ook Nederlandse media meldden het nu omstreden verhaal.

door THEO DERSJANT

Een groep van 38 Syrische vluchtelingen belandde deze zomer op een onbewoond eilandje in de rivier de Evros, ingeklemd tussen Griekenland en Turkije. Beide landen weigerden de groep op te nemen en schoven el-kaar wekenlang de verantwoorde-lijkheid toe. Het werd een mens-onterend voorbeeld van hun beider *pushback*-politiek. Het eilandje was voor journalisten niet toegankelijk, er was contact met de groep via WhatsApp. Hulporganisaties dron-gen aan op een reddingsoperatie.

Dan schrijft de correspondent

van *Der Spiegel* op grond van be-richten van de vluchtelingen dat een vijfjarig meisje, Maria, ster-vende is na door een schorpioen te zijn gestoken. Griekenland en Tur-kije doen nog steeds niets. Enkele dagen later meldt het blad het over-lijden van Maria. Het bericht gaat viraal. Het lijkt erop dat de Spie-geljournalist de oorspronkelijke bron is van alle verhalen. Dagblad *Trouw* meldt de tragedie met dode-lijke afloop in een stuk van corres-pondent Thijs Kettens, die terzijde verwijst naar *Der Spiegel*. Ook Griekenlandcorrespondent Inge-borg Beugel bericht zonder bron-vermelding – "het was maar een klein stukje, ik vond het niet op-portuun" – over de dood van Maria op de website van *De Groene Am-sterdammer*.

Duitse media meldden eind no-ember dat *Der Spiegel* de vier ar-tikelen die zijn eigen (freelance) correspondent over de kwestie schreef van de website heeft ge-haald omdat er 'twijfel is gerezen over de feiten'. Volgens *Die Zeit* had *Der Spiegel* inmiddels verslagge-vers naar Griekenland gestuurd om te onderzoeken wat feit en fictie is.

Feit is dat de vluchtelingen weken op het eiland zaten. Maar was er ooit een vijfjarig meisje dat door de steek van een schorpioen overleed? Is ze op het eiland begraa-

ven? Waar is dan het graf? Boven-dien drong de Griekse minister voor Vluchtelingenzaken, Notis Mitarakis, herhaaldelijk bij *Der Spiegel* aan op rectificatie.

De kwestie is prikkelend. Nog geen vier jaar geleden bracht de 'affaire-Relotius' de Duitse journa-listiek in rep en roer. Behalve Re-lotius zelf werden twee Spiegel-chefs ontslagen en de afdeling *Do-kumentation* werd gereorganiseerd. Maar nu ging het wellicht weer mis.

Die *Zeit* liet in een paginagroet artikel zien hoe de Griekse corres-pondent van *Der Spiegel* zich eer-der solidair had verklaard met de plaatselijke hulporganisaties. *Groene*-correspondent Ingeborg Beugel kan zich niet voorstellen dat het bericht over de kleine Maria niet waar is. "Ik ken de correspondent van *Der Spiegel* persoonlijk. Ik ge-loof hem. Ik kan me niet voorstel-len dat hij een fout maakte." Maar kan de correspondent niet in een propagandaopzet gestonken zijn? Beugel: "In dat geval zijn heel veel media gefuckt. En ontstaat er enor-me schade voor de mensenrechten."

Dagblad *Trouw* reageerde niet op het verzoek in te gaan op de kwestie. *Der Spiegel* kondigde aan nog deze maand met de bevindingen van zijn onderzoek te komen. Bij het ter perse gaan van dit num-mer was dat nog niet gebeurd.

Qatarezen

In de *Volkskrant* schreef Wil-lem Vissers in zijn verslag van de WK-wedstrijd Neder-land-Qatar dat het voor Neder-land lastig was om 'snel en diep te spelen tegen de defensieve Qatarezen'. Qatarezen, zo heten dus de inwoners van Qatar. Maar ik hoor en lees ook vaak Qatari.

Hoe zit het eigenlijk met de benaming voor inwoners van een land, zijn daar regels voor? Nee, die zijn er niet; dat zegt ook de (elektronische) Alge-mene Nederlandse Spraakkunst, kortweg de ANS, online te raad-plegen. Zo zijn inwoners van Nederland Nederlanders en in-woners van IJsland IJslanders, maar inwoners van Duitsland zijn geen Duitslanders en inwo-ners van Finland geen Finlan-ders, maar respectievelijk Duitsers en Finnen. Let wel, ook die twee zijn niet op dezelfde manier gevormd, anders had het geen Duitsers maar Duitsen moeten zijn. In Bulgarije wonen

TAAL

Bulgaren, maar in Algerije geen Algaren maar Algerijnen.

Net als het geval is bij Qatar zijn er soms twee mogelijkhe-den: Inwoners van Estland kun-je Esten of Estlanders noemen en inwoners van Peru heten Pe-ruanen of Peruvianen.

Het achtervoegsel *-ers* is re-delijk productief, in die zin dat er veel inwonersnamen mee worden gevormd (Nederlanders, Surinamers), vooral als de naam van het land op ië eindigt, zoals Australië (Australiërs), Indone-sië (Indonesiërs) en Maleisië (Maleisiërs). Dat gaat echter lang niet altijd op. Inwoners van Kroatië zijn bijvoorbeeld geen Kroatiërs maar Kroaten, en in-woners van Brazilië geen Brazi-liërs maar Brazilianen. Het achtervoegsel *-ezen* is ook be-hoort productief, getuige onder andere de Maltezen, Por-tugezen, Sri Lankezen en Gha-nezen.

Dan zijn er nog de unieke namen voor inwoners van een land, zoals Venezuela met zijn Venezolanen, Cyprus met zijn Cyprioten en Jemen met zijn Jemenieten. Namen voor inwoners die gevormd zijn met het suffix *-i* zijn zeer zeldzaam en komen waarschijnlijk niet toevallig in dezelfde regio voor: Koeweiti en Qatari.

RENÉ APPEL

Vlaamse brief van Dikke Freddy

De veelal dakloze Dikke Freddy slaat zich brieven schrijvend door het leven. Die brieven worden geregeld afgedrukt in de Vlaamse krant *De Standaard*, en zo nu en dan ook in *Argus*.

Aan Bart Somers, minister van Gelijke Kansen

Geachte heer,

Ik durf u aan te schrijven omdat ik denk dat u, ondanks het feit dat u een liberaal bent (mijn grootvader sprak altijd over ‘de glibberalen’), toch een mens van goede wil bent.

Om ervoor te zorgen dat in Vlaanderen ook de laatste overgebleven moerassen en voetbalvelden niet zullen worden volgebouwd, is de Vlaamse regering bezig met een ingewikkelde regeling die de ‘bouwshift’ wordt genoemd. Vroeger dacht ik dat er maar drie shifts bestonden: de vroege, de late en de nacht. Maar nu blijkt er dus ook de bouwshift te zijn.

Enfin, de bouwshift gaat ervoor zorgen dat de gelukkige eigenaars van moerassen en zompige voetbalvelden een sloot geld zullen krijgen wanneer ze op hun moerassen en zompige voetbalvelden geen borden zetten waarop staat: ‘bouwgrond te koop’. Ze krijgen die sloot geld omdat ze ‘planschade’ oplopen. Hun investering in grond, waarvan ze vroeger dachten dat het bouwgrond was omdat de overheid vroeger alle grond als bouwgrond beschouwde, is een fiasco geworden en dus moeten ze vergoed worden. Uw liberale partij gaat er bovendien voor zorgen dat ze extreem goed vergoed zullen worden.

Nu wil het toeval dat ik zelf ook met een investering zit die door kazakendraaijerij van de overheid een fiasco is geworden. Op 16 januari 2016 berichtte minister Joke Schauvliege (ik heb het krantenbericht in mijn bezit) dat er binnen de kortste keren statiegeld op blikjes zou worden geheven. Sindsdien heb ik een dermate volumineuze berg blikjes verzameld die ervoor zorgt dat de leefruimte in mijn gemeubelde kamer meer dan gehalveerd is. Dit allemaal in de gedachte dat ik voor die blikjes een sloot geld zou gaan krijgen.

Stilaan begin ik echter te geloven dat uw regering naast de bouwshift ook een blikjesshift heeft bedacht. Kunt u mij bevestigen of dat inderdaad zo is? En zo ja, heb ik dan ook recht op een ruime planschade? Het lijkt mij een kwestie van gelijke kansen, en dat is tenslotte uw bevoegdheid.

Eventueel kan ik u nog tal van andere dossiers bezorgen van overheidsbeloftes die niet werden gehouden en waarvoor ik – mijn gelijke kansen indachtig – denk planschade te moeten krijgen, maar ik zou de blikjeskwestie graag opgelost zien omdat mijn maatschappelijk werkster dreigementen uitspreekt. Zij kijkt namelijk met andere ogen naar mijn blikjesinvestering dan ik.

In afwachting van uw welwillende antwoord, groet ik u met Hoogachting,

Frederik de Meester,
alom gekend als Dikke Freddy.

‘Brieven van Dikke Freddy’ is een column van schrijver Erik Vlaminck. Thuisbasis van de column is www.sociaal.net.

Beeld uit een promotievideo van de Atomwaffen Division.

Eenzame wolven bestaan niet

door MARK BLAISSE

Sinds Donald Trumps presidentschap is het geweld in de Verenigde Staten schrikbarend toegenomen. De bestorming van het Capitool op 6 januari 2021, bedreigingen aan het adres van leden van het Congres en het verwonden van de echtgenoot van Kamervoorzitter Nancy Pelosi zijn slechts enkele voorbeelden van extreemrechtse onbeheerstheid. Daar komen de talrijke dodelijke schietincidenten nog eens bij, die vaak worden toegeschreven aan *lone wolves*: eenzaam opererende eenlingen, meestal mannen, die niet tot een organisatie behoren.

De vraag is of gewelddadige rechts-extremisten in Amerika niet toch deel uitmaken van of althans zwaar beïnvloed worden door witte racistische clubjes met namen als *Atomwaffen Division* en *Honor and Nation*, die ook vertakkingen in andere landen kennen (onder meer in Duitsland, Frankrijk, Canada en Italië). Paramilitaire groeperingen zijn in de VS populairder dan ooit.

Hoewel de meeste massamoordenaars aangeven op eigen houtje te handelen, worden ze volgens onderzoek van *The New York Times* wel degelijk geïnspireerd door boeken, pamfletten en video’s van ‘collega’s’. De extremisten hebben gemeen dat ze een hekel hebben aan de overheid en geloven in de superioriteit van het witte ras. Trumps idee van *replacement*, vervanging van niet-witte landgenoten door ‘zuivere’ witten, is aangeslagen. Doordat hiertegen geen harde maatregelen worden genomen maar er juist over wordt gezwegen, is racisme bijna niet meer weg te denken uit het politieke discours.

‘Vervanging’ is een begrip dat uit Frankrijk werd ingevoerd. In 1973 schreef Jean Raspail het boek *Le camp des Saints*, dat rept over een immigranteninvastie die de Franse samenleving omverblaast. Dit werk werd door adviseurs van Trump aangemerkt als verplichte lectuur voor Republikeinen en werd volgens Amerikaanse rechters vrijwel zeker verslonden door de extremisten die onder meer in Buffalo (NY) en South Carolina voor dodelijke schietpartijen zorgden. Ook massamoordenaars in Nieuw-Zeeland en Noorwegen namen het boek tot zich en hoewel lang niet alle rechts-extremisten moordenaars zijn, wordt er wel een zorgelijke sfeer gecreëerd, die uitschakeling van

ongewenste medeburgers vergemakkelijkt.

Aan die sfeer werkt ook de opvolger van Marine Le Pen mee, Jordan Bardella, die de replacementgedachte heeft overgenomen, net als de Hongaarse premier Viktor Orbán. Volgens onderzoek zou 61 procent van de Fransen denken dat er een complot wordt voorbereid waarbij immigranten de witte oerbevolking willen vervangen. Een op de drie Amerikanen gelooft dat ook, volgens een onderzoek van The Associated Press.

De auteur van *Bring the War Home: The White Power Movement and Paramilitary America*, Kathleen Belew, waarschuwt dat de deur voor witte racisten wijd open staat, een situatie die dertig jaar geleden voor onmogelijk werd gehouden. Geen wonder dat de angst voor een burgeroorlog in Amerika steeds verder toeneemt, wat positieve Amerikadeskundigen ook mogen beweren.

Het verspreiden van haat en het ophemen van wit terrorisme gebeurt in de VS ook via populaire tv-stations, zoals *Fox News* bij monde van Tucker Carlson, wie geen strobreed in de weg wordt gelegd. Vrijheid van meningsuiting is nu eenmaal een groot goed. En als die, in al dan niet bedekte termen, oproept tot geweld? Met dat dilemma zitten niet alleen de redelijke Amerikanen.

De regering Biden is eindelijk gaan begrijpen dat rechts-extremisme een mondiale aanpak is, die mondiaal moet worden aangepakt. Samenwerken en communiceren zijn vereist. De tip over een aanstaande aanslag in de VS zou zomaar uit een ander land kunnen komen. Volgens *The New York Times* wordt overwogen Amerikaanse paramilitaire organisaties op de internationale zwarte lijst van terreurorganisaties te zetten. Een volgende stap zouden deradicaliseringprogramma’s kunnen zijn, zoals die in Duitsland (*EXIT-Deutschland*, dat werkt met neonazi’s) en Engeland (*Prevent*, dat zich richt op jihadisten en witte racisten) al met succes worden ingezet.

Facebook, Twitter, Microsoft en YouTube hebben met hun *Global Internet Forum to Counter Terrorism* de handen ineengeslagen om extremistische boodschappen te weren. Na het dodelijke schietincident in Buffalo, in mei van dit jaar, verwijderde het forum meer dan een miljoen berichten die hiernaar verwezen

Virusfabrieken floreren

door TOM PAUKA

Op het strand, een meter of drie van de waterlijn, heeft een watervogel zich half ingegraven, kop richting zee. Hij leeft en is ook niet gewond, voor zover ik kan zien. Ik weet dat er op eenden lijkende watervogels bestaan, als ik thuis ben ga ik zijn naam opzoeken. Mijn hond, een labrador (altijd honger) houdt afstand. Hij weet dat ik tegenwoordig moeilijk doe over vogels. Geen hele of halve vogellijkjes meer van de straat eten. Terwijl ze juist nu zo ruim aanwezig zijn.

“Ganzen en meeuwen vallen doodziek uit de lucht,” zegt Petra de Jong bij *Een Vandaag*. Ze heeft, van top tot teen in beschermende kleding, zojuist een zieke zwaan in haar dierenambulance geladen. De laatste tijd draait ze overuren. “In heel Nederland gaat het om tienduizenden vogels. En over besmette vossen, marters en otters. Die raken hun evenwichtsgevoel kwijt. Ze gaan in cirkels lopen voordat ze omvallen en sterven.”

Het virustype, dat nu dus ook zoogdieren besmet, is een mutatie van het oorspronkelijke virus dat zo’n twintig jaar geleden in Azië is ontstaan. Sindsdien zijn er volgens de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) wereldwijd 863 mensen besmet geraakt, van wie ruim de helft (455) het niet overleefde. De vogelgriep wordt sindsdien in de gaten gehouden. Er treden voortdurend nieuwe varianten op, maar die zijn allemaal tot nu toe alleen overdraagbaar vanuit de vogel als gastheer. Het risico waarvoor deskundigen vrezen, is het ontstaan van een vogelgriepvariant die overdraagbaar is van mens tot mens. Als er zo’n mens-op-mensbesmettelijk virus komt, krijgen we onherroepelijk te maken met een wereldwijde uitbraak. De volgende pandemie dus.

Kan het risico daarop verkleind worden?

Palestijnse vlag pleister op gekrenkte trots

door SALOMON BOUMAN

In het Education Citystadion in Qatar vierde het Marokkaanse voetbalelftal de zege op Spanje met de Palestijnse vlag in het midden van de trotse Marokkaanse spelers die voetbalgeschiedenis schreven. Eerder werd de Palestijnse vlag ook gezien op de tribunes toen het Nederlands elftal tegen Qatar op het veld kwam. Het zou goed en verstandig zijn als Israël, dat op het punt staat een extreemrechtse anti-Palestijnse regering te vormen, de beelden van die Palestijnse vlag tijdens het WK op zich laat inwerken. Mijn uitleg is simpel: in de Arabische wereld is de Palestijnse zaak populair. Die vlag is een Arabische pleister op gekrenkte trots die op het voetbalveld voor even symboolisch is bevrijd van een historische (koloniale) last.

Die Palestijnse vlag in Qatar, die via de sociale media de wereld is rondgegaan, is een waarschuwing aan het adres van Israël dat er geen garantie is voor de houdbaarheid van de Abraham-akkoorden (normalisering van de verhoudingen tussen Israël, de Emiraten en Bahrein, effectief sinds september 2020) als daar op populair niveau geen draagkracht voor is.

Tijdens zijn officiële, belangrijke bezoek aan Bahrein heeft president Yitschak Herzog vorige week van zijn gastheren gehoord dat Israël moet streven naar een oplossing van de Palestijnse

Welzeker. En Nederland zou daar een leidende rol in kunnen spelen. Want wij hebben virusfabrieken binnen onze landsgrenzen. Deze lelijke term wordt gebezigd door onderzoekers die vogelgriepvarianten in de gaten houden. In Nederland hebben we 47 miljoen vleeskuikens en ruim 43 miljoen leghennen. Ze zitten bijeen in clusters van duizenden exemplaren, een ideale situatie voor het ontstaan van virusvarianties.

Viroloog en dierenarts Ab Osterhaus waarschuwt al sinds de jaren negentig voor het ontstaan van een mens-op-mensvariant van het vogelgriepvirus en pleit voor het wereldwijd vaccineren van pluimvee. Het Tweede Kamerlid Tjeerd de Groot (D66) dringt aan op het vaccineren van de negentig miljoen kippen in Nederland: “Een leghen krijgt in haar leven toch al twintig vaccinaties, daar kan er best nog een bij.” Maar de regering geeft voorlopig geen toestemming voor massale vaccinatie. Handelsbelangen spelen een rol.

Virologen hebben intussen uitgerekend dat voor het ontstaan van de mens-op-mensvariant maar vijf mutatiestappen nodig zijn. Tjeerd de Groot: “Elke keer als het virus muteert, verandert het risico voor de mens mee. Net als bij Covid.”

Net als bij Covid. We herinneren ons de afkeer-van-actie die aan het begin van de Covidpandemie bij de overheid heerste: mondkapjes, nou nee, daar had je niet veel aan; personeel van verzorgingshuizen, ach, waarom juist daar beschermende kleding.

In de diverse terugblikken op het coronabeleid is daar hard over geoordeeld. Maar er is niets veranderd. De overheid faalt nog steeds, zowel in de bescherming van haar burgers als in het handhaven van virusveiligheid op wereldschaal. “Een patroon van onvermogen,” aldus Nationale Ombudsman Reinier van Zutphen.

Gas besparen

In deze barre tijden van hoogoplopende energierekeningen vliegen de bezuinigingstips je om de oren. Ze variëren van het advies thermo-ondergoed te dragen en een kruik in je bed te leggen tot tips om infrarood warmte-elementen of keramische wandverwarming aan te brengen en aluminiumfolie achter de radiatoren te plakken. Alles bedoeld om de thermostaat een paar graden lager te kunnen zetten.

Het is een nationale sport geworden om de gasrekening omlaag te krijgen, daar hoeft de overheid geen Postbus 51-spotjes tegenaan te gooien. De energierekening is inmiddels een vast gespreksonderwerp familieleden, vrienden en collega’s: “Heb jij nog een vast contract en tot hoe lang?” Zoals we elkaar in voorgaande jaren vroegen of we al geboosterd waren.

Een verrassend advies las ik onlangs in een streekbus van Connexion. ‘Een dag met de bus naar je werk, bespaart je thuis zo’n 4,5 kuub gas’ stond daar. Door

op kantoor te zitten kan thuis de verwarming uit

en dat betekent een fikse besparing. Dat je datzelfde kunt bereiken door met de trein naar je werk te gaan, een dag in het café, de bibliotheek of op een bank in het park te zitten, een dag in bed te blijven (met die kruik) of langs het strand te wandelen, vermeldde de advertentie niet. Natuurlijk niet. Ik zat tenslotte in een bus en wiens brood men eet, diens woord men spreekt.

Ik ben heel benieuwd welke andere slimmigheden er nog verzonnen worden om de energierekening zo laag mogelijk te houden. Zo stookt een buurvrouw gelijkvloers twee houtkachels, waardoor ze in de rest van het huis de thermostaat op 15 graden kan houden. Dat buurtbewoners met longklachten hier niet dol op zijn, maakt haar nu even niets uit. Ieder voor zich, God voor ons allen.

Uiteraard zouden bedrijven hun personeel kunnen vragen zoveel mogelijk thuis te werken, dat bespaart een gemiddeld kantoor zo’n vierduizend kuub gas per jaar.

Maar het kan niet eindeloos doorgaan.

Het Concertgebouw, dat de jaarrekening voor energie ziet stijgen van 250.000 naar ruim een miljoen euro, kan het publiek natuurlijk niet aanraden thuis zelf maar een cd te draaien, zodat zij de zalen onverwarmd kunnen laten. Net zomin als bioscopen kunnen adviseren om thuis Netflix te kijken in plaats van naar de film te gaan. Daarmee zouden ze hun bestaansredenen immers om zeep helpen.

Inmiddels hoop ik van ganser harte op een ander gespreksonderwerp in het nieuwe jaar.

CISCA DRESSELHUYTS

‘Hoe dit debat gevoerd wordt, is niet vrolijk’

Nee, de standpunten van historicus Piet Emmer over het slavernijverleden worden hem niet in dank afgenomen. Hij wordt zelfs voor racist uitgemaakt. ‘Als je de omvang van de slavenhandel preciezer bepaalt, bagatelliseer je de slavernij en ben je een racist? Net of je een historicus die vaststelt dat er in de oorlog in Nederland aanzienlijk meer collaborateurs waren dan echte verzetslieden, een nazi noemt!’

door JOHN JANSEN VAN GALEN

Men zij gewaar-schuwd: in dit artikel zal geen sprake zijn van ‘tot slaaf gemaakten’, want dat vindt Piet Emmer een onjuiste term. “Het geldt maar voor een deel van de betrokkenen dat ze tot slaaf gemaakt waren. De meesten werden als slaaf geboren. En je zegt toch ook niet dat wij ‘tot Nederlanders gemaakt’ zijn? Het is politiek taalgebruik dat alleen maar verwart.”

Zo’n statement zal hem niet geliefder maken bij zwarte activisten, volgens wie Emmer toch al de slavernij bagatelliseert en zelfs vergeoelikt. Dat komt vooral door zijn beruchte vergelijking van de ruimte aan boord van slavenschepen die overeen zou komen met de beenruimte in een vliegtuig. Stelde Emmer het transport van slaven zo gelijk aan het vervoer van moderne toeristen?

“Er wordt nooit goed geciteerd,” verzucht hij. “Ik beweer precies het tegendeel van wat iedereen erin leest! Ik voerde het juist aan om te laten zien hoe primitief en benauwd het transport van slaven was op die schepen, waar elke vierkante centimeter benut werd als ligplaats. Het vervoer van slaven was, ik vermoed op racistische gronden, slechter dan dat van andere groepen. Ik dacht: hoe moet ik dat nou duidelijk maken? Niemand reist meer per boot. Dus zette ik het vliegtuig in als vergelijking. Ik heb er zelf onder geleden, zes uur in zo’n krap stoeltje naar New York, terwijl een reis per boot over de Atlantische Oceaan weken in beslag nam. Ik dacht: dit zal de meeste mensen wel aanspreken. Nou, dat is blijkbaar niet zo geweest.”

Het werd daarentegen als bewijs aangevoerd voor Emmers ‘bagatelliseren’ van slavernij. “Dat is

gewoon kwade wil. Ik ben er wel op teruggekomen, maar daar wordt dan niet meer naar geluisterd. Zo wordt het debat over deze thema’s nu eenmaal gevoerd, en dat is niet vrolijk.”

Ook de vaststelling in zijn *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850* dat de opbrengst van die handel gering was, zette veel kwaad bloed bij de nazaten van slaven. “Sommige slavenhouders gingen financieel voor de wind, maar gemiddeld was de opbrengst pover. Het was een speculatieve bedrijfstak, je verbouwde een paar producten en probeerde die goed te verkopen. In Suriname ging het helemaal fout omdat ze halverwege de achttiende eeuw massaal op koffie hebben ingezet. Alleen deed iedereen in de regio dat, dus de prijzen kelderden en de meeste plantage-eigenaren gingen failliet.”

Bovendien kan die analyse van de geringe winstgevendheid toch niet beschouwd worden als vergoelijking van slavernij? “Integendeel. Je zou zelfs kunnen zeggen: waarom gingen ze ermee door als het toch zo weinig opbracht?”

Op de dag waarop *Argus* in de Leidse Hout bij Emmer aanbelt, opent dagblad *Trouw* met de ‘chaos’ rond excuses voor de slavernij en de geringe ‘manoeuvrerruimte’ die minister Sigrid Kaag daarin heeft. “Wij leven in de eeuw van de excuses,” zegt Emmer, “maar dit is een absolute chaos. Als je excuses wil aanbieden, denk je daar meestal niet lang over na, je biedt ze aan en hoopt dat het verzoenend werkt. Maar dit had veel zorgvuldiger moeten worden voorbereid. Er is niet goed over nagedacht. Het is de uitkomst van een lang proces en ik denk dat de tegenpartij hier nog graag lang plezier van wil hebben. Dat ze de zaak willen rekken, zodat die lang in het nieuws blijft, als het kan jaren. Een van de mooiste bezwaren vind ik: er wordt excuus aangeboden, te snel nadat besloten is excuus aan te bieden! Dat valt niet goed, daar had blijkbaar een paar jaar tussen moeten zitten!”

Emmer (78) vindt het idee van excuses ‘wel sympathiek’, maar is het eens met het pleidooi van de jurist Serv Wiemers, een dag eerder in *de Volkskrant*, dat excuses ook de indianen moeten gelden: de eerste trans-Atlantische slaven-

‘Maar ik kan mij voorstellen dat ze denken: die heeft zijn tijd gehad’

transporten gingen immers van West (de Amerika’s) naar Oost (Europa).

“Ik herinner mij de excuses van de Duitse bondskanselier Richard von Weizsäcker voor de bezetting. Die kwamen van iemand die aan het Oostfront gevochten had en waren gericht aan mensen als mijn ouders die de oorlog hadden meegemaakt. Maar als je excuses gaat aanbieden voor dingen van honderden jaren geleden, zijn er heel veel groepen die ook recht hebben op excuses: verwanten van in Nederland ter dood gebrachte homoseksuelen, nakomelingen van slachtoffertjes van de kinderarbeid, en van de eeuwenlange uitsluiting van vrouwen en meisjes.”

“Als je alleen excuses aanbiedt voor de slavernij in Suriname en de Antillen, sla je bovendien het merendeel van de nakomelingen van slaven over, want die wonen in Zuid-Afrika, Indonesië, Sri Lanka. Daar is vast niet over nagedacht: de lobby uit Suriname en de Antillen is sterk en die andere gebieden hebben niet zo’n lobby.”

“Er wordt ook van alles bijgehaald wat er niks mee te maken heeft,” zegt Emmer. Zo bedingen de activisten niet alleen excuses voor de slavernij, maar ook uitbanning van Zwarte Piet – “Ik ken geen studie waaruit blijkt dat mensen in landen met Zwarte Piet racistischer zijn” – , kwijtschelding van Surinaamse en Antilliaanse staatsschulden – “Schijnt ook al te komen door de slavernij in plaats van door eigen wanbeheer” en een verbod op het n-woord – “Maar daar zijn wij niet heel goed in, geloof ik, en dat woord wordt trouwens ook gebruikt in Oostenrijk, dat nooit koloniën had.”

Ruim drie maanden lang probeerde *Argus* over deze thema’s een discussie op touw te zetten tussen Emmer en iemand die er anders over denkt. Hij wilde graag, maar de lijst van beoogde gesprekspartners die deze beker om allerlei redenen liever aan zich voorbij lieten gaan, groeide aan tot dertien. Men voelde zich niet competent, verwees liever naar een ander, en één vrouw die zelfs op het onderwerp was afgestudeerd, werkte nu bij de gemeente Amsterdam waar ze ‘voor dit onderwerp een spreekverbod’ had. Slechts één voerde de reputatie van Emmer (‘te rigide’) als bezwaar aan, hij is inmiddels kennelijk persona non grata.

Zelf wees hij ook een gesprekspartner af: de linkse Surinaamse publicist Sandew Hira, die hem een racist had genoemd. “Voor mij wordt een grens overschreden als

Historicus Piet Emmer in een herfstige Leidse Hout.

FOTO ANP/MARLIES WESSELS

je iemand met wie je het niet eens bent, racist noemt. Dat is een heel zware beschuldiging. Ik ben een oorlogskind, ik weet welke effecten racisme kan hebben. Mensen in de straat waar ik woonde, zijn niet teruggekomen. En dan: waarop baseert Hira dat? Als je de omvang van de slavenhandel preciezer bepaalt en de gefantaseerde gigantische aantallen afwijst, bagatelliseer je de slavernij en ben je dus racist? Net of je een historicus die vaststelt dat er in de oorlog in Nederland aanzienlijk meer collaborateurs waren dan echte verzetslieden, een nazi noemt!”

“En je kunt je er eigenlijk niet tegen verweren. Ik heb tegen NOS-redacteur Gerri Eickhof, die mij ook racist noemde, een klacht ingediend bij de Raad voor de Journalistiek, maar dat stelt niks voor. Echt niet. Die hebben alleen toegegeven dat het grievend was.”

“De speciale geschiedenisredacteur van *NRC* wilde mij over dit thema ook zo’n tweegesprek laten voeren. Maar hij belde later af: hij had drie mensen gevraagd en die wilden niet. Ik weet niet waarom. Mij lijkt zo’n dialoog nuttig voor

de lezer.” Zo dacht *Argus* er ook over.

In de openbare discussie over excuses voor de slavernij van de laatste maanden speelde Emmer, ondanks zijn grote kennis op dit terrein, geen rol. “Het zij zo.” Voelt hij zich geboycot? “Ik vermoed dat mijn mening niet oppor-tuun is. Maar ik kan mij ook voorstellen dat ze denken: die heeft zijn tijd gehad.”

Meer dan een half miljoen slaven zijn door Nederlanders uit Afrika naar het Caribisch gebied gevoerd; het Nederlandse aandeel in de slavenhandel is ongeveer 5,2 procent. “Ik verafschuw slavernij,” zegt Emmer, al zal dat sommigen ongeloofwaardig in de oren klinken. “Het past volstrekt niet in de moderne wereld.” Toch voelt hij zich niet aangesproken als het gaat om excuses aanbieden. Volgens onderzoek van *Trouw* geldt dat voor de meeste Nederlanders. “Ik vermoed dat degenen die niet voor excuses zijn, zich niet uitspreken.”

Veel mensen voeren aan dat hun voorouders arme keuterboer-

tjes in Drenthe waren en niet profiteerden van slavernij. Maar pleitbezorgers van excuses stellen dat daardoor nu wel het welvaartspeil van Nederland zoveel hoger is dan dat van Suriname. “Dat is gewoon onzin,” zegt Emmer. “Door het speculatieve karakter van die investeringen heeft Nederland juist veel verlies geleden op die plantages: een schuld van zo’n 60 miljoen gulden. Er zijn rijkere landen dan Nederland die geen plantages hadden. De expansie van het kolonialisme zorgde er ook voor dat we ontwikkelingen in Europa uit de weg gingen. Concurreren met andere Europese landen zou beter zijn geweest voor de economie dan de vlucht in de koloniën.”

Emmer vermoedt dat de Nederlandse regering gedacht heeft: Doe het nou maar, die excuses, dan zijn we er vanaf. “Maar onderschat is de atmosfeer onder degenen aan wie ze worden aangeboden. Hoe die groepen in elkaar zitten en elkaar naar het leven staan, met al die kinnesinne... Dat verbaast mij, want wat premier Mark Rutte heel knap kan als hij zijn best doet, is processen regisseren. Hij probeert

reacties te voorzien en te bedenken wat zijn reactie dan moet zijn. Dat deed hij steeds goed, maar hierin heeft hij gefaald.”

De activisten eisen nu dat de koning zelf de excuses aanbiedt. “Maar ik kan mij voorstellen dat de regering hem erbuiten wil houden om niet de monarchie te beschadigen. Excuses zijn omstrede. Daar kun je een koning niet voor inzetten. Dat is precies het onhandige van een monarchie. Dan zou je hem onderdeel maken van een politiek debat, en dat moet je vermijden.”

Terecht, vindt Emmer, dat de koning het ‘onafhankelijke onderzoek’ dat het Huis van Oranje nu laat instellen naar zijn eigen slavernijverleden, ‘uit eigen zak betaalt’. “Het is een privézaak en het antwoord is niet moeilijk: alle vermogenden, onder wie de familie Van Oranje, belegden toen in koloniën,

‘Die nieuwe plantage-eigenaren waren veelal van gemengde origine’

een van de weinige mogelijkheden om te investeren. Nederlandse bedrijven waren te klein, koloniale activiteiten waren risicovol, daar had je vreemd geld voor nodig dat je op de beurs kon ophalen om te proberen rendement op je geld te maken. Als je dat voor één afzonderlijke familie wilt uitzoeken, is dat uiteraard een zaak van die familie.”

‘Het is in dit debat steeds zwart of wit en al het andere is blijkbaar te moeilijk,” zegt Emmer. “Daar heb ik mee leren leven.” Zo wordt hem verweten dat hij meldt dat in de negentiende eeuw de meeste plantage-eigenaren niet-blank waren. Maar de plantages werden na aanschaffing van de slavenhandel veel goedkoper, je hoefde alleen nog opstellen en machines te kopen, dus veel meer mensen konden zich er een veroorloven. Die nieuwe eigenaren waren veelal van gemengde origine, vaak nakomelingen van een blanke en een slavin.”

Emmer haalt een onderzoek aan waaruit door het opmeten van skeletten bleek dat onder slaven die werden verscheept vanuit Angola of Mozambique veel meer sterfte voorkwam dan onder slaven uit de bocht van Afrika bij Sierra Leone. “Onder die laatsten is de sterfte nauwelijks hoger dan onder Europese landverhuizers, doordat de gezondheids- en voedingssituatie in hun gebied beter was. Dan wordt mij voor de voeten geworpen dat ik probeer de kwalijke rol van Europeanen te bagatelliseren. Maar het is nou eenmaal zo!”

Hij verwijst naar ‘een uitstekende studie’ over scheepsverzekeringen. “Alle slavenschepen waren verzekerd tegen schade aan het schip en op den duur ook aan de lading, dus de slaven. De onderzoekster stelt vast dat de polissen in de achttiende eeuw gewijzigd werden om ook het risico van slachtoffers bij oproer te dekken, want op slavenschepen kwam veel opstand voor – logisch. Volgens haar is dat de reden dat oproer steeds bloediger werd onderdrukt: de bemanning schoot rücksichtloos in het ruim om de opstandige slaven te doden, want het werd toch vergoed.

Alleen: dat klopt helemaal niet! Uit de prima database voor de slaventransporten blijkt dat de sterftecijfers op die schepen in de hele achttiende eeuw daalden, ook bij opstanden. Maar zij had haar idee al voordat ze aan het onderzoek begon en dat moest bevestigd worden. Het is blijkbaar aantrekkelijk om over deze onderwerpen niet logisch na te denken.”

Kerst in de Jordaan

door PETER SCHRIJNDERS

Het sinterklaasfeest was voor kinderen en kerst voor grote mensen, was me al vaak verteld. De kerstman met z'n vuurrøde wangen en rendierslee kenden we eigenlijk alleen van de Coca-Colareclame bij snackbar Smitje en De Smulhoek. Kerst was volgens pa eigenlijk het door de kerk geëerde feest, en wat hem betrof een welkome verlossing van het werk in de autobandenfabriek. Elk jaar kwam op de eerste kerstdag de hele familie bij ons in de Palmstraat bij elkaar. Ome Toon kwam ervoor uit Het Blauwe Zand in Amsterdam-Noord. In 1966 kwam ook ome Joop op zee voer en met verlof in Nederland was. Er was een kleine denneboom, opgetuigd met gekleurde lint en engelenhaar. Het boompje stond op een met cadeaupapier omwikkelde emmer tegen het bloemetjesbehang. De familie had in de week voor de kerst 'gelapt' en in het trapportaal stonden twee rode houten kratten met buikjes Amstel en daarnaast flessen Citroenjevener en ouwe klare. Aan de bakfiets van Herman 'de zuurjood' waren rolmoppen, uitjes, zure bommen en ingelegde leverworst gekocht.

Op de Rozenschool zongen we voordat de kerstvakantie aanbrak *Heilige nacht, Oh Dennenboom* en *De herdertjes lagen bij nachte*. Op zeker moment vroeg de juf de klas stil te zijn en aan Robbie of hij het in zijn eentje wilde zingen. Waarschijnlijk omdat ze 'de hoeren lagen bij nachte' meende te horen. Juffrouw De Jong hield na het zingen een opengeslagen boek voor zich. Over haar brillenglazen de klas inkijkend vertelde ze over God, de ster van Bethlehem en het kindje Jezus. We luisterden met gemengde gevoelens. God en Jezus kenden we vooral in combinatie met ziektes als kolere, tering en tyfus.

De eerste kerstdag had ik met neef Tinus afgesproken. Toen in de vroege middag de familie het huiskamertje binnen-druppelde, hadden we al plannen gemaakt. Tinus pakte een doosje lucifers uit de keuken dat hij me liet zien.

Er werd aangebeld. Tante Annie trok aan het traptouw, waarna uit het portaal hol gebonk weerklonk. Ome Joop kwam binnen en sleepte een koffer de huiskamer in. Hij was gekleed in zijn officiersuniform en zag er blakend en zongebruind uit. Ome Joop zette de koffer neer, stak zijn handen in de

lucht en lachte breeduit, waarbij een stel blinkende gouden tanden zichtbaar werd. "Ik heb iets bijzonders voor jullie meegebracht," riep hij en wees op de koffer. "Een stel apies," riep tante Annie. "Die heb je in Amerika niet," zei ome Toon, die zelf jarenlang de zeeën bevoer en getatoeëerde ankers en zeilscheppen op zijn tanige armen had. "Hoe heb je dat loodzware ding in godsnaam hierheen gekregen?" vroeg tante Stien. "Met de luxewagen, een taxi, ik kom regelrecht uit Den Helder," zei ome Joop. Waarna hij zijn pet afdeed en op Tinus' hoofd zette. Tinus keek me aan en bracht een saluut. In spanning keek de familie hoe ome Joop de slotjes van de koffer liet openspringen en de riem die eromheen zat losgespte. Waarna ome Joop zijn hand bezwevend boven het deksel heen en weer bewoog en deed alsof hij naar iets in de koffer luisterde. "Nou?" zei tante Stien, die net als de anderen was opgestaan om de koffer beter te kunnen zien. Het deksel ging langzaam open. Ome Joop zei: "Als je gesis hoort, zoek dan dekking!" Er klonk een kreet van verbazing. "Wat is dat?" vroeg tante Fietje. En tante Annie zei: "Hé schat, je brengt toch geen gevaarlijke dingen mee, he?" Tinus en ik gluurden op onze tenen staand tussen de gestaltes door om de koffer te zien. Die lag vol met iets dat we geen van allen ooit eerder zagen. "Wat zijn dat?" vroeg oma. "Bier!" riep ome Joop. "Uit Amerika, bier in blik!" Hij deelde de blikjes rond en de familie bekeek ze van alle kanten. "Krijg nou toch wat," zei tante Annie. "Krueger," las ome Ko hardop. "uit minea polus". "Wat ze al niet verzinnen," zuchtte tante Fietje. Ome Joop zei: "Let op!" Hij toonde een blikje en trok aan een lipje bovenaan. Onder luid gesis druppelden er schuim en bier uit. "Hoe is het mo-

gelijk, is dat spul een beetje te zui-pen?" vroeg ome Simon, terwijl hij een blikje naast zijn oor heen en weer schudde. "Probeer maar," zei ome Joop. "'t Zal je nog verbazen." In de koffer lag ook een zestal sloffen waar 'Lucky Strike' op stond. Ome Joop legde er een naast de asbak op het tafelkleed. "Steek op, echte Virginiatabak, die kwaliteit krijg je hier niet."

We hadden het wel gezien en stootten elkaar aan. Tinus hing de met goudstiksels versierde pet aan een stoel en we gingen de trap af. We slenterden de Palmstraat uit, hingen wat bij de Noorderspeeltuin en struinden daarna de buurt rond. Tinus haalde onderweg een paar keer het doosje lucifers tevoorschijn en speelde ermee. Zodra het donker werd gingen we naar de Lindengracht om tegen de muur van de Vencofabriek een fik te stoken. We raapten een paar van de zaterdagmarkt achtergebleven dozen bij elkaar en staken die aan. We warmden onze handen en keken hoe de vlammen het karton verteerden en in een oranje gloed zetten. Binnen de kortste keren kwam er een horde buurtkinderen op af die van alles begon aan te slepen. Van een stapeltje oude kranten tot fruitkistjes. Op zeker moment gingen een paar stoelen die verderop waren buitengezet op het nog aarzelend om zich heen grijpende vuur.

Het duurde even voordat het hout vlamvatte, maar daarna laaide het aardig op. Twee wat grotere knapen stonden al een tijdje te kijken. Ze smoesden wat. Tinus en ik bekeken hen in het flakkerende oranjegele licht. Ze kwamen ons niet bekend voor. Voor we doorhadden wat er gebeurde, sleepten ze een iets verderop geparkeerde bromfiets over de stoeptegels en

gooïden die in het vuur. Vrijwel direct schoten helgele vlammen hoog langs de bakstenen muur op. Bewoners van de panden ernaast renden naar buiten en we gingen ervandoor.

Terwijl we op de Palmgracht uithijgden, hoorden we in de verte door de donkere straten echoënde sirenes. Met bonzend hart verstoppen we ons in het duister in de steeg naast de jeneverstokerij van Van Wees.

Toen we meenden dat de kust veilig was, verlieten we onze schuilplaats en liepen, nog steeds op onze hoede, de Palmstraat in. We gingen de huiskamer binnen en roken boven de grijze walm van bolknaks en Lucky Strikes nog het vuur in onze kleren. We paktten in het keukentje een schoteltje van het aanrecht en Tinus legde het doosje lucifers terug. Voor ons avondeten graaiden we tussen de luidruchtige ooms en tantes naar wat op het tafelkleed stond. Met leverworst, zure bommen en blokjes kaas met een lik mosterd op het schoteltje zochten we een hoekje op waar we naar de gesprekken van de ooms en tantes luisterden. "Het gaat weer es over de oorlog," zei Tinus. "Naast het aanrecht staat een fles gazeuse voor jullie," schreeuwde tante Annie boven het kabaal uit. We haalden de fles en klokten in ons hoekje de Exota gulzig naar binnen.

"Ze hebben die moordenaar Willy Lages uit de lik in Breda vrijgelaten," hoorden we ome Ko zeggen. "En dan trouwt Beatrix met een mof." "Ja, eentje die een nazi-uniform droeg," riep ome Siem. "Dat hele 'oranje' hangt van moffen aan elkaar," viel ome Jan hem bij. "Het is net onkruid, je komt er niet vanaf." Ome Toon schraapte zijn keel, zette zijn

Van links naar rechts: Tante Stien, oma van de Palmgracht, ome Ko, ome Jan Pruis en ome Simon.

FOTO PRIVÉCOLLECTIE

buikje Amstel met een doffe bonk op het tafelkleed en riep: "Me linkerpoot is wel mooi naar de klote, we zijn godskelere voor het vaderland beschoten en getorpedeerd." Tante Annie zette, toen oma dat vroeg, een plaat op. De pick-up draaide, maar *Die ouwe Wester* en *Kleine Jodeljongen* gingen ten onder in de Hongerwinter, nog meer moffen en de NSB.

"Nou jongens, laat het gezellig blijven," riep tante Fietje. "Vrede op aarde," riep oma, die de hele tijd geen woord had gezegd en met Johnny Jordaan begon mee te zingen. Ome Joop was al een tijdje stil en rood aangelopen. Hij zei: "Hou er mee op, want ik heb er schoon

genoeg van dat het koninklijk huis beledigd wordt, toevallig ben ik wel officier van de Koninklijke Marine." "Je bedoelt kok," zei ome Toon smalend. Met veel tumult stonden ze op. Ome Toon riep: "Jij heb makkelijk praten, soldaat in vreedestijd, Het eerste wat jouw fijne koninklijke familie deed, was er met hun goud en diamanten vandoor gaan!" We zagen in ons hoekje op een zure bom kauwend hoe ze elkaar duwden en bij de kladden grepen. En hoe de tantes ze uit elkaar trokken, terwijl tante Stien krijsde: "Dat het nou es afgelopen moest zijn". "Vrede op aarde," riep oma weer. We keken elkaar aan. Tinus zei: "Zullen we

buiten gaan kijken of daar nog wat te beleven valt?"

De ochtend van de tweede kerstdag zat pa als een dood vogeltje aan de tafel in de huiskamer en drukte mij kreunend zakgeld in de hand. Bij tante Annie en tante Stien was de sfeer niet beter. Met het dubbeltje van tante Annie, het kwartje van oma en de stuiver van tante Stien in onze broekzak slenterden we onder het treinviaduct door naar het Bickers-eiland. "Wij gaan later nooit zuipen," spraken we af. "Dat zweer ik," zeiden Tinus en ik, elkaar plechtig aankijkend. Daarna spuugden we in onze handpalm en gaven

elkaar er de hand op. We slenterden over de grijsblauwe keien langs de pakhuizen, waarna we op de Drieharingenbrug een tijdje over het water uitkeken. Daarna liepen we naar De Smulhoek op de hoek van de Haarlemmer Houttuinen, waar we patat, een kroket en een flesje Fanta bestelden.

Op een barkruk leunend en naar de passanten in de Houttuinen kijkend, besloten we te gaan zien hoe het met de fik afgelopen was. We naderden nonchalant en liepen met ingehouden pas langs de plek. "Jezus, zag je dat?" zei Tinus, een eindje verderop. Voor de muur van de Vencofabriek lag een natgespoten berg nog steeds naar benzine stinkende, zwartgeblakerde troep met daartussen de restanten van de uitgebrande bromfiets. Daarna vroegen we een man hoe laat het was en haastten ons naar de Noorderspeeltuin.

De tweede kerstdag van 1966 eindigde in het 'Tuimpie,' de keet in de Noorderspeeltuin waar we samen met een groep joelende kinderen op houten banken naar de lichtstraal op het projectiescherm keken. De voorstelling begon met de elkaar de hersens inslaande Tom & Jerry. Daarna de hoofdfilm. Met cowboys en indianen, trompetten, woeste kreten en gekerm. En salvo's pistool- en geweerschoten, die in de donkere keet keihard uit de speaker knalden.

Op naar oud en nieuw.

Venco, Lindengracht.

Jeneverstokerij Van Wees, Driehoekstraat.

FOTO'S O.A. BEELDBANK AMSTERDAM

Drieharingenbrug.

Tuimpie en rechtsachter de Rozenschool in de Karthuizerstraat.

Jonge mijnwerkers marcheren

Jos Bours moest de ongewenste boodschap aan zijn vader overbrengen: blijven zitten in de derde klas gymnasium. De hele zomervakantie van 1961 was verpest. Pappa wreef het hem diverse keren in: wilde hij soms met het 'teutje nao de koel' (met het drinkblik naar de mijn), naar de Ondergrondse Vakschool (OVS)? Het bleef hem bespaard.

door **JOS BOURS**

Jongens van de Ondergrondse Vakschool, de OVS, werden in het bedrijfsblad *Steenkool* vrolijk saluerend als jonge soldaten voor het kolenfront afgebeeld: die wilden – zo te zien – niks liever dan zo snel mogelijk de mijn ingaan. Daar werken was blijkbaar terecht komen in een soort oorlog. ‘Wie geen vreemdeling is in de mijnstreek, kent de jongens in hun blauwe overall met de mijnpet op het hoofd. Daar marcheren ze, de mijnwerkers van de toekomst: karaktervol, arbeidzaam, zelfbewust.’

Met dit soort stoere mannentaal werven de mijndirecties direct na de bevrijding van Zuid-Limburg (september 1944) jongens voor een toekomst als mijnwerker. Immers, het land heeft kolen nodig. De productie moet omhoog. En daarvoor is een gedisciplineerd mijnwerkers-legioen vereist. De heren willen af van de sociale onrust, die regelmatig de kop opsteekt. Want de voorheen zo gedweë mijnwerkers proberen zich in die bevrijdingsdagen ook te bevrijden van hun knellende arbeidsomstandigheden. Ze willen het jaagsysteem van vóór en in de oorlog niet meer. Weg met de eenmansakkoorden! Weg met de jaagopzichters!

Er gebeuren die tijd ongehoorde dingen in de Mijnstreek. Op initiatief van nota bene een communist wordt in september 1944 de Algemene Bond voor Werkers in het Mijnbedrijf (ABWM) opgericht. En deze ‘eenheidsbond’ heeft meteen succes: binnen de kortste keren stromen achtduizend leden toe. Maar dat is niet naar de zin van degenen die het voor het zeggen hebben: de katholieke kerk, de Katholieke Mijnwerkersbond en al helemaal niet van de mijndirecties. Die willen een constante, hoge productiviteit en daarvoor is een gedisciplineerd mijnwerkersleger nodig, geen ongeregeld stuifzand dat om de haverklap in staking gaat.

Een goede, gedegen disciplinerende opleiding, die moet het tij keren.

De hoofdinspecteur van de Staatsmijnen, C.H. Groothoff, heeft al in de oorlog de Nijmeegse hoogleraar Rutten gevraagd een plan voor een vakschool voor ondergrondse mijnwerkers te schrijven. De professor ontwerpt de OVS, een driejarige opleiding die ervoor moet zorgen dat jongens zin krijgen in werken en zelfdiscipline ontwikkelen. Mijnwerker word je niet zomaar! Daarvoor is een vakopleiding nodig. Bijkomend voordeel is dat je zo ‘de juiste mentaliteit’ bij de toekomstige mijnwerkers kunt aankweken:

‘Ik wil flink de handen uit de mouwen steken’.

‘Wat ik doe, doe ik goed.’

‘Ik wil een goed vakman worden.’

‘Ik blijf opgewekt onder alle moeilijkheden.’

Troepsaluut!

Ook de overheid ziet onmiddellijk het belang. Minister van Sociale Zaken, Frans Wijffels, stelt een bedrag van twee miljoen gulden ter beschikking om supermoderne schoolgebouwen neer te zetten.

Meteen wordt met de werving begonnen. Vertegenwoordigers van de mijnbedrijven bezoeken basisscholen in de mijnstreek, maar ook daarbuiten. Ze komen ook bij pap en mam thuis en houden gloedvolle verhalen over de ‘delvers van het zwarte goud’, het mijnwerkers-legioen... ‘waar ook jij, Jeu, toe kunt gaan behoren als je veertien jaar bent geworden’.

Ze leggen de brochure *Jongens in 't blauw* op tafel, met aantrekkelijke foto's van scouting-activiteiten, sporten, zwemmen en praktijklessen. ‘Enne... Jeu gaat vanaf de eerste dag op de OVS verdienen. Nou, welke andere vakopleiding doet zoiets?’

Niet dat alle ouders staan te springen om hun zoon naar de mijn te sturen. Schoolkameraad Paul heeft van zijn vader – goedbedoeld – te horen gekregen dat hij hem kapot zou slaan als hij naar die OVS zou gaan. En de moeder van Chris wil hem daar ook niet hebben. Die heeft te veel ellende gezien bij haar eigen vader. Maar ja, als er thuis geen centen zijn... En er is verder geen ander werk, behalve in de bouw... En de propaganda is handig, gelikt en overtuigend. Vast werk, hoog loon... Pap en mam hebben weinig keus. En Jeu ziet zich al als stoere soldaat aan het kolenfront. Dan kan hij eindelijk die Kreidlerbrommer kopen waar hij al maanden van droomt. Het enige wat hij nu nog moet doen, is een briefje bij de pastoor halen dat hij uit een goed katholiek gezin komt.

Alle twaalf mijnen krijgen een eigen OVS. In januari 1945 begint Staatsmijn Hendrik in Brunssum als eerste. Een hopman van de verkennerij haalt een paar houwens weg van het kolenfront, geeft hun een korte cursus verkennerij en maakt van hen de eerste OVS-jeugdleaders.

De padvinderachtige, haast paramilitaire

Praktijkles in de werkplaats.

opzet, is onmiskenbaar. Er is geen klas, maar een ‘OVS-troep’. Elke troep heeft een home of honk. Ze bestaat uit 24 man die in vier groepen van zes zijn verdeeld. De troepen hebben een ploegleider (PL) en een assistent-leider (APL). Die functies rouleren om de drie maanden. Een verlegen jongen moet leidinggevende capaciteiten ontwikkelen. En de jongens met een grote smoel leren zich in een ondergeschikte positie te schikken.

Jeu draagt net als de andere jongens een blauwe overall met het OVS-embleem. De lesdag begint met een appèl, het hisjen van de Nederlandse vlag en het voorlezen van de OVS-wet: tien regels vol eer, trouw en ridderlijkheid. ‘Op mijn eer kan men vertrouwen.’ ‘Ik wil trouw zijn aan God, ouders, leiders en land.’

Met als bizarre laatste regel: ‘Ik wil gehoorzaam zijn zonder tegen te spreken.’

Dan volgt een ‘troepsaluut’, er wordt stram gestaan en de PL controleert of de overall wel goed is dichtgeknoopt en de pet op de kop staat. En dan wordt er twee aan twee gemarcheerd en gezongen dat het een lieve lust is.

*Wij zijn de bevoorrechte nijvere jeugd
Gezond en geneigd tot het werk
De werklust en d'arbeid zijk zijn onze vreugd
En maken ons rustig en sterk
Er wordt in onze rijen geen lafaard geduld
Ons bloed is van moed en van ijzer vervuld
Wij zijn voor elkaar steeds paraat. (2x)*

De taal in de OVS-wet en dit soort liedjes doet denken aan wat nog maar een paar maanden geleden aan de andere kant van de grens door de Hitlerjugend werd gezongen. En was het niet Adolf Hitler die zei: ‘Men moet jongens leren onrecht te ondergaan zonder in opstand te komen?’

Niemand die daar een punt van maakt.

De vakopleiding wordt een succes. Begin 1952 zijn er 3200 jongens op de OVS. In de Oostelijke Mijnstreek komen ze meestal uit mijnwer-

Praktijkles van een ervaren instructeur.

kersgezinnen. Maar een flink deel van het personeel van de Maurits en de Emma woont in de boerendorpen van Midden-Limburg. Die zitten dagelijks een paar uur in de mijnwerkersbussen van Roetje Ghielen uit Beringe en Kupers uit Weert.

Later zal Jeu zeggen dat de OVS de mooiste tijd van zijn leven was. Vooral het eerste jaar. Hij leert knopen leggen, bruggen bouwen, met het kompas werken en hoogten, breedten en diepten inschatten. Daarnaast machinekennis, mijnbouwkunde, mijnhout bewerken, mijngas controleren en gereedschap slijpen. Er zijn ook algemeen vormende vakken: Nederlands, rekenen, godsdienst, biologie. En geschiedenis. Mi-

‘En jungske, heb je goed geraapt? Nog maar veertig jaar, dan ga je al met pensioen.’

chiel de Ruyter, vliegenier Charles Lindbergh en mijnpioniers als Sarolea en Honigmann zijn voorbeelden waaraan een vijftienjarige zich moet spiegelen. En natuurlijk sport. Heel veel sport.

Individualiteit telt niet. Alles gebeurt in groepsverband: ordelijk samenwerken, je correct gedragen, gezag aanvaarden en zelfstandig moeilijkheden oplossen.

Maar hoe gek het ook klinkt, dat vindt Jeu juist heerlijk. Je onderdeel voelen van een geheel. Weten wat ze van je willen. Niet degenen die het beste presteren krijgen de hoogste punten, maar de jongens die sámen het beste presteren. Die kameraadschap. Dat blind op elkaar kunnen vertrouwen, dat vergeet je nooit meer. Daar zou de jeugd van nu nog veel van kunnen leren. Vindt Jeu. En dan het kamp aan het einde van het jaar! Een week lang kamperen in Vaalsbroek. Alle vaardigheden kunnen ze nu in praktijk brengen. En pap en mam komen hem daar met andere ouders bezoeken. Dan kan hij trots laten zien wat hij dat jaar allemaal heeft geleerd.

En wat te denken van de 28 gulden die hij elke maand inbrengt?

De meeste jongens vinden het eerste leerjaar het leukste. Maar dat wil in het tweede jaar nogal eens veranderen. Dan moeten ze in weer en wind wagons laden met hout voor ondergronds. Of maandenlang aan de leesband staan, een ijzeren lopende band van vijftig meter lang en twee meter breed, waarop bonken steenkool worden aangevoerd met daartussen ongerechtigd als stenen en hout. Die moet Jeu er met de andere jongens tussenuit rapen. Met de blote handen. ‘Kennismaken met het bedrijf en arbeidsritme opdoen’ heet dat. Maar wat heeft maandenlang aan de leesband staan met een vakopleiding te maken? En die leesband staat nooit stil. In het begin raapt Jeu nog als een bezetene. Maar na een half uur wordt het hem zwart voor de ogen. Hij ziet die band wel vier keer. Als hij aan het einde van de sjech in de bus stapt, plagen de kompels hem: ‘En jungske, heb je goed geraapt? Nog maar veertig jaar, dan ga je al met pensioen.’

Oefenen in de leerlijn, dat vindt Jeu wél leuk. In een pijler die is aangelegd in de steenberg wordt het ondergrondse werk nagebootst. Onder leiding van ervaren instructeurs. Er zijn pijlers, transportbanden, gangen met sporen voor de mijnwagens, laadpunten en persluchtleidingen. Ook alle veiligheidsvoorschriften en veiligheidsvoorzieningen zijn net echt. Zo leer je nog eens wat.

Pas in het derde OVS-jaar gaat hij voor het eerst ‘echt’ ondergronds. Een ervaren meesterhouwer leert hem dan overind te blijven in die harde praktijk aan het ‘kolenfront’. Op zijn achttiende wordt hij definitief ondergronds geplaatst. En als hij 22 is kan hij het houwersexamen doen.

Gaandeweg de jaren vijftig loopt het aantal aanmeldingen terug. Vooral in het tweede jaar met dat ongeschoolde werk houden jongens het voor gezien. In 1960 wordt de opleiding nog gereorganiseerd en gemoderniseerd, maar het kan de achteruitgang van de OVS als technische

Godsdienstles van een ervaren instructeur.

opleiding niet meer stuiten.

Opvallend is de uiteindelijke conclusie van Delftse mijnningenurs: het rendement van ex-OVS'ers is nauwelijks hoger gebleken dan dat van mannen die ongeschoold bij de mijn arriveren en dan meteen de houwersonderwijs volgen. Je kunt je afvragen: wat is dan het nut van die OVS geweest? Heeft die vooral een disciplineerende functie gehad?

Ja en nee. De Limburgse mijnwerkers waren inderdaad niet de strijdbaarste arbeiders; ze maakten vooral een vuist in hun broekzak. Maar helemaal gelukt is het beschavingsoffensief ook niet. De Nijmeegse hoogleraar Theo Rutten schrijft in 1956 teleurgesteld dat OVS-jongens zich uiteindelijk blijven gedragen als massajugd. Met een grote zucht naar vertier en vermaak, die ze kunnen bevredigen omdat ze veel geld hebben. Geld dat ze niet gebruiken om te sparen voor later. In plaats daarvan kopen ze bijvoorbeeld een Kreidler.

In 1961 is de OVS dus al over zijn hoogtepunt heen. Maar gelukkig heb ik daar niets van gemerkt. Ik leefde in een andere wereld: die van beambten en onderscheidingsdrang. Met mij kwam het op het nippertje goed op het gymnasium, en zo kon ik de kansen grijpen die mijn vader nooit gekregen had.

Geluk gehad dus.

Hoeveel geluk, dat besef je als je in Landgraaf de Gedachteniskapel binnengaat, opgericht ter nagedachtenis van de mijnwerkers die zijn omgekomen: 286 bovengronds, 1169 ondergronds.

Zij hebben geen geluk gehad.

Maar zelf zien ex-mijnwerkers dat niet zo eenduidig. Mannen als Jeu kijken vaak op een paradoxalere manier terug op hun werkende leven:

‘Mijnwerker zijn, dat was een hard vak. Ik ben trots dat ik mijnwerker was, terwijl in mijn familie vijf personen dodelijk zijn verongelukt in de mijn. Maar één ding weet ik zeker: had ik een zoon gehad, had ik die nooit naar de mijn laten gaan. Nooit, nooit, nooit!’

‘Je kan het zo meenemen voor één miljoen’

door JACQUES KLÖTERS

Kees Manders was een beruchte nachtclubbeigenaar, de Amsterdamse penoze was vaste klant bij hem. Amsterdam hing vol met grote affiches van stripteasedansers die bij hem optraden. Zijn vrouw Rika Jansen had *Amsterdam huilt* gezongen, een lied dat hij had geschreven. Manders had een goed gevoel voor publiciteit, heel Nederland had gelezen dat hij de Mebo II had geënterd, het schip van een radiopiraat.

“Klötters, ik wil zaken met je doen,” klonk het door de telefoon. “Jij bent van het Toneelmuseum, dus je hebt wel eens gehoord van Alex de Haas.”

Natuurlijk had ik van de kort daarvoor overleden De Haas gehoord, hij maakte heel ouderwetse cabaretprogramma's voor de Avro-radio, sprak zuur over zijn jongere collega Wim Ibo die zulke programma's op de tv presenteerde en die door hem 'de vrouw met de baard' werd genoemd. Toen Ibo een mooie documentaire had gemaakt over de vooroorlogse cabaretier Jean-Louis Pisuise, zei De Haas: “Op deze avond is Pisuise voor de tweede keer vermoord.” En toen een jonge cabaretier hem vroeg of hij de cabaretbijbel van Wim Ibo gelezen had, had De Haas geantwoord: “Meneer Lambrechts, wat denkt u, draait Barbara Streisand plaatjes van Corry Brokken?”

Alex de Haas had in vijftig jaar tijd een fameuze verzameling op het gebied van de kleinkunst opgebouwd, veel meer en veel mooier dan het Toneelmuseum bezat. Op de televisie had hij in de talkshow van Mies Bouwman verklaard dat die verzameling na zijn dood verbrand moest worden, zodat die niet bij de verkeerde mensen – lees: Wim Ibo – terecht zou komen.

“Klötters, je weet dat Lex de Haas een unieke verzameling had.”

“Ja meneer Manders, die zou verbrand worden na zijn dood.”

“Ja, maar die verzameling staat hier in mijn garage in Zandvoort en die kun je kopen voor een miljoen gulden.”

Op een zonnige ochtend reed ik in mijn Triumph Spitfire zingend naar Zandvoort. Manders woonde in een ruime bungalow en ontving me enigszins verrast. Een museummeneer was voor hem een deftige, kromgebogen, kale man met een lorgnet (zoiets als wat ik nu ben), en geen sjekiesrollende langharige baardaap met ultrawijde pijpen.

“Roken?” Zonder mijn antwoord af te wachten hield hij een leren koker met enorme havanna's onder mijn neus. Hij drukte me in een diepe fauteuil en terwijl ik in mijn linkerhand een sigaar vasthield en in mijn rechterhand een kop koffie, begon een grote hond mijn schaamstreek te besnuffelen.

“Het punt is dat Lex de Haas een lul was,” zei Manders. “Vrienden had ie niet, daarvoor was zijn tong te scherp. Ik was eigenlijk nog de enige vriend die hij had. Dan belde ik hem op en dan kwam ik in een grote Amerikaan voorrij-

den in de Craandijkstraat, en dan reed ik hem naar het Kurhaus of zo, prikte een vorkje met hem, en dan kon ie de hele dag lekker kankeren op de huidige tijd. Geniale man was het, maar heel onaangenaam in de omgang. Als er weer eens zo'n tienersterretje op de tv was met een hitje, belde hij me op en riep: “Kijken, Kees, er is weer zo'n zuigsoubrette op tv!”

“Niemand had zo'n mooie collectie boeken, prenten en zo als hij, en dat staat allemaal hier in mijn garage. Ik denk dat het bij jullie in het Toneelmuseum hoort. Je kan het zo meenemen voor een miljoen gulden.”

Ik wist dat zo'n bedrag door ons nooit betaald zou kunnen worden, maar ging er toch serieus op in. Manders bracht mij naar zijn garage,

Alex de Haas

die helemaal vol stond met stellingen, en op die stellingen stonden boeken, mappen, dozen, spullen, schilderijen. Alles wat ik zag, gaf me een schok van herkenning. “Kijk lekker rond, jongen,” zei Manders. “Ik ga de krant lezen en als je wat moet dan hoor ik het wel.”

Ik stond midden in de legendarische collectie van Alex de Haas die nog nooit door iemand in zijn geheel bekeken was; De Haas liet niet gauw iets zien aan een ander. Ik had een dictafoonje in mijn hand (zo groot als een flink stuk zeep, dus klein voor die tijd) en begon alles op te sommen wat ik zag:

Tien bundels Speenhoff, klein en groot formaat, map met ongeveer honderd stuks gekleurde bladmuziek van Louis Davids, map met honderd handgeschreven brieven aan Max Tak in New York, koker met affiches uit de jaren twintig. Album Yvette Guilbert met opdracht. Brief van Aristide Bruant, plakboeken over de *Dreigroschenoper*, plakboek met foto's en handtekeningen van alle bekende internationale sterren van voor de oorlog. Ongeveer twee meter

bladmuziek met onvindbare series als *Tavenu*, *Salon des Variétés*, *Chansonettenalbum*. Stapel brieven van Toon Hermans en Wim Sonneveld. Originele lithos's van... en zo maar door.

“Moet je een broodje paling?” vroeg Manders. “Ken je eruitkomen?” Ik vertelde hem dat ik het een prachtige collectie vond en dat ik hem graag wilde hebben. Hij moest natuurlijk door ons getaxeerd worden en dan zouden we een tegenbod doen. “Dat is niet nodig,” zei Manders, “want de prijs is een miljoen.”

Ik vroeg hoe hij het voor elkaar had gekregen om de laatste wil van De Haas – verbranden dat spul – te doorbreken. “Ik heb even op de weduwe ingespraakt,” zei Manders. “Ik zeg: ‘Je hebt enorm geleden onder die kerel, die elke cent die hij verdiende in die collectie gestoken heeft. Misschien heeft hij zijn vriendin wel eens wat gegeven, maar jou nooit, nog geen nieuwe jurk kreeg je van hem! En dan zal hij je na zijn dood nog steeds belazeren? Je mocht wel gek zijn. We gaan een miljoen vangen voor dat spul en dan ga jij eindelijk jurken kopen! En je hebt een dochter in Engeland en een in Zürich en dan kun je het vliegtuig pakken wanneer je wilt om je kleinkinderen te zien. Lex kan helemaal de pest krijgen met dat verbranden van die spullen, wat jou?’ Het leek mij een krachtig argument.”

Terug op het museum werkte ik mijn aantekeningen uit, ik schatte de waarde van alle objecten en kwam uit op ca 36.000 gulden – het zou nu ongeveer 64.000 euro zijn. Ik stuurde het taxatierapport naar Manders met de mededeling dat we ons best wilden doen om fondsen te verwerven zodat we de collectie voor dat bedrag konden aanschaffen.

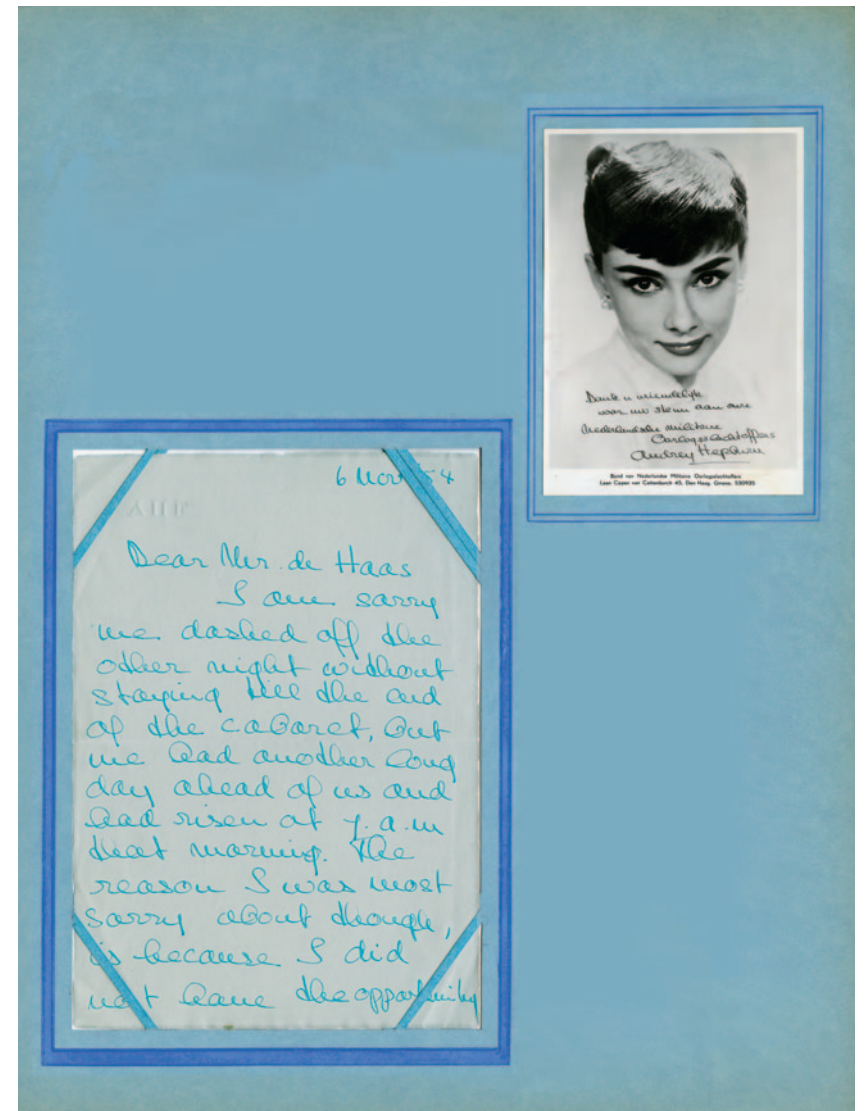
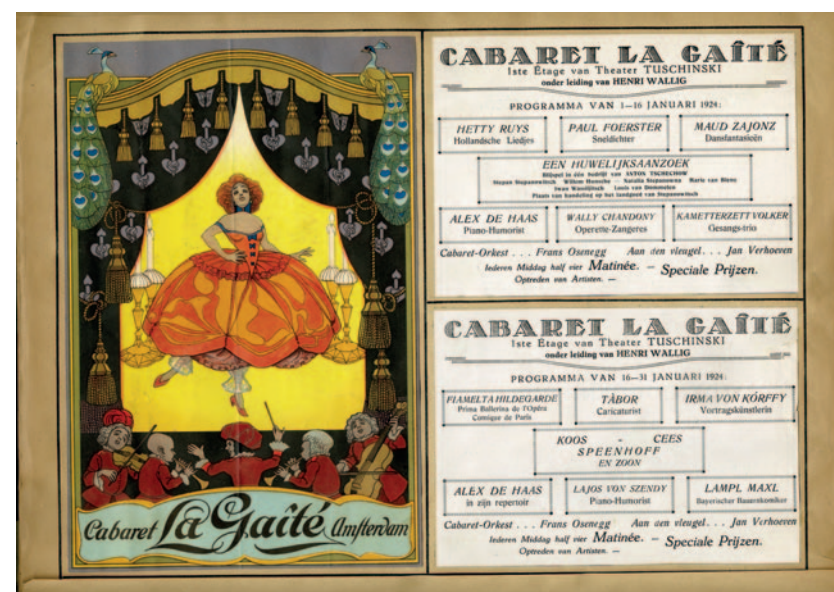
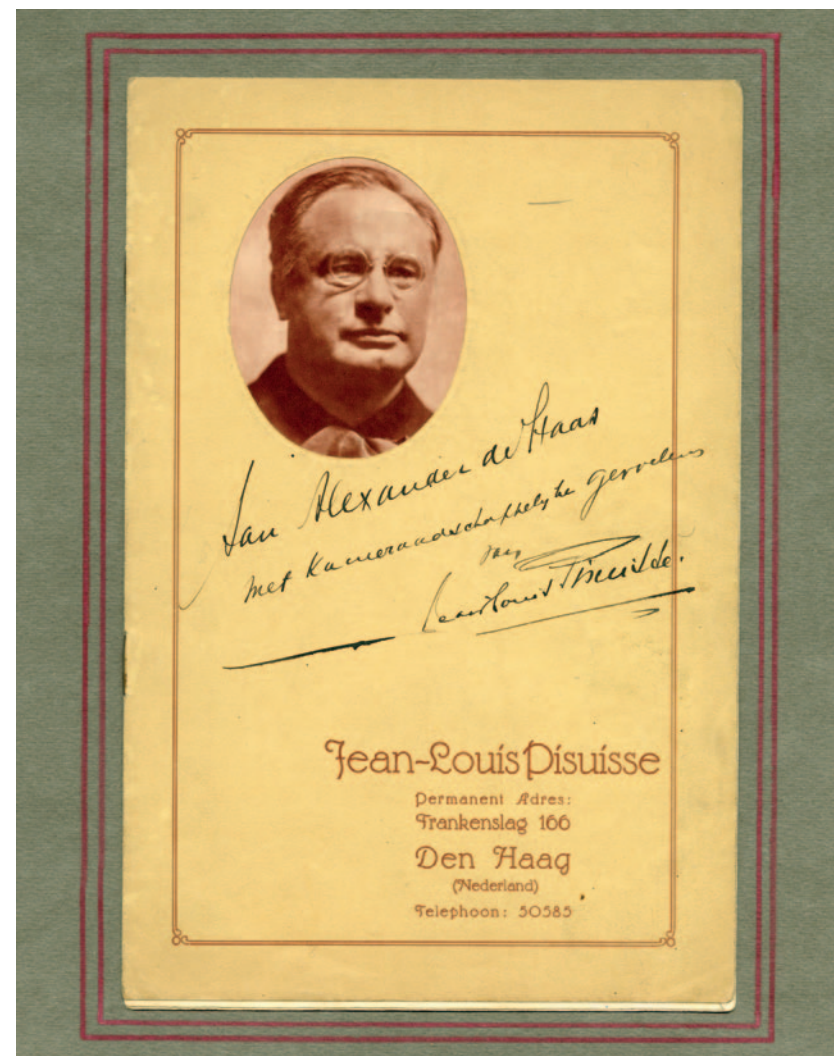
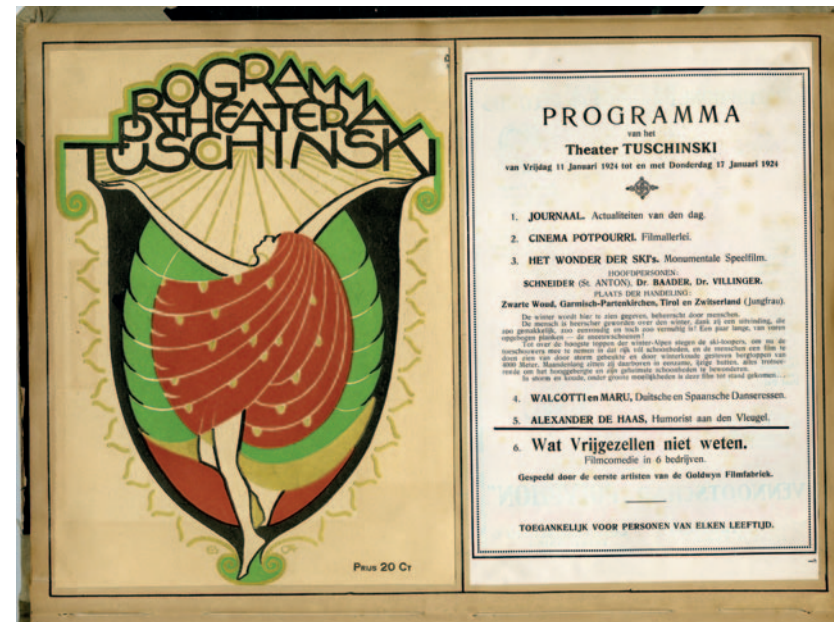
“Klötters, je bent een vuile klereliker,” zei Manders door de telefoon, “en je hebt er totaal geen verstand van. Ik was best bereid iets van mijn vraagprijs af te doen, maar dit is een belediging. Ik zoek wel een andere plek.”

Ik belde met collega's van de Universiteitsbibliotheek, het Rotterdamse Gemeentearchief, de Koninklijke Bibliotheek, en maakte duidelijk dat Manders ze zou benaderen met een collectie die het beste bij ons in het Toneelmuseum terecht kon komen. Ze gunden het ons.

Na verloop van tijd Manders weer aan de lijn: “Klötters, je bent een klereliker en een gierige verrekkeling, maar we moeten toch nog eens praten. Ik heb hier en daar m'n licht eens opgestoken, maar ik vind toch dat die spullen het beste in jouw museum passen. Dan moet je natuurlijk met een beter voorstel komen, want jouw prijs sloeg helemaal nergens op.”

Ik stelde voor een onafhankelijke instantie de collectie te laten taxeren en die prijs aan te houden. Manders ging akkoord. De taxatie verschilde niet veel met die van mij. We vroegen subsidie aan bij het Prins Bernhardfonds, die kregen we, en zo kon de collectie van Alex de Haas gered worden.

En zo is die in het Toneelmuseum gekomen, en dat is opgenomen in de afdeling Bijzondere Collecties (tegenwoordig het Allard Pierson) van de Universiteit van Amsterdam. En een bijzondere collectie, dat is het.

Met de klok mee vanaf links boven: Programma van Tuschinski januari 1924, bericht van Audrey Hepburn, kaartjes van de mimespeler Marcel Barger en van Louis Davids, programma La Gaîté (in Tuschinski) januari 1924, kaartje van Jean-Louis Pisuise.

In de rubriek Achterwaarts! (de naam is ontleend aan de memoires van journalist Max Nord) kijken bekende en minder bekende mensen terug op episodes uit hun leven.

Over interviewen

door DENS VROEGE

Voor mijn eerste interview begaf ik me samen met mijn broer Hein (fotograaf) naar Giethoorn. Het was hartje winter en aan het einde van een lang pad lag als een kerstkaart de besneeuwde boerderij waar Andrea Domburg en Ferdi Posthuma de Boer ons verwachten.

Ik klappertandde een beetje en dat was niet alleen van de kou.

Mijn broer legde een hand in mijn nek, schudde me een beetje en zei: “Goed onthouden: daarbinnen zijn ze banger voor jou.”

Het werd een heel ontspannen middag, resulterend in een fijn verhaal.

Maar met dat ‘bang voor mij’ had ik moeite.

Voor een goed humaninterestverhaal vond ik een zekere vertrouwensband noodzakelijk. Zo heb ik wel samen met een geïnterviewde gezongen, samen tranen gelachen en ook wel gehuild. Het was allemaal lang voor de tijd dat het afzeikinterview populair werd. Of het vlijmscherpe staccato vraaggesprek waarbij de intervieweer zijn gast voortdurend in de rede valt en uiteindelijk zelf langer aan het woord is.

Soms was ik verbijsterd over de hachelijke zaken die me door mensen werden toevertrouwd en dacht: hoe is het mogelijk dat je dit aan een journalist vertelt. Waarna mij met klem werd verzocht die informatie niet te gebruiken. Ik dacht wel eens aan het Arabische spreekwoord: het geheim is je slaaf tot je het aan iemand vertelt, daarna ben jij de slaaf van het geheim. Ik heb nooit misbruik van dat vertrouwen gemaakt en was

niet zoals Kees Brusse, die menigmaal vrolijk uitriep: “Hoera, mijn dag is goed, een vijand meer.”

Tijdens de productie van een televisiedocumentaire over het leven van Nienke van Hichtum (schrijfster van onder andere *Afke's tiental*) vond regisseur Hedda van Genneep het nodig dat zoon Jelle zijn vader, Pieter Jelles Troelstra, af zou vallen.

Jelle, toen al aardig op leeftijd, bleek een lieve man, maar ondanks de abjecte wijze waarop de socialistische voorman Troelstra zijn moeder had behandeld, was hij er niet toe te bewegen iets negatiefs over zijn vader te zeggen. Na een gesprek van anderhalf uur gaf ik het op. Hij begeleidde me naar de deur van zijn flat en wij namen hartelijk afscheid. Ik stond al op de trap om naar beneden te gaan toen hij me nog even tegenhield.

“Mijn vader,” zei hij, “wilde van mijn moeder af omdat ze ziek was, tbc, maar ze heeft hem acht jaar overleefd.” En hij lachte zijn jongensachtige schaterlach waarin onmiskenbaar een zweem van genoegdoening klonk.

Gedurende het hele interview wist hij precies waar ik op uit was.

Dens Vroeghe (1939) is journalist, antiquair en auteur van een tiental romans.

Troelstra en zijn latere vrouw Sjoukje Bokma de Boer (Nienke van Hichtum) ergens tussen 1880-1883. FOTO NATIONAAL ARCHIEF

Een stuk lood met vleugels

door MONSE WEIJERS

Bart was psycholoog. In de jaren zeventig werkte hij als therapeut bij het Riagg in Alkmaar. Maar hij woonde in Amsterdam, op een bovenwoning in de Binnen Visserstraat, een straatje tussen de Haarlemmerstraat en de Brouwersgracht. Om er te komen moest je twee trappen beklimmen. De woning bestond uit een kamer met een keuken en een open zijkamer. In die zijkamer sliep Bart met zijn vriendin Emma. Ze hadden ook nog een zolder, waar een weefgetouw stond en een bed.

Aan het weefgetouw werkte Emma en in het bed sliep ik. Daarvoor woonde ik met mijn vriendin in een tweekamerwoning in de Jordaan. Toen het misging tussen ons gaf ik het huis aan mijn vriendin en mocht ik, dakloze, zolang bij mijn oude vrienden Bart en Emma logeren.

Emma mocht er zijn met haar ravenzwarte haar, blanke huid en ronde vormen. Ik kon goed met

haar opschieten. Vaak kwam ze 's morgens op mijn bed zitten om haar hart te luchten. Dan luisterde ik met een gewillig oor.

Bart had dus een vrouw, een huis en een baan, ik had geen van drieën. Bart had greep op het leven, ik klooidde maar wat aan. Bovendien beheerste hij het jarenzeventigjargon, terwijl ik een instinctieve afkeer had van elk soort

Wat hij het allerergste vond was dat de man masturbeerde

jargon. Zelfs het door Bart veelvuldig gebezigde *outfreaken* (of *uitfriecken*) wilde bij mij niet over de lippen komen. Met Bart kon ik minder goed opschieten dan met Emma. Omdat ik dankzij mijn atletische gestalte de trappen geruisloos beklom, had hij het over mijn ‘sinistere aanwezigheid’ in hun

huis, wat mij onaangenaam trof. Ook had hij het iets te vaak over mijn ‘boevenkop’.

Het paar had geen televisie of radio; wel een platenspeler, waar ze voortdurend platen van Bob Dylan op draaiden, vaak onder het roken van een joint. Bart leende af en toe een boek van mij, zoals *A Devil in Paradise* van Henry Miller. Deze had in de jaren dertig in Parijs zijn schandaleuze *Tropics* geschreven, waarin hij een erectie omschreef als ‘een stuk lood met vleugels’.

In 1940 keerde Miller terug naar Amerika, waar hij in Californië ging wonen. Daar genoot hij samen met zijn dertig jaar jongere vrouw van het leven – totdat een oude vriend uit zijn Parijse tijd bij hem kwam logeren. Die vriend begon hem steeds meer op de ze-nuwen te werken; *A Devil* is eigenlijk één lange tirade tegen hem. Wat hij het allerergste vond was dat de man masturbeerde – en nog wel in zijn huis.

Bart was enthousiast over het boek. Ik aanvankelijk ook, maar

bedacht toen dat ik zelf ook masturbeerde, en nog wel op de zolder van Bart.

Henry en Bart vonden dat ik fout zat, dus misschien was dat ook zo. Misschien was ik met mijn sinistere aanwezigheid en boevenkop wel de duivel in het paradijs van Bart en Emma.

Gelukkig was er nog Jacques den Haan, de Groningse boekhandelaar en schrijver. Hij was de grote pleitbezorger van Henry Miller in Nederland, had zelfs een boek geschreven met de titel *Milleriana*, maar in *Het Parool* liet hij weinig heel van *A Devil*. De voorvechter van seksuele vrijheid moest het spoor wel helemaal bijster zijn.

Monse Weijers (1942) is slavist en vertaalde een twintigtal boeken uit het Russisch.

Natalja

door FRIEDRICH HLAWATSCH

Had ik je al dat verhaal verteld over die bevroren vis?”

“Nee, Natalja.”

“Dat in een afgelegen dorpje, vijfhonderd kilometer ten noordoosten van Sint-Petersburg, de ene man de andere man bijna dood-sloeg met een grote, bevroren vis?”

“Vertel.”

Natalja was blini's aan het bakken. Wanneer we bij haar kwamen repeteren, maakte ze altijd onder-tussen eten voor ons.

Natalja was een zangeres van middelbare leeftijd, klein en een beetje mollig met een vriendelijk gezicht. Ze was opgeleid aan het conservatorium voor volksmuziek in Moskou, woonde sinds een jaar of vijf hier en sprak inmiddels vrijwel perfect Nederlands, met een charmant accent. Met haar heldere, loepzuivere stem zong ze tijdens het koken en bakken de Russische volksliederen, waar we een begeleiding bij moesten bedenken.

Deze keer was ik er alleen. Ze

wilde testen hoe alleen viool en zang zouden klinken.

“Nou, twee mannen, dronken, hadden ruzie gekregen in een blok-hut waar vis was opgeslagen. Het was winter en dan is het ongeveer min vijftientig graden. In zijn woede rukt de één een bevroren vis van wel een meter lang los en slaat de ander ermee op zijn hoofd. De man stort neer en blijft stil liggen. Er was geen dokter in het dorp, eigenlijk niet meer dan een hout-hakkerskamp. De weg ernaartoe was onbegaanbaar, er was alleen een oude stoomtrein die elke twee weken de vers gekapte boomstammen kwam ophalen, en dat was net de dag ervoor gebeurd.”

“Wat te doen? Die trein stond nu negentig kilometer verderop, in een stadje waar wél een dokter was. De stationschef werd gebeld en die beval de machinist, die hij gelukkig meteen kon opsporen, de ketel van de trein weer op stoom te brengen en haalde vervolgens de dokter uit zijn bed, die zijn roes lag uit te slapen. De dokter stopte zijn koffertje vol met medicijnen en

twee flessen wodka en toog naar het station. Maar ook de machinist was nogal dronken en het lukte hem niet de wagons te ontkoppelen. Met als gevolg dat even later de locomotief, met twaalf lege wagons erachter, piepend en knarsend op weg ging naar het houthakkersdorp met de dronken dokter als enige passagier. Twee uur later kwamen ze aan en het slachtoffer, bewusteloos onder een dikke laag dekens, werd op tijd gered. Naast hem lag de dader diep te snurken. De trein keerde terug naar het stadje met de gewonde, die daar verder verzorgd kon worden.”

Na de repetitie kreeg ik nog een kopje koffie, en omdat het nogal bedompt was in de kleine kamer gebruikte ik even mijn astmapompje, waarop Natalja meteen fel reageerde: “Dat bedoel ik nou! Jul-lie grijpen altijd meteen naar hulpmiddelen, terwijl je juist je eigen kracht moet gebruiken.”

“Daar zal ik eens over nadenken,” ze ik. “Tot volgende week bij het optreden.”

Het optreden was in een theater

waar een internationaal symposium werd gehouden voor vertegenwoordigers van de wereldwijde homoseksuele gemeenschap. Wij zouden een optreden geven om de zinnen van de deelnemers te verzetten tussen al die voordrachten en discussies.

Natalja was stralend, zwaaiend met haar traditionele lange wijde rok, wit zakdoekje in de hand, zoals dat hoort. Ze zong prachtig, ik deed het ook best aardig, dacht ik, en de homo's gaven ons een klaterend applaus.

Ik liep achter haar aan de kleedkamer in. “Ging goed hè?” ze ik. Ze draaide zich met een ruk om. “Het is niet goed! Het is onnatuurlijk! Het is zwak!”

En toch hou ik van haar.

Friedrich Hlawatsch (1947) is muzikant en schrijver.

Derek de Lint op weg naar New York

door JACQUES KLÖTERS

De eerste die ik zag toen ik het vliegtuig naar New York instapte, was Derek de Lint. Dankzij een behulpzame passagier konden we naast elkaar zitten. Ik was contact blijven houden met mijn oud-leerling van de kleinkunstacademie. Dit jaar was hij doorgebroken in Paul Verhoevens film *Soldaat van Oranje*. “Wat ga jij in Amerika doen?” “Dat kan ik beter aan jou vragen,” zei hij. Ik vertelde dat in het Lincoln Centrum allerlei mensen bij elkaar zouden komen die zich wetenschappelijk bezighielden met amusement. Dat was nog nooit eerder gebeurd. *Popular entertainment* werd in de jaren zeventig bij ons geen onderwerp gevonden dat je kon bestuderen. Maar her en der werd aan Amerikaanse universiteiten toch aan serieuze geschiedschrijving gedaan van het circus, vaudeville, burlesque, minstrel shows, musical comedy en andere inheemse amusementssoorten. Dankzij een subsidie mocht ik daarnaartoe.

Derek zat met een flesje aan zijn neus. “Ja sorry, ik heb voorhoofdsholteontsteking,” zei hij. Ik herinnerde me de auditie die hij gedaan had om op school te komen. Die was niet sterk geweest. Maar directeur Johan Verdoner kon soms bij mensen waar de commissie weinig in zag zijn hele gewicht

Rutger Hauer (l) en Derek de Lint in Soldaat van Oranje.

erin gooien als hij een glimpje van talent zag. Vaak had Verdoner gelijk. Over Derek de Lint waren we het allemaal eens. Geen beste zanger, geen danser, wel een goede acteur en een buitengewoon knappe vent om te zien. “Ik verheug me er nu al op dat hij op school komt,” zei Johan.

En nu zat hij klagend naast me.

Het irriteerde me. Ik had een moeder die elke klacht meteen weg-wierp met zinnnetjes als ‘we gaan toch niet piepen en *dransen* hè?’ Hard moesten we zijn. Je kon je niet voor elk wisselstuk ziek melden. “Dan kun je beter bij de gemeente gaan werken!”

Derk was op weg naar New York om een nieuwe stap te zetten

in zijn carrière. Hij had een map met foto's bij zich die ik te zien kreeg. Mooie foto's die bij agenten van modebladen, televisiestations en filmaatschappijen interesse moesten wekken. Hij had een kopie van *Soldaat van Oranje* bij zich en hoopte dat hij die mocht laten zien.

Ik ging een week tegemoet van nieuwe ontmoetingen, mooie voorstellingen, interessante lezingen. Mocht voor de bibliotheek boeken en platen kopen die in Nederland niet te koop waren en zou daarna weer veilig terug naar huis vliegen. Hij moest in het koude New York een deur open zien te krijgen waarvan hij niet wist wat erachter lag. Zichzelf zien te verkopen.

We hebben elkaar die week nog een paar keer opgezocht. Ik zat vol anekdotes over de mensen die ik ontmoet had en shows die ik had gezien. Hij was bezig met een af-mattende gang langs de agenten. Maar toch, hij piepte en dranstte niet en legde er moedig de eerste stenen van zijn latere Amerikaanse carrière.

Jacques Klöters (1946) is cabaretier, publicist, neerlandicus en kleinkunstkenner.

De beheersing van het vuur, de ontwikkeling van het wiel, de wind- en de watermolen, bril en buskruit: uitvindingen die ons vooruit brachten. Handarbeid besteden we uit aan robots, hoofdarbeid aan de computer. Techniek heeft altijd vooruitgang gebracht. Of niet?

door NICO KUSSEDRAGER

Soms vind je het nog in een antiquariaat, het boekje *Ingenieursdromen*, geschreven door Willy Ley in 1961. Hoe groot het probleem ook is, er is altijd een technische oplossing. Droogte in Afrika? Leg een groot meer aan, centraal op het continent. Energie? Die vulkanen zijn er niet voor niets. Energie uit water, wind en zon, het staat erin. Techniek biedt ongekende mogelijkheden.

Vernieuwing leidde tot meer welvaart en meer werkgelegenheid. Met de huidige kennis van voedingsmiddelen-technologie, zoals genetische modificatie en robotisering, is het in de toekomst mogelijk iedereen van gezond en hoogwaardig voedsel te voorzien. Drones worden gebruikt voor vervoer van geneesmiddelen naar afgelegen gebieden, satellieten voor het in kaart brengen van landbouwgronden en voor wereldwijde communicatie.

De Amerikaanse wetenschapsjournalist Charles C. Mann beschrijft in zijn boek *De Tovenaar en de Profeet* twee stromingen. De tovenaars uit de titel is het kind van de Verlichting, de ingenieur die denkt dat met technische oplossingen alle hedendaagse problemen van landbouw, natuur, milieu en voedselvoorziening kunnen worden opgelost. De Tovenars stellen dat door rijker en slimmer te worden, problemen worden opgelost. Kijk wat innovatie allemaal heeft gebracht! Dankzij computers kunnen we razendsnel ziekten diagnosticeren. Robots opereren in de toekomst beter dan de beste chirurg. Voor journalisten is er software die in rap tempo archieven doorzoekt, sneller bronnen vindt, nieuws-waarde bepaalt en zo nodig zelfs een basistekst maakt. Computers kunnen auto's besturen, met veel minder ongelukken en een efficiënter verkeerssysteem als gevolg. Vernieuwing heeft het huishouden lichter gemaakt (wasmachine, vaatwasser) en de hygiëne vergroot (spoltoilet). Door innovatie slagen we erin miljarden monden te voeden: de Groene Revolutie.

De Profeet is schatplichtig aan de Romantiek: wij zullen onze manier van leven fundamenteel moeten aanpassen en veel meer in

Robots in Captivity in Buitenplaats Doornburgh, Maarssen.

Tovenaars versus Profeten

harmonie met de natuur moeten leven. Als de mensheid haar consumptie niet drastisch vermindert, zal ze het ecosysteem verwoesten. Groei en welvaart zijn juist het probleem. Technologie is gebruikt om de aarde verder uit te putten in plaats van vooruit te helpen. Hopen op een technologische redding, een *techno-fix*, is een illusie.

Bij de Tovenars hoort een bijvoorbeeld denker als Ralf Bodelier, auteur van een boek met de veelzeggende titel *Lang leve de mens*. De mens redt zich wel bij hem; het gaat zeer goed met de mensheid. We blijken steeds beter in staat te zijn ingewikkelde problemen op te lossen. En de voorwaarden daarvoor worden beter. Innovatie betekent groei. Zonder groei moeten we ons voorbereiden op een nieuw tijdperk van gebrek en armoede. Innovatie dient de productiviteit, de medische wetenschap, het onderwijs. Uitvindingen zijn de redding der mensheid.

Niets van waar, menen de Profeten. Techniek gaat ten koste van privacy en leidt tot inkomens- en machtsverschillen. Yuval Noah Harari beschrijft in zijn boek *21 lessen voor de 21ste eeuw* hoe we slachtoffer worden van algoritmes en surveillance – neem in Nederland de toeslagen-affaire. Kanttekening: algoritmes worden door mensen geschreven en door mensen afgehandeld.

Bij de communicatie met banken, het online winkelen of gebruik van sociale media zorgt *machine learning* ervoor dat het contact efficiënt verloopt – althans, dat zou

het moeten doen – maar ondertussen wordt ons hele hebben en houden blootgelegd. Technologie is in handen van een beperkt aantal ondernemingen die daardoor veel te veel macht bezitten en alles weten van ons doen en laten, van eetgedrag en medicijngebruik tot seksuele voorkeuren.

Techbedrijven verdienen miljarden, waardoor inkomens- en machtsverschillen worden vergroot en er een klasse van superrijken ontstaat. Als gevolg van cryptotechnologie wordt belastingheffing op gigavermogens steeds lastiger. Innovatie gaat ten koste van de democratie. De coronacomploten en de Capitoolbestorming legden bloot dat wat online wordt rondgetoeterd, de democratie kan ontwrichten.

Nog een nadeel: de datarevolutie maakt lui en moe. Dat betoogt filosoof Hans Schnitzler in het recente *Wij nihilisten* en in eerdere publicaties. We vertrouwen blindelings op gps, waardoor we ons onmisbare vermogen tot oriëntatie verliezen, zijn maar een paar *swipes* verwijderd van de partners van onze begeerte en geloven dat het leven in getallen te vatten en met spreadsheets te managen is. Door robotisering is er een verschuiving van arbeidsplaatsen. Robots nemen de rotklussen over in mijnbouw, industrie, bouw, logistiek en transport. Voor mensen zouden alleen de ‘leuke’ dingen overblijven. In de ict werken alleen al in Nederland 350.000 mensen.

Misschien wel de belangrijkste vrees: de techniek gaat met ons aan de haal. De datarevolutie dreigt

haar eigen kinderen op te eten, voersplett Schnitzler. Toneelschrijver Karel Čapek waarschuwde in 1920 al voor een opstand van de techniek in RUR, *Rossum's Universele Robots*. Kunstenaar Bram Ellens bouwde een opvangcentrum voor robots met een schroefje los, eerder te zien op de expositie *Robots in Captivity* in Buitenplaats Doornburgh te Maarssen. Robot Bessie snort daar schijnbaar vrij op de gang rond – maar het is een verplichte, korte route. Alle andere robots zijn gekooid. Sommige zitten als opgehoekte kippen in draadkooien. De grootste robot verzet zich heftig in zijn kooi en rukt als een brullend monster woedend aan zijn ketting. Hij lijkt elk moment te kunnen uitbreken. Hoe lang kunnen we robots nog kooien en ketenen? Hoe lang houden we de kunstmatige intelligentie in bedwang? Komt er een tijd dat de robots de mens zullen kooien?

Of is al dat alarmisme over technologische ontwikkelingen schromelijk overdreven en gaat het om de vraag hoe we met techniek omgaan? Niet de technologie is het probleem, maar de omgang met technologie. De introductie van nieuwe technologie gaat eigenlijk over de vraag wat voor samenleving we willen. In de woorden van Schnitzler: we zitten niet met een techniekprobleem, maar met een mensenprobleem. Ley schreef in *Ingenieursdromen* over ‘zijn’ toekomstprojecten: ze zijn zonder meer mogelijk, maar zullen door het tekortschieten van de politiek en gebrek aan belangstelling niet worden uitgevoerd.

Het Midden-Oosten bant de bom niet

Hoewel het Westen sinds de verkiezing van de Amerikaanse president Joe Biden weer in gesprek is met Teheran over het nucleaire programma van Iran, is er weinig uit de onderhandelingen gekomen. De landen in de regio, Saoedi-Arabië voorop, zijn ervan overtuigd dat de islamitische republiek per se een kernbom wil ontwikkelen.

door MARK BLAISSE

‘Als het in Iran zo ver komt, zal Riyad inmiddels ook een dergelijk wapen aanschaffen,’ kondigde de Saoedische kroonprins Mohammed bin Salman in maart 2018 aan. Enkele weken later liet president Donald Trump weten dat de VS zich ging terugtrekken uit het akkoord van 2015 dat het nucleaire programma van Iran moest monitoren. Ook werden de sancties weer van kracht. Als reactie op dit besluit hervatte Iran zijn uraniumverrijkingsprogramma, waarna Riyad verontwaardigd aankondigde dat niet onbestraft te zullen laten. Intussen hebben beide landen het nucleair non-proliferatieverdrag getekend dat hun verbiedt kernwapens te ontwikkelen.

Zoals bekend hebben veel van de landen die al een atoombom bezitten, zoals Rusland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, China en de VS, dat verdrag ook getekend. Ze beloven zelfs op den duur af te zien van het moorddadige wapen, maar enig bewijs van deze ‘goede

wil’ is ver te zoeken. Israël, Pakistan en India hebben geen boodschap aan (hypocriete?) beloften en tekenden het verdrag niet, en Noord-Korea heeft zich in 2003 teruggetrokken.

Israël was de eerste en tot nu toe laatste mogendheid in het Midden-Oosten die, op illegale wijze, een eigen kernbom ontwikkelde, overigens met Franse hulp. Tel Aviv bevestigt noch ontkent het bestaan van een dergelijk wapen, vermoedelijk omdat het dan niet aan de onderhandelingstafel kan worden gesommeerd. Geen enkele verdragsondertekenaar heeft Israël tot nu toe met de werkelijkheid willen of durven confronteren. Kennelijk is er consensus over het geopolitieke belang van een met kernbom bewapende joodse staat.

En precies dit is een doorn in het oog van de Arabische buurlanden. Waarom een uitzondering gemaakt voor Israël en niet voor, zeg, Saoedi-Arabië? Er wordt met twee maten gemeten. En dat stimuleert landen in de regio extra hard te werken aan de opbouw van een al dan niet geheime reserve veredeld uranium, nodig voor een atoombom. Daarop ontwikkelt Israël nog geavanceerdere wapens en geeft het de luchtmacht opdracht een kerncentrale (al dan niet in aanbouw) in Iran of elders te vernietigen. Ter herinnering: in 1981 had het al de Osirak-centrale in aanbouw in Irak gebombardeerd.

Iran wordt er herhaaldelijk van beschuldigd meer uranium te produceren dan het strikt gezien nodig heeft voor zijn kerncentrales. ‘Als een land voldoende reserves heeft, duurt het misschien zes maanden voordat er een kernbom gemaakt kan worden,’ verzekert Sharon Squassoni, onderzoeker aan de George Washington Universiteit, in

het maandblad *Le Monde Diplomatique*. Of en hoeveel reserves Israël heeft, blijft een staatsgeheim.

Hoe dan ook, de bezorgdheid over en weer van aartsvijanden Israël en Saoedi-Arabië is niet geheel onbegrijpelijk. Een zorg die het Westen bracht tot de akkoorden van 2015.

Ook zorgelijk is dat kernenergie een zeker prestige lijkt te geven, ook aan landen die het in theorie helemaal niet nodig hebben. Zo heeft Egypte in 2017 een nucleair ontwikkelingsprogramma ter waarde van 21,3 miljard dollar aangekondigd in El-Dabaa en is Turkije een centrale aan het bouwen in Akkuyu. Het energieverbruik stijgt in beide landen, terwijl de inhoud van de staatskassen slinkt. Vandaar dat hulp wordt ingeroepen van het Russische Rosatom, dat de centrales bouwt en zich achteraf laat betalen uit de energieopbrengsten. Ook in Jordanië bouwden de Russen al op dezelfde voorwaarden in 2015 een kerncentrale. Het is een slimme manier van Moskou om langdurige aanwezigheid in die landen te garanderen en geopolitieke afhankelijkheid te creëren.

Waar geen geldgebrek bestaat, is in de Verenigde Arabische Emiraten, die dan ook flink uitpakken. De ultramoderne centrale van Barakah aan de Perzische Golf moet straks 25 procent van de elektriciteitsbehoefte van de emiraten dekken. Twee van de vier kernreactoren zijn al in gebruik genomen. De bouwer, het Zuid-Koreaanse Kepco, zou het niet nauw genoeg nemen met de veiligheid. Paul Dorfman van de Universiteit van Sussex wijst in het genoemde Franse blad op het gevaar van luchtaanvallen en aardbevingen

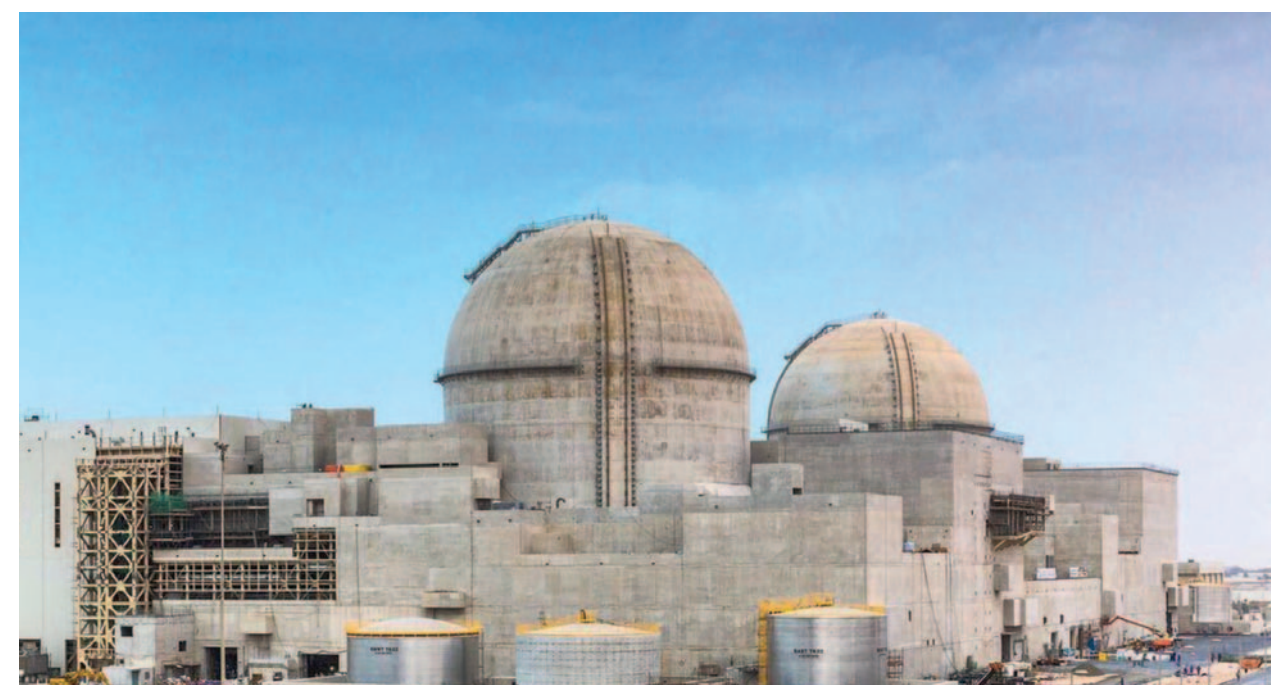
waartegen de centrale niet bestand zou zijn. Om zich tegen luchtaanvallen te beschermen hebben de Emiraten twee miljard dollar uitgetrokken voor het antiraketstelsel Thaad van Lockheed Martin, geld dat misschien beter in de bouw van de centrale geïnvesteerd had kunnen worden.

Dorfman wijst er verder op dat kerncentrales waar ook ter wereld eenvoudige dekmantels zijn voor het ontwikkelen van kernwapens. Ook daarom wordt met argusogen naar de Saoedische plannen gekeken. Nadat in 2010 megalomane projecten waren aangekondigd, heeft Riyad in 2017 besloten de ambitie bij te stellen rond een nationaal project ter bevordering van groene- en kernenergie. Het Franse Assystem gaat helpen bij de bouw van één grote en een paar kleine centrales waarvan de locatie nog moet worden bepaald. In tegenstelling tot de Emiraten hebben de Saoedi's niet beloofd het voor altijd te laten bij kernenergie voor civiele doeleinden. Als er maar één buurland een atoombom ontwikkelt zullen zij, zoals gezegd, meteen volgen.

Amerikaanse bedrijven mogen tegen deze achtergrond geen technologie leveren aan Riyad, dat zich dus zou kunnen wenden tot Chinese, Russische of Franse bedrijven. Gaat president Biden daar om geopolitieke redenen een stokje voor steken? De kans is groot. Aan opportunisme immers geen gebrek als het gaat om de betrekkingen tussen het Witte Huis en het koninklijk paleis in Riyad. De moord op journalist Jamal Khashoggi in Istanbul, alweer vier jaar geleden, is allang geen reden meer om diplomatieke banden te verbreken. Als oliedeals boven principes komen, waarom ‘vrienden’ dan niet vertrouwen met kerntechnologie? Riyad zal dat ongetwijfeld goedmaken door voor miljarden Amerikaanse wapens te kopen. Win-win. In Tel Aviv zal men intussen overtuigd zijn dat de eigen koppigheid ten aanzien van ‘de bom’ terecht is.

Mochten Biden en het Congres niet zwichten, dan kan Saoedi-Arabië terugvallen op Pakistan, dat dankzij Saoedische financiële hulp zijn kernbommen kon bouwen en in noodgevallen vermoedelijk wel een exemplaar aan zijn weldoeners wil schenken.

En zo hangt een nucleaire ramp in het Midden-Oosten schrikbarend in de lucht. Alleen het collectief oppakken van het akkoord met Iran kan volgens deskundigen de stijgende spanning rond een kernwapenwedloop temperen. Dan moet Amerika weer eens de weg wijzen.

De ultramoderne centrale van Barakah aan de Perzische Golf, hier nog in aanbouw.

FOTO WIKIMIRATI

Motoragenten onder vuur op de Haarlemmerweg.

Gwennette Martha

Het begin van de ‘Mocro-oorlog’

Eind deze maand is het tien jaar geleden dat de Amsterdamse Staatsliedenbuurt werd opgeschrikt door een heftige schietpartij. Een reconstructie van rechtbank- en striptekenaar ALOYS OISTERWIJK en journalist WEERT SCHENK.

Op de late avond van 29 december 2012 drinkt Bob Schagen met zijn twee zoons een biertje in de lobby van een Londens hotel. De volgende dag staat de voetbalwedstrijd Queens Park Rangers-Liverpool op het programma. Ineens verschijnt op de telefoons van de jongens een stroom berichten van vrienden. “Er is wat ergs gaande in Geuzenveld,” zeggen ze tegen hun vader. “De politie loopt met getrokken pistolen bij ons voor de deur.” En even later: “Er zijn twee agenten doodgeschoten.”

Bob Schagen, leider van een recherche-team van de Amsterdamse politie, schrikt zich wezenloos. Hij wil weten wat er precies aan de hand is, maar beseft dat dit niet het goede moment is om collega’s ter plekke te storen. Al snel komt via zijn zoons het bericht dat er wel op politiemensen is geschoten, maar dat ze nog leven.

In Amsterdam zou Schagen meteen naar het bureau zijn gereden, of anders had hij wel een oproep gekregen. Nu kan hij niets.

Hij voelt zich machteloos. Pas als hij na het voetbaltreffen thuiskomt, blijkt dat het in Amsterdam, in de omschrijving van burgemeester Eberhard van der Laan, ‘wildwest’ is geweest.

In de Staatsliedenbuurt zijn automatische vuurwapens leeggeschoten, waarbij speciale pantserdoorborende kogels in auto’s, woningen en zelfs in een kinderkamer zijn terechtgekomen. Wonderlijk genoeg vielen er slechts twee doden: twee jonge mannen die Benaouf A., crimineel en het beoogde doelwit, vergezelden.

De schietpartij, deze maand tien jaar geleden, wordt veelal gezien als het begin van de *Mocro-war*, een complexe onderwereldoorlog waarbij vooral jonge, nietsont-

ziende Marokkanen zijn betrokken en die, voor zover bekend, tot nu toe een zeventigtal mensen het leven heeft gekost. Sommige slachtoffers hadden nergens mee te maken; huurmoordenaars zagen hen voor iemand anders aan.

Even voor 22.30 uur zitten de 21-jarige Said el Yazidi en de zeven jaar oudere Youssef Lkhorf in een zwarte Range Rover met Frans kenteken die geparkeerd staat in de Schaepmanstraat. Ze wachten op Benaouf A., hun baas, die is uitgestapt voor een ontmoeting met Rida B., die volgens de politie geld tegoed heeft voor een liquidatie.

Een zilvergrijze Audi Quattro RS4 scheurt de straat in. Als een

Audi op hoge snelheid komt aanrijden, dan weet je wat er gaat gebeuren, zal Benaouf A. later zeggen. Hij springt in het water langs het Van Bossepad, klemt zich krampachtig vast aan een woonboot en redt zichzelf van een wisse dood. Rida B. ontspringt eveneens de dans.

Dwars door de eigen voorruit van de Audi wordt met een kalasjnikov een kogelregen afgevuurd op de Range Rover. Said El Yazidi en Youssef Lkhorf rennen weg, ieder een kant op. De Audi volgt El Yazidi een klein stukje. Dan stappen twee inzittenden met zwarte bivakmutsen, zwarte handschoenen en zwartstalen automatische geweren uit en rennen schietend achter hem aan. Na een kleine honderd meter zakt El Yazidi in elkaar. Van dichtbij krijgt hij het genadeschot. In totaal is hij zestien keer geraakt.

Het helpt Youssef Lkhorf niet dat hij een andere richting is opgegaan; het moordcommando bestaat niet alleen uit de inzittenden van de Audi. In de Van Bossestraat staat een Volkswagen Golf met vier

Benaouf A. ontsnapt tussen de woonboten in het Oostelijk Marktkanaal.

handlangers. Lkhorf loopt vrijwel recht in hun armen. Zonder mededogen schieten zij hem neer. Lkhorf overlijdt in het ziekenhuis.

Terwijl gealarmeerde buurtbewoners onophoudelijk het noodnummer bellen, vluchten de Volkswagen Golf en de Audi bumper aan bumper en met hoge snelheid de Staatsliedenbuurt uit in de richting van Sloterdijk. De meldkamer roept straatagenten op naar de wagens uit te kijken; een politiehelikopter is onderweg.

Twee motoragenten zien op de Haarlemmerweg alleen de Audi rijden en gaan erachteraan. De auto mindert vaart tot stapvoets, de inzittende op de achterbank gaat uit het rechterraam hangen en richt de kalasjnikov op de achtervolgers. “We worden beschoten. We worden beschoten!” schreeuwt een van de motorrijders door de portofoon. “Automatische wapens.” De onafgebroken roffel van het spervuur is in de meldkamer te horen.

Een van de motoren gaat om. De agent op de andere motor trekt bewust zijn motor om en gaat er half onder liggen “Collega neergeschoten!” roept hij opgewonden. En meteen daarna: “Nee, het gaat goed. Gaat goed. Collega staat. Er werd vol op ons geschoten, auto-

matisch. Rijdt weg, richting Lijnnden.” Naderhand blijkt dat een van de motoren door verscheidene kogels is geraakt.

De Audi racet intussen Geuzenveld in. Op de Bok de Korverweg zien getuigen twee inzittenden van de haastig geparkeerde auto de woonwijk inrennen. Dat is vreemd. Er waren zeker drie inzittenden. De derde dader moet eerder zijn uitgestapt. Die avond weet de politie geen van drieën te traceren. De Volkswagen Golf is al helemaal buiten zicht geraakt. De motoragenten zeggen de auto niet te hebben gezien. De inzittenden zijn nooit aangehouden.

Voor de buitenwereld komt het extreme geweld in de Staatsliedenbuurt uit de lucht vallen, maar er is een voorgeschiedenis, uiteraard. Volgens de Amsterdamse politie begint het in de jaren tachtig, als in woonwijk De Pijp een vriendengroep ontstaat rond de op Curaçao geboren Gwennette Martha. Ze noemen zich de Southside Groep. Het zijn jonge jongens van nog geen twintig jaar en slim genoeg om in de bovenwereld succesvol te zijn. Maar ze kiezen voor een bestaan in de criminaliteit. In eerste instantie komen ze bij de politie in beeld

vanwege straatroven en diefstal van afrookkluisen.

In de jaren negentig schakelt de Southside Groep over naar de drugshandel. Onder meer hiervoor wordt Gwennette Martha in 2007 veroordeeld tot een gevangenisstraf van zeven jaar. Zijn afwezigheid veroorzaakt een breuk in de bende.

Houssine Ait S., Martha’s rechterhand, wil de leiding van de voornamelijk op Engeland gerichte drugssmokkel overnemen. Zijn zwager Benaouf A. volgt hem. Anderen blijven Martha trouw. Mede doordat beide bendes dezelfde doelgroep hebben, leidt de splitsing tot grote vijandschap. Als Martha in 2008 uit de gevangenis in Heerhugowaard ontsnapt en zich in de buurt van Antwerpen vestigt, staat hij voor een voldongen feit.

De lont in dit kruisvat wordt aangestoken als in 2012 in de haven van Antwerpen een partij cocaïne van ongeveer 225 kilo verdwijnt. De Amsterdamse politie vermoedt dat Belgische Marokkanen die de drugs uit een container moesten halen, de coke, of een deel ervan, hebben gestolen. Het is een van de mogelijke scenario’s. Hoe dan ook, Houssine Ait S. beschuldigt zijn voormalige vriend Gwennette Martha ervan betrokken te

zijn bij de diefstal. Dat leidt tot allerlei incidenten en uiteindelijk tot de liquidatie van Najeb Bouhbouh – waarmee de bloedige vete in de criminele wereld begint.

Op 18 oktober 2012 spreekt Bouhbouh, boezemvriend en vertrouweling van Gwennette Martha, met twee bekenden af in de bar van het Crown Plaza Hotel in Antwerpen. Het zou een poging tot verzoening moeten zijn, maar in werkelijkheid is het een val. Als Najeb Bouhbouh om 14.12 uur naar buiten loopt, wordt hij voor de deur door een moordcommando doodgeschoten. De twee schutters zijn nooit veroordeeld; de een werd later geliquideerd, de ander pleegde zelfmoord.

De schietpartij in de Staatsliedenbuurt die Benaouf A. had moeten treffen, is een vergeldingsactie uit de hoek van Gwennette Martha voor de dood van Najeb Bouhbouh. Twee jaar later oordeelt de rechtbank dat Benaouf A. betrokken was bij de moord op Najeb Bouhbouh; hij wordt voor tien jaar naar de gevangenis gestuurd. Enkele maanden voor die uitspraak is Gwennette Martha vermoord in Amstelveen.

lees verder op pagina 22

Adil A. tracht te ontsnappen door vanaf de Buyskade in de Kostverlorenvaart te springen.

Bijna aan de andere kant, bij molen De Otter, krijgt Adil A. van een scherpschutter een kogel in zijn kont

vervolg van pagina 21

Jurgen Bakker, leider van een Amsterdams rechteam, krijgt opdracht de daders van de ongekende schietpartij in de Staatsliedenbuurt op te sporen. Alles wat hij nodig acht staat tot zijn beschikking. Zo kan hij gebruikmaken van allerlei politieteam, in totaal honderd agenten, onder wie Bob Schagen en zijn rechercheurs.

Bakker bestempelt de hele vluchtroute van de Audi als plaatsdelict. Getuigen die twee inzittenden hebben zien wegrennen, weten zeker dat ze niets bij zich hadden. In de auto, die tweehonderd meter van de woning van Bob Schagen is achtergelaten, lagen geen wapens.

De derde inzittende is eerder uitgestapt om de wapens weg te gooien, veronderstelt Bakker. Hij kijkt op de landkaart waar langs de vluchtroute water is en vraagt de Mobile Eenheid en duikers van de marine op linie door de bijna twee kilometer lange sloot langs de Nico Broekhuysenweg te waden. Ze halen een kalasjnikov boven water.

Er waren meer wapens gebruikt, dus laat Bakker een stuk van de sloot leegpompen. In de modder op de bodem liggen nog een AK-47 en twee pistolen. Op een van de kalasjnikovs zit dna van Adil A. Later wordt, dankzij een nieuwe techniek, op de andere mi-

trailleur genetisch materiaal van Anouar B. gevonden. Dat deze jonge criminelen waarschijnlijk de schutters waren, had de politie al gehoord van Benaouf A. Die vertelde, na uit het water te zijn geklommen, door de telefoon van een politieman aan de meldkamer dat hij het doelwit was.

Benaouf A. zegt twee mannen in de Audi te hebben herkend: 'Kinker', de bijnaam van Adil A., en 'Popeye', die hij duidt als 'de oudste broer van de jongen die juwelier Hund heeft doodgeschoten'. Popeye is echter niet alleen de bijnaam van Anouar B., maar ook die van zijn vier broers. Dna op de hoofdsteun van de rijdersstoel in de Audi wijst uit dat het om Anouar gaat.

Bakker vraagt collega Bob Schagen de jacht op Adil A. te openen. Die wordt al gezocht vanwege een overval op een postagentschap in de buurt van Hoorn, waarbij hij ook al op agenten had geschoten. Daarvoor was hij in Leiden op een motoragent ingegreden. De politie heeft het idee hem op de hielen te zitten.

Schagen is erop gebrand Adil A. zo snel mogelijk aan te houden. "Er zijn collega's ternauwernood aan de dood ontsnapt," zegt hij. "Voor hen is het van groot belang dat er arrestaties worden verricht. Het is dan beter om iemand met

een minimale verdenking binnen te halen. Sowieso het beste, anders hebben ze alle sporen gewist en worden ze ongrijpbaar."

Op 23 januari zit op een politiebureau honderd man klaar om Adil A. op te pakken, maar de actie wordt na uren wachten afgeblazen. Er is onvoldoende zekerheid over zijn verblijfplaats, zegt Schagen, en hij stuurt ze allemaal naar huis, op één rechercheur na. Die loopt de telefoondata nog eens grondig door en vindt een nieuw nummer dat volgens hem aan Adil A. toebehoort. Schagen is ervan overtuigd dat het klopt en vraagt midden in de nacht nog toestemming om de telefoon af te luisteren en de locatie ervan te bepalen. Adil A. blijkt ondergedoken te zitten in de Staatsliedenbuurt, dicht bij de plek waar hij de Range Rover onder vuur nam.

De volgende dag rijdt een observatieteam (OT) rond in de Staatsliedenbuurt. Het is koud, rond het vriespunt. Een arrestatieteam staat paraat. Op een gegeven moment ziet het OT Adil A. in zijn auto wegrijden. Die heeft snel in de gaten dat hij wordt gevolgd en geeft gas, maar raakt de macht over het stuur kwijt en botst tegen auto's en een lantaarnpaal. Adil rent weg en duikt bij de Buyskade in de Kostverlorenvaart, waar een dunne laag ijs op ligt, en zwemt

naar de overkant. Op een waarschuwingsschot van het arrestatieteam (AT) reageert hij niet. Bijna aan de andere kant, bij molen De Otter, krijgt hij van een scherpschutter een kogel in zijn kont. Hevig bloedend en onderkoeld trekt hij zichzelf op de wal, waar hij wordt aangehouden door een AT'er die al glibberend over sneeuw en ijzel via een brug en klimmend over een hek naar hem toe is gehold. De politieman geeft Adil A. eerste hulp totdat een ambulance arriveert. In het safehouse vindt de politie een sporttas met wapens, en onder een matras ligt een bivakmuts met het dna van Anouar B. erop en een glasdeeltje van de Audi-ruit.

Ondertussen heeft het team van Jurgen Bakker ontdekt dat de vrouw van Anouar B. een volkstuin heeft op een paar honderd meter van de plek in Amsterdam-West waar de Audi is achtergelaten. In het tuinhuisje liggen een paar Nike-sportschoenen met glasdeeltjes van de Audi en een trui met schotresten, beide ook met dna van Anouar B. Hij is degene die eerder uit de Audi stapte om de wapens in de sloot te gooien. Daarna wandelde hij onopgemerkt naar de tuin.

Na de arrestatie van Adil A. wil lees verder op pagina 24

Safehouse van Hogendorpstraat

Zitting van het Hof, 17 december 2018

Familieleden van slachtoffers tijdens zitting van het Hof.

Familieleden en vrienden van Hamza B. maken het verblijf van Jurgen Bakker in Marokko ongemakkelijk

vervolg van pagina 22

Bob Schagen het liefst de jacht op Anouar B. en Hamza B. openen. Maar een financieel team dat onderzoek doet naar witwassen door de familie van B., komt te weten dat Anouar naar Marokko is gevlucht. In maart tipt dit team dat hij weer in Amsterdam is. Op 21 maart wordt Anouar B. gearresteerd.

Hamza B., de chauffeur van de Audi, is eveneens naar Marokko uitgeweken. In januari, op de dag dat Adil A. wordt ingerekend, raakt hij kennelijk in grote paniek. In zijn Volkswagen Polo stuift hij in twaalf uur over de 2400 kilometer lange route naar het Spaanse Tarifa, waar hij de veerboot naar Tanger neemt. Het regent boetes voor snelheidsovertredingen.

Op basis van dna op een bivakmuts, een vingerafdruk in de Audi en de aanwijzingen dat Adil A. en Anouar B. hebben geschoten, concludeert het onderzoeksteam van Jurgen Bakker dat Hamza de bestuurder van de Audi moet zijn geweest. De politie had Hamza kort ervoor in de kraag gevat voor een overval in Amsterdam-Noord, maar moest hem laten gaan wegens gebrek aan bewijs. Later is hij hiervoor wel veroordeeld.

De onderzoekers weten lange

tijd niet dat Hamza B. in Marokko zit, maar krijgen ondertussen wel een beter beeld van zijn betrokkenheid bij de dubbele liquidatie door mensen met wie hij belt af te luisteren. Pas als ze te weten komen wie zijn vriendin is, wordt via de tap duidelijk dat Hamza B. ergens in Marokko verblijft. Zijn (Nederlandse) vriendin kondigt aan op 21 juni naar Tanger te vliegen. Bakker verwacht dat een bakken dat op Schiphol heimelijk in haar koffer is geplaatst, hem naar de schuilplaats van Hamza B. zal leiden. Maar het bakken werkt niet, het zendt geen signaal uit.

Er is een alternatief plan. De kans bestaat dat Hamza B. zijn vriendin van de luchthaven ophaalt. In dat geval zal de Marokkaanse politie hem aanhouden. Jurgen Bakker heeft geluk: Hamza duikt op en wordt gearresteerd. Daarmee begint een moeizaam proces om Hamza B. veroordeeld te krijgen. Marokko levert geen eigen onderdanen uit. Maar het Nederlandse Openbaar Ministerie wil de zaak niet overdragen aan Marokko, omdat Hamza B. dan mogelijk ter dood wordt veroordeeld. Justitie wil hem bij verstek laten veroordelen, in de hoop dat hij ooit nog eens wordt opgepakt.

Die opstelling bevalt Jurgen Bakker niet. De geweldsexplosie in

Adil A.

Benaouf A.

Hamza B.

Anouar B.

de Staatsliedenbuurt en de poging twee collega's te doden mogen volgens hem niet zonder consequenties blijven. Hij zoekt hulp bij een Marokkaanse tolk die eerder de Utrechtse politie begeleidde bij een proces in Marokko. Het belangrijkste is, leert Bakker van hem, de tijd nemen, vriendjes worden met mensen die ertoe doen, snuisterijen aanbieden en veel thee drinken. Zo geschiedt. Dan nog kan het strafdossier niet worden overgedragen. Gezien de ernst van het delict moet tussen Nederland en Marokko worden afgesproken dat bij een eventueel doodvonnis de executie niet wordt uitgevoerd. Na vele maanden worden ministers van beide landen het hierover eens.

Het juridisch proces in Marokko verloopt anders dan in Nederland, merkt Bakker. De rechter-commissaris bestudeert het strafdossier en schrijft een advies. In het geval van Hamza B. adviseert hij de doodstraf. Normaliter neemt de rechtbank dit oordeel over. De behandeling van de zaak laat lang op zich wachten. Dat de zaak voor een bepaalde dag op de rol staat, betekent niet dat die ook wordt behandeld. Bakker ziet dat de griffier met alle advocaten 's morgens 'handje klapt' over welk dossier aan de rechters wordt voorgelegd. Zo valt de zaak-Hamza B. diverse malen buiten de boot en is

Bakker voor niets naar Marokko gereisd.

Familieleden en vrienden van Hamza B. maken het verblijf van Jurgen Bakker in Marokko ongemakkelijk. Telkens wordt hij gevolgd, soms zelfs omsingeld en op andere manieren geïntimideerd, maar ze raken hem niet aan.

De behandeling van de zaak verrast de recherchechef ook. Terwijl de Nederlandse rechtbank tien zittingsdagen uittrekt voor de berechting van Adil A. en Anouar B., hebben de rechters in Marokko niet meer dan een uur nodig om de zaak-Hamza B. af te doen, in een kakofonie van tegen elkaar schreeuwende juristen. Aan het eind van de dag spreken ze meteen het vonnis uit, zonder enige uitleg.

Hamza B. krijgt twintig jaar cel, niet de verwachte doodstraf, wat in zijn geval levenslang zou betekenen. Jurgen Bakker is ervan overtuigd dat rechters zijn omgekocht. Hij weet ook dat de vader van Hamza B. tot de lokale maffia behoort. Tot op regeringsniveau in Marokko is de corruptie aangekaart, maar volgens hem zonder resultaat. De gevangenisstraf wordt in hoger beroep bevestigd.

In Nederland geeft de rechtbank Adil A. en Anouar B. levenslang. In hoger beroep blijven de straffen staan.

De Antichrist in de Alpen

De zelden gespeelde *Alpensinfonie* van Richard Strauss wordt binnenkort twee keer uitgevoerd: onder leiding van Klaus Mäkelä en Edo de Waart. Het is Strauss' grootste instrumentale stuk, 22 delen, vijftig minuten lang, met 130 musici en een zeer uitgebreid instrumentarium. Waarom veranderde Strauss kort voor de première in 1915 de titel van *Der Antichrist* in *Eine Alpensinfonie*?

door KASPER JANSEN

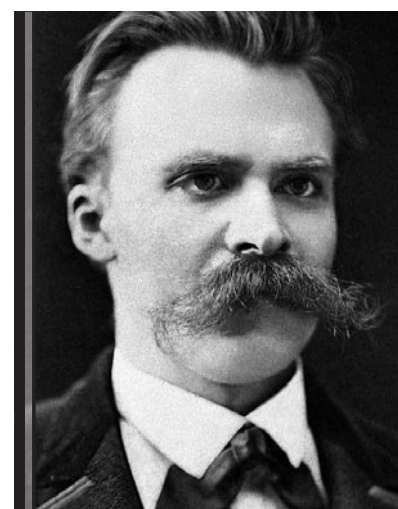
Eine *Alpensinfonie* (1915) van Richard Strauss klinkt als het muzikale verslag van een bijna 24 uur durende wandeling door de Oostenrijkse Alpen, beginnend en eindigend in de nacht. De jonge Strauss zelf maakte in 1879 zo'n soort wandeling door de Alpen, waarbij hij terecht kwam in een beangstigend onweer dat ook in de muziek weerklinkt.

Eine Alpensinfonie is ook te beluisteren als een in memoriam van de in 1911 overleden Gustav Mahler, die slechts vijftig jaar werd. Hij maakte 's zomers in zijn eentje lange wandelingen door de Alpen en deed daar inspiratie op voor zijn vroege symfonieën vol uitbundige natuurbeleving, terwijl hij zijn blikken richtte op het eindeloze universum.

Strauss en Mahler waren rond 1900 de beroemdste dirigenten, ze luisterden naar elkaars muziek en hadden het grootste respect voor elkaar. Maar in filosofisch en religieus opzicht waren er grote verschillen.

Na de dood van Mahler schreef Strauss in zijn dagboek: 'De dood van deze eerzuchtige, idealistische, energieke kunstenaar is een groot verlies... Mahler, de jood, vond hemelse bevrijding in het christendom. Op hoge leeftijd bekeerde de held Wagner zich onder invloed van Schopenhauer tot het christendom. Voor mij is duidelijk dat het Duitse volk alleen nieuwe creatieve energie zal verwerven door zichzelf van het christendom te bevrijden... Ik zal mijn symfonie *De Antichrist* noemen, omdat het de morele reiniging door eigen kracht, bevrijding door werk, aanbidding van eeuwigde, grootse natuur vertegenwoordigt.'

De inspiratie voor deze titel vond Strauss in het essay *Der An-*

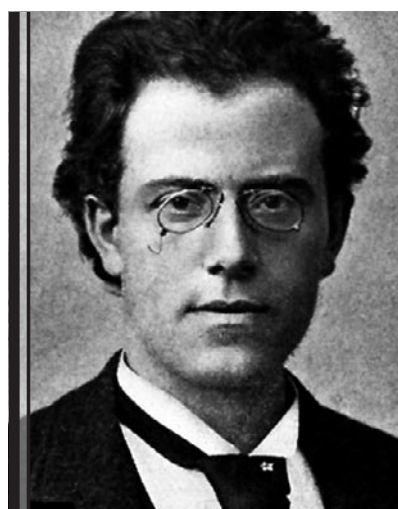
Friedrich Nietzsche

De Duitse filosoof, componist, dichter en cultuurcriticus Friedrich Nietzsche (1844-1900) bewonderde aanvankelijk de filosoof Arthur Schopenhauer en de componist Richard Wagner. Zijn bekendste uitspraak is 'God is dood.' Na 1875 sloeg die bewondering radicaal om, hij verwierp zijn vroegere opvattingen en bestreed zijn voormalige idolen met grote kracht. Zijn gezondheid verslechterde dramatisch, hij werd vrijwel blind en leed aan dementie en krankzinnigheid.

tichrist van Friedrich Nietzsche uit 1888. Kort voor de première in 1915 veranderde Strauss de titel in *Eine Alpensinfonie*.

Al die complexe tournures en tegenstellingen en ook het voor velen in dit verband vreemde begrip Antichrist zijn goede redenen voor een consult bij de bij uitstek deskundige musicologe Eveline Nikkels. Ze is sinds jaar en dag voorzitter van de Gustav Mahler Stichting Nederland en ze promoveerde op de invloed van de filosofie van Nietzsche op de muziek van Mahler. Ze heeft de avond tevoren *De Antichrist* van Nietzsche nog eens herlezen.

Nikkels: "Strauss heeft *De Antichrist* écht goed gelezen. Wat hij in zijn dagboek schrijft over de bevrijding van het christendom is bijna een letterlijk citaat uit *De Antichrist*. In *De Antichrist* wordt een lans gebroken voor Jezus als een ideële figuur. Met zijn dood is die eenmalige figuur verdwenen, maar het christendom heeft zich van hem meester gemaakt en hem tot een cultfiguur

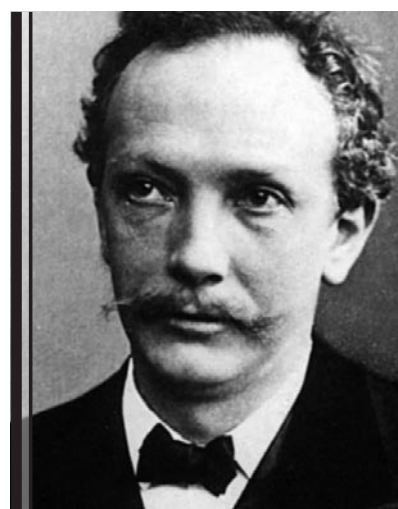
Gustav Mahler

De Oostenrijkse componist en dirigent Gustav Mahler (1860-1911) werd geboren in een joods gezin in het Boheemse Iglau. Om te kunnen dirigeren aan de Keizerlijke Hofopera in Wenen bekeerde hij zich tot het rooms-katholicisme. In Wenen werd hij een wereldberoemd dirigent, maar was hij ook omstrengd door zijn extravagant lange symfonieën waarin hij zijn hoogstpersoonlijke gevoelsleven verklankte. Hij voltooide negen symfonieën, componeerde veel liederen en andere vocale muziek zoals het symfonische *Das Lied von der Erde*. Na tien jaar nam hij ontslag in Wenen en trad hij in dienst van het New York Philharmonic Orchestra en de Metropolitan Opera.

verheven." De evangelisten, Paulus en later de kerk krijgen er bij Nietzsche enorm van langs.

Nikkels: "Nietzsche neemt het op voor Christus en verkettert alles wat daarna komt. Op het moment dat Christus aan het kruis sterft, was hij een verlosser, uniek, dus alles wat daarop volgt is de Antichrist. Als Nietzsche zegt 'God is dood', dan bedoelt hij eigenlijk: het christendom is dood. Wij denken meteen aan die man met een baard die boven zit, maar het is het godsbesef dat ten dode is opgeschreven."

Meer dan in de ideeën uit *De Antichrist* lijkt Strauss geïnspireerd door het weidse uitzicht op het Alpenlandschap dat hij zag vanuit zijn huis in het Zuid-Beierse Garmisch-Partenkirchen. Hoe kon deze Antichristmuziek in de titel transformeren tot natuur- en Alpenmuziek? Of staat bij Strauss het idee Antichrist juist voor de 'aانبidding van de eeuwige, grootse natuur' die de mens bevrijdt van het christendom en tot grootse daden inspireert?

Richard Strauss

De Duitse componist en dirigent Richard Strauss (1864-1949) schreef naast tal van liederen veel 'symfonische gedichten' zoals *Don Juan*, *Tod und Verklärung*, *Ein Heldenleben* en *Also sprach Zarathustra*. Hij componeerde grensverleggende opera's als *Salomé*, *Elektra* en *Der Rosenkavalier*. De vaak uitgevoerde *Vier letzte Lieder* (1948) zijn inderdaad zijn laatste composities. Strauss was wereldberoemd als dirigent. Bij het Concertgebouworkest van Willem Mengelberg, aan wie hij *Ein Heldenleben* (1898) opdroeg, dirigeerde hij 36 keer.

Nikkels: "Er is een heel groot verschil in de manier waarop Mahler en Strauss met Nietzsche omgaan. Mahler componeerde zijn *Derde symfonie* als een natuursymfonie waarin de mens een plaats heeft gekregen. Wat Strauss in Nietzsche aansprak, was het boeddhistische idee van het *dansante* van de Yassaka. Iemand die positief in het leven staat. Het is interessant te weten dat de werken *Also sprach Zarathustra* van Strauss en de *Derde Symfonie* van Mahler beide uit hetzelfde jaar 1896 stammen. Is hier sprake van een *Zeitgeist*? Nietzsche zelf leefde toen in een complete *Umnachtung*, waar zelfs het licht van Zarathustra niet meer doordrong. Weinig kon hij bevreedden dat uiteindelijk zijn hemelbestormende ideeën van *Zarathustra* en de *Antichrist* in de huidige tijd zo'n weerklink hebben gevonden."

Eine Alpensinfonie, Koninklijk Concertgebouworkest olv Klaus Mäkelä. 11/1
Eine Alpensinfonie, Radio Philharmonisch Orkest olv Edo de Waart. 23/4

Een groot avontuur

De Nederlandse in de Verenigde Staten woonachtige violist Michel Samson (1945) baarde in de jaren zestig opzien aan de zijde van de grensverleggende saxofonist Albert Ayler, een van de uitvinders van de free jazz. Een paar uur na hun eerste ontmoeting improviseerden ze er 's avonds meteen heftig op los, Een Zwitsers label presenteert nu een cd met opnamen van dat concert waarmee de intensieve samenwerking in 1966 begon.

door RUDIE KAGIE

Als iemand hem vertelt dat zijn spel te horen is op een nieuw album met onbekende opnamen van saxofonist Albert Ayler (1936-1970), neemt Michel Samson dat voor kennisgeving aan. Hij is zijn nieuwsgierigheid verloren naar wat op dat gebied verschijnt – en dat is véél. De *new thing* vermag de violist niet meer te boeien, terwijl hij ooit een belangrijke bijdrage aan de populariteit van het genre leverde. Aan de keukentafel van zijn typisch Amerikaanse, vrijstaande stadswoning aan een stille laan in Louisville, Kentucky, betwijfelt Samson of zijn vrije improvisaties van destijds muziek opleverden die beklijft. De speurtocht naar een nieuw geluid was wat hem betreft vooral functioneel in een tijd waarin zekerheden massaal ter discussie werden gesteld, maar als hij het resultaat van zijn samenwerking met Ayler nu beluistert, 'is het alsof wordt geprobeerd iets in me wakker te schudden dat al wakker is'.

Albert Ayler ging de geschiedenis in als een van de radicale vernieuwers die in de jaren zestig een wending gaven aan wat tot dan toe onder jazz werd verstaan. De titel van zijn plaat *Free Jazz* (1963) ijkte de naam van een nieuwe stroming die bestaande zekerheden en reputaties aan het wankelen bracht. De aan gospel en marsdeuntjes gelieerde improvisaties waren niet te vergelijken met enige tot dan toe gemaakte muziek dan ook. Michel Samson kraste op viool zijn partij enthousiast mee aan de zijde van de legendarische saxofonist, maar kijkt nu met een glimlach terug op de vrije geluiden die hij destijds aan zijn snaren ontlokte.

Desondanks nam Samson, ge-

Michel Samson (1966).

Michel Samson (2022).

heel tegen zijn gewoonte, met interesse kennis van de onlangs verschenen dubbel-cd *La Cave Live, Cleveland 1966*. Zelfs hij moet erkennen dat dit een even uniek als waardevol document is. Het Zwitserse label HatHut presenteert in de Revisited-serie van zijn *ezz-thetics-imprint* twee uur muziek die Ayler en Samson maakten nadat ze elkaar een paar uur eerder voor het eerst de hand hadden geschud. Hun eerste twee bij nader inzien historische gezamenlijke concerten werden geregistreerd met één microfoon en een eenvoudige bandrecorder. Doordat de opnamen bijna een halve eeuw later kundig werden opgepoetst, klinkt het resultaat zo goed als nieuw.

Samson ging als jonge violist in de leer bij Alberto Lysy in Rome en toerde rond met het Living Theatre. In december 1965 werd

hij uitverkoren om te studeren aan het Curtis Institute of Music in Philadelphia. Met schnabbels voorzag hij in zijn levensonderhoud. Zo zou hij op zaterdagochtend 16 april 1966 in Cleveland, Ohio, de opening van een herenmodezaak muzikaal opluisteren. Ter aanvulling op zijn honorarium mocht hij een kostuum naar keuze uitzoeken.

De ogen beginnen te glanzen bij de herinnering. Cleveland was de woonplaats van Albert Ayler, die daar die avond met zijn kwartet zou optreden in La Cave. Samson ging 's middags op de bonnefooi langs bij de club en trof daar de saxofonist aan het repeteren met diens broer Donald op trompet, Ronald Shannon Jackson op drums en Mulawef A. Shaheed op bas. Hij stelde zich voor, vertelde dat hij violist was en

mocht meteen meedoen. "Ik vond het een groot avontuur. Het was natuurlijk een raar gezicht: een kortgeknipte blanke jongeman in zijn nieuwe pak, samen met vier zwarte mannen die de meest rauwe, revolutionaire free jazz speelden die tot dan toe was gehoord. Na afloop van het concert zei Albert: 'Op 1 mei spelen we in Slugs in New York, ben je dan weer van de partij?' Natuurlijk was ik dat!"

Gedurende ruim twee jaar maakte Michel Samson deel uit van het kwintet van Ayler. De dagen in New York gingen grotendeels voorbij 'met stickies roken, eindeloos veel stickies'. Voordat ze 's ochtends gingen repeteren in Harlem, werd Samson opgehaald bij het naburige metrostation omdat het te gevaarlijk was om in zijn eentje met een vioolkist door de verpauperde wijk te lopen. Op verzoek van Ayler ging hij in gesprek met de machtige producer en impresario John Hammond, de man die een contract bij het platenlabel CBS zou kunnen regelen.

"Al gauw bleek dat hij het helemaal niks vond wat Ayler deed. In plaats daarvan engageerde Hammond mij. Hij hielp me aan schnabbels als studiomuzikant en bracht me in contact met John Handy, een altsaxofonist die op dat moment goed in de markt lag. Dat leidde tot verwijdering tussen Albert en mij. Hij was jaloers en vond dat ik niet meer met John Handy moest spelen, terwijl ik me steeds meer begon te ergeren aan de pseudoreligieuze, quasifilosofische bullshit die Albert te berde bracht."

Het levenloze lichaam van Albert Ayler werd op 25 november 1970 opgedregd uit de East River. Hoewel de toedracht nooit werd opgehelderd, gaat Samson ervan uit dat de saxofonist zelfmoord pleegde. "Hij viel ten prooi aan diepe depressies. De tijden waren veranderd. De jaren zestig stonden in het teken van idealisme en hoop. In de jaren zeventig werd het allemaal zakelijker."

Samson verloor zijn belangstelling voor jazz. Hij doceerde vijftien jaar muziekwetenschap aan de Universiteit van Louisville en trad in 1997 toe als partner van vioolantiquair Bein & Fushi te Chicago.

Verzoeken om op een festivalpodium of in een platenstudio de muzikale revolutie van Albert Ayler nog één keer tot leven te brengen, legde hij naast zich neer. "Het is voorbij. Het is zinloos om iets dat zo sterk aan een periode was gebonden, nog een keer over te doen."

De schrik van den clubfauteuil-bourgeois

Exact honderd jaar na een 'Dada-soirée' die Haarlem op stelten zette, presenteert een theatergezelschap een nauwkeurige reconstructie van dat chaotische evenement. Pikant detail: gangmaker Theo van Doesburg zat inmiddels zelf bij De Stijl, alom beschouwd als tegenpool van dada.

door ARIEL ALVAREZ

Op het podium zat, naast een tafeltje met een lamp en een glas water, Theo van Doesburg in een zwart pak met zwart overhemd en witte stropdas, witte sokken, lakschoenen, en een monocle voor zijn ene oog. Hij las zijn *Inleiding in de dasosofie*, waarin hij quasi-verhelderend inzicht omtrent dada verschaft. Een dag na de aftrap in Den Haag was donderdagavond 10 januari 1923 Haarlem de tweede stad op de route van de 'veldtocht voor het dadaïsme' die door het land trok. De spreker begon al meteen met een vrijwaring; hij representeerde immers De Stijl-groep: "Het zal u waarschijnlijk verwonderen van iemand die aan het dadaïsme onschuldig is, van een niet-dadaïst, een en ander over dada te vernemen." Of zoals Kurt Schwitters 'Holland dada' eerder bij lezers van zijn blad *Merz* had geïntroduceerd: "Darf ich uns vorstellen? Kijk eens, wij zijn Kurt Schwitters, nicht dada, sondern Merz; Theo van Doesburg, nicht dada, sondern Stijl; Petro van Doesburg, Sie glauben es nicht, aber sie nennt sich dada; und Huszar, nicht dada, sondern Stijl." Niet-dadaïsten dus, die het fenomeen dada van een afstandje bekeken en als vermaak op het toneel brachten, ver verwijderd van de oorspronkelijke rebelle en spontane beleving.

Van Doesburg vervolgde zijn Haarlemse referaat: "Dada: de schrik van den clubfauteuil-bourgeois, van den kunstcriticus, van den artist, van den konijnenfokker, van wien al niet." Schwitters onderbrak hem periodiek met hondengeblaf en andere dierengeluiden. Hierdoor aangestoken begon ook een deel van het publiek zich met dierlijke klanken te roeren. Schwitters las een lang, absurd verhaal voor over een man die door alleen maar ergens te staan een volksoptand tweewegbracht. Door de lengte (een half uur) en de vele herhalin-

gen ('Mama' – 'Ja' – 'Mama' – 'Ja' – 'Mama, da steht ein Mann!' – 'Ja' – 'Mama, da steht ein Mann!' – 'Ja' – 'Mama, da steht ein Mann!' – 'Wo?' – 'Mama, da steht ein Mann!' – 'Wo?' etc.) werd het publiek ruemoerig. Het tumult nam toe bij een nog absurder verhaal met een dialoog tussen de personages 'Rood', 'Groen' en 'Bruin' over een kachel. Ook zijn klank-, cijfer- en lettergedichten ontketenden luide reacties. Intussen pingelde Nelly (ook wel 'Péto') van Doesburg onverstoorbaar moderne werken van Satie (*Dada-Rag-Time*) en Vittorio Rieti op de piano. De Hongaarse kunstenaar Vilmos Huszar liet schaduwen van zijn geometrische marionet over een projectiescherm dansen.

Nederland was op kunstgebied

tamelijk suf aan het begin van de twintigste eeuw: de internationale avant-garde was hier nauwelijks doorgedrongen. De oprichting van De Stijl in 1917 bracht daar verandering in, zij het aanvankelijk in beperkte mate. Voorman: Theo van Doesburg, die eind 1919 met dada kennismaatte via publicaties die hij uit Zürich van dadahoofdman Tristan Tzara kreeg toegestuurd.

Het dadaïsme paste hem uitstekend. Hij bedacht het pseudoniem I.K. Bonset (anagram voor 'ik ben sot') voor zijn dadaïstische gedichten en collages. Toen hij in de zomer van 1922 in Weimar een 'constructivistisch congres' voorbereidde, nodigde hij daarvoor een aantal vooraanstaande (ex-)dadaïsten uit: Tristan Tzara, Hans Arp, Hans Richter, Raoul

Deelnemers aan het dadaconstructivistisch congres in Weimar, september 1922: Theo van Doesburg (midden, met nummer De Stijl op zijn hoofd), Nelly van Doesburg (links van Theo vD), Tristan Tzara (rechts van Theo vD, geeft kushand aan Nelly vD), Hans en Sophie Arp-Tauber (rechtsvoor), Hans Richter (op de grond liggend), El Lissitzky (bovenaan met pet en pijp), László Moholy-Nagy (bovenste rij rechts).

Hausmann én 'merz-dadaïst' Kurt Schwitters. Dit tot groot ongenoegen van deelnemers die vonden dat constructivisme voor opbouw stond, terwijl het dadaïsme in hun ogen juist afbraak betekende. Eigenlijk was dada al een jaar of twee voorbij toen Tzara tijdens dit congres meende het dadaïsme als beweging te moeten opheffen – dada was immers 'nutteloos, zoals alles in dit leven'.

De Stijl stond voor radicale vernieuwingen in de beeldende kunst en architectuur – strakke vormgeving en strikt kleurgebruik zouden de wereld mooier en leefbaarder maken. Het irrationele, stijlloze, ludieke, chaotische en provocerende dada leek daar niet verder van af te kunnen staan. Toch was Van Doesburg niet de enige Stijlkunstenaar die zich kon vinden in het dadaïstische gedachtegoed; Mondriaan ondertekende zijn brieven bij gelegenheid zelfs met 'Piet-Dada'.

Het dadaconstructivistische congres in Weimar leidde tot soirées in Weimar en Jena met Theo en Nelly van Doesburg. Verschillende programmaonderdelen keerden twee maanden later terug in de 'veldslag' die wekenlang langs zalen en zaaltjes in Den Haag, Haarlem, Den Bosch, Tilburg, Amsterdam, Rotterdam, Leiden en Utrecht trok. Van de uitgenodigde dadaïsten wilde alleen Kurt Schwitters aan de Nederlandse tournee meedoen. De anderen kwamen niet.

De Haarlemse Soiree Dada van 11 januari 1923 wordt op 11 en 12 januari 2023 opnieuw opgevoerd in Het Zaehtje Rosehaghe, Hoofmanstraat 12B, Haarlem. Het evenement maakt deel uit van Festival Dada Haarlem, met muziek, films, een tentoonstelling en een lezing. www.dadahaarlem.com

Trompetterend misbaar

Op de eerste rij zat de advocaat Pet Tideman met twee politiefluiten die hij intensief aan de mond zette, meldt Wim de Graaf in de bibliofiel uitgegeven reconstructie *In Haarlem snoot ik mijn neus zei Schwitters me* (1988). De auteur was nog net op tijd om herinneringen te kunnen noteren van hoogbejaarde Haarlemmers die getuige van de hilarische soiree waren geweest.

Voordat Schwitters die avond in de schijnwerpers trad, manifesteerde hij zich vanuit de zaal zonder dat iemand in de gaten had

wie hij was: 'Terwijl dwars door de tekst van de inleider heen het geluid van 't bekende blaffende hondje werd voortgebracht, geaccompagneerd door de politiefluit van Tideman en het klaaglijk mieuwen van een krolse kater, stond ineens een vriendelijk ogende man op, ontvouwde een zakdoek en snoot met trompetterend misbaar zijn neus. Nadat hij dit enkele keren had herhaald, vouwde hij zijn zakdoek zorgvuldig in en liet een paar door merg en been dringende kreten horen, die het publiek op slag even de-

den verstommen. De man zonk weer rustig op zijn stoel terug en keek neutraal naar Van Doesburg die onversaagd doorging met voorlezen.'

Het *Haarlemsch Dagblad* schreef in een hoofdredactioneel artikel dat de avond 'een gevoel van aan bekommernis grenzende droefheid' had opgewekt. Een andere Haarlemse scribent sneerde ook al droevig in *De Groene Amsterdammer*: 'Wat dreef de artistieke en literaire elite van mijn kunstzinnige woonplaats naar de dadaïsten?'

Vrouwelijke verklikkers

Tallose malen heeft Helga Schubert het moeten uitleggen sinds het verschijnen van haar *Judasfrauen* in 1990: waarom had ze, uit honderden procesdossiers over verraadzaken onder Hitler, uitgerekend dat handjevol uitgekozen waarbij vrouwen de verklikkers waren? In het voorwoord van de heruitgave in 2021, in Nederland uitgebracht als *Judasvrouwen. Verraad in het Derde Rijk*, verklaart ze zich nader.

In de eerste plaats hoopte ze hiermee de 'onmenselijkheid van de totalitaire samenleving nog duidelijker aan te tonen'. Tegenover vrouwen praten mensen makkelijk hun mond voorbij, ze wekken vertrouwen. Voor een dictatuur, die het moet hebben van spionerende ogen en oren onder de eigen burgers, is het uitzetten van vrouwen als lokaas dus maximaal effectief. In deze gedachtegang scoort een

Karlrobert Kreiten

regime dat werkt met vrouwelijke verklikkers hoger op de schaal van verdorvenheid. In de tweede plaats wilde Schubert, psychotherapeut van beroep, laten zien dat vrouwen ook slecht en gevaarlijk kunnen zijn. Ze ergerde zich aan 'die vrouwenveredeling. We zijn helemaal niet zo gevoelig, zo coöperatief, zo moederlijk...' En ten slotte was ze geïntrigeerd door het onderwerp 'als Duitse en vrouw'. Hoe zou zij in die tijd gehandeld hebben?

Precisering: Schubert (1940) was een Oost-Duitse vrouw, het manuscript van *Judasfrauen* was klaar net voordat de Muur viel. Bij het vooronderzoek werd haar van alles in de weg gelegd. Met de grootste moeite kreeg ze in Oost-Berlijn toegang tot enkele dossiers

van het *Volksgerichtshof*, het tribunaal dat in de nazitijd verraadzaken afhandelde. Ze mocht niet zelf in het archief zoeken en werd voortdurend geobserveerd. Dankzij een tijdelijk uitreisvisum kon ze in West-Berlijn andere bronnen raadplegen. Toen ze in Oost-Berlijn hardop uitsprak dat in het Westen de processen veel beter gedocumenteerd waren, werd haar archiefpas ingetrokken.

Uiteindelijk beschrijft Schubert tien gevallen uit de procesdossiers, zakelijk maar met onmiskenbare emotie. De slachtoffers van verraad (allen mannen) kregen de doodstraf, alleen omdat ze zich laatdunkend of twijfelend hadden uitgelaten over Hitler. Sommige verraadsters grepen de kans om zich met behulp van Gestapo en Volksgerichtshof van een overspelige echtgenoot of onfrisse vader te ontdoen. Anderen handelden uit politiek fanatisme. De veelbelovende pianist Karlrobert Kreiten (27) werd verraden door een vriendin van zijn moeder. Ze bood hem gastvrijheid, hij mocht bij haar zijn concertprogramma instuderen. Tussen de sonates door babbelden ze wat over de toestand in de wereld. Toen zijn familie erachter kwam dat hij was opgepakt, bleek hij al geëxecuteerd te zijn.

De tien gevallen van *Judasvrouwen* roepen vele vragen op. Hoe representatief is deze groep? Speelde bij verraadsters vaker een probleem in de privéfeer? Was verklikken een voorkeursmethode van vrouwen? Schubert zou er indertijd geen antwoord op hebben kunnen geven. Beperkt als ze was in haar woonplaats Oost-Berlijn kwam ze niet verder dan dit nogal eendimensionale verhaal. Opmerkelijk is wel dat ze de vragen zelfs niet stelt, ook niet in de heruitgave van 2021. Al evenmin komt ze terug op de uitgangspunten waarmee ze indertijd begon – over de slechtheid van de totalitaire samenleving bijvoorbeeld. Zou ze dan alsnog te dicht bij de parallel met de DDR komen, die vergeven was van verklikkers (m/v)? Zo getuigt dit boek niet van één, maar twee tragische tijdperken in de Duitse geschiedenis.

MARGREET SCHREVEL

Helga Schubert: *Judasvrouwen. Verraad in het Derde Rijk*. Vertaling: Goverdien Hauth-Grubben. Pluim, € 23,99

Lisa Boersen

FOTO ATLAS CONTACT

Huilen bij gebakken eieren met plátanos

Nog altijd heb ik het gevoel dat mijn moeder en ik hebben bijgedragen aan de overwinning van het Nederlands elftal bij het Europees Kampioenschap van 1988, want bij de wedstrijd tegen Duitsland stond mijn moeder halverwege op. "We moeten ze helpen," zei ze tegen mij, toen Nederland op achterstand kwam te staan. Ze droeg me op om een klein papiertje te pakken en daarop 'het Duitse voetbalteam' te schrijven. We legden het papiertje in een bakje met water en stopten dat in de vriezer. "We doen ze geen kwaad," zei mijn moeder daarbij. "We zorgen alleen dat we ze stoppen." Voor wie het zich niet herinnert: Nederland stond op achterstand, maar in de vierenzeventigste minuut maakte Ronald Koeman de gelijkmaker en in de achtentachtigste minuut was het Marco van Basten die Nederland de overwinning bezorgde, toen de Duitsers echt helemaal waren bevroren.

Aan het woord is Lisa Boersen (1975), dochter van een Nederlandse vader en een Dominicaanse moeder. Ze groeide op in Nederland, studeerde culturele antropologie en literatuurwetenschappen en schreef enkele kinderboeken. Door de verhalen van haar Dominicaanse moeder is haar met de papepel de cultuur van de Dominicaanse Republiek ingegeven, de geschiedenis, normen, waarden, levenswijsheden. Ze vertelt erover in haar onlangs verschenen boek *García Márquez en de Honeymoonquiz*.

Die verhalen zijn niet altijd zo vrolijk als dat over voetbal. Generaal Trujillo is van 1930 tot 1952 dictator in het land van Lisa's familie, zeer bloedige jaren en een periode van klassieke persoonsverheerlijking. Chichi, de vader van Lisa's oma, haar overgrootvader dus, komt als tegenstander van het regime in de gevangenis terecht en vraagt daar om boeken, die hij niet krijgt. Wel krijgt hij elke dag de krant en wordt hij gedwongen die van a tot z hardop voor te lezen.

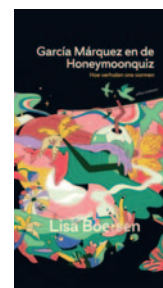
Aangenomen wordt dat Chichi hier zelfmoord pleegt. Lisa krijgt later een artikel over deze gevangenis onder ogen: 'Ik las over de gruwelijkheden die daar, in de gevangenis van La Nigua, plaats hadden gevonden. En ik hoop dat Chichi zelfmoord heeft gepleegd nadat hij hardop een krant vol met leugens moest lezen. Dat dat het was. Dat hij eruit heeft kunnen stappen voordat het echte martelen begon.'

Migratie is een terugkerend thema in dit boek, Lisa constateert: 'Migreren voelt denk ik altijd als verlies.' Haar moeder heeft vaak heimwee en is hier na 45 jaar nog altijd 'te gast'.

Boersen geeft aan het eind van het boek de verklaring voor de titel: de winnaars van een aflevering van de *Honeymoonquiz*, in de jaren negentig een populaire tv-spelshow, mogen naar de Dominicaanse Republiek, een droomplek met witte stranden, palmbomen en een lichtblauwe zee. 'Opeens kwam mijn moeder uit het paradijs en op school ging mijn status, hup, een stukje omhoog.'

Als ze het werk van de Latijns-Amerikaanse schrijver García Márquez leest, herkent ze de wereld die ze kende uit de verhalen van haar moeder. En wanneer kapitein Diego Samaritano (uit *Liefde in tijden van cholera*) een ontbijt klaarmaakt van gebakken eieren met *plátanos*, gebakken banaan, moet ze huilen. 'Ik had nooit verwacht mijn lievelingseten in een boek terug te zien.'

Lisa Boersens liefdevol beschreven geschiedenis is een treffende illustratie van het gecompliceerde leven in twee werelden en de kracht van het vertellen van verhalen.

KO VAN GEEMERT

Lisa Boersen: *García Márquez en de Honeymoonquiz*. Atlas Contact, € 19,99

De ontdekking van Grete Weils grote oorlogsroman

Joodse Duitse schrijvers hebben ondervonden hoe uitgevers in Duitsland decennia na de oorlog nog aarzelden hun werk op de markt te brengen. De meeste van die boeken gingen immers over vervolging, onderduiken, razzia's en concentratiekampen. Duitsland was pas in de jaren tachtig en negentig rijp om de nazitijd, inclusief de Holocaust, recht in het gezicht te kijken. Tot dan was voor de meeste Duitsers de schaarste groter dan het besef dat alleen het verwerken van het verleden, hoe confronterend ook, een uitgebalanceerde toekomst kan verzekeren. De Beierse Grete Weil (1906-1999), geboren als Margarete Dispeker, kon daarover meepraten. Pas tegen het einde van haar leven werd ze erkend als een van de grote auteurs van Duitsland en viel ze in de prijzen.

Maar dat is zeker niet altijd zo geweest. Haar roman *Am Ende der Welt* (1949) kon ze alleen in de DDR kwijt. De twee boeken die ze daarna schreef en die wél in West-Duitsland verschenen, bleven vrijwel onopgemerkt. Intens teleurgesteld in het gebrek aan Duitse zelfkritiek verkoos ze daarna haar boeken in Zwitserland uit te geven, waar veel meer begrip was voor het belang van 'nooit meer vergeten'.

Onlangs dook in München, tussen foto's en correspondentie, het typescript van Weils eerste en dikste roman op, *Der Weg zur Grenze*, een sterk autobiografisch werk dat in handen kwam van de Duitse historica en judaica-expert Ingvild Richardsen. Ook zij weet niet precies wat Weil ertoe bracht de roman op de plank te laten liggen.

Het blijkt Weils meesterwerk te zijn, in ballingschap in Amsterdam geschreven tussen 1944 en 1945, in het trappenhuis van haar woning. Het is een verslag van de opkomst van het nazisme tot 1936 en tegelijk de ontwikkelingsgeschiedenis van een *gutbürgerliche*, geassimileerde Duitse vrouw, die pas laat beseft wat het betekent om joods te zijn.

De nazi's hadden de Duitse joodse gemeenschap te kennen gegeven dat zij geen deel uitmaakten van het Duitse culturele erfgoed. Als wezen werden ze op zichzelf teruggeworpen en moesten ze, waar mogelijk, hun heil elders zoeken. Grete Weil koos in 1935 voor

Amsterdam, waar haar man, de filosoof en dramaturg Edgar Weil (1908-1941), zich al had gevestigd. De twee, die in 1932 in Gretes geboorteplaats Rottach-Egern aan de Tegernsee waren getrouwd, hadden tijdig het gevaar zien aankomen. Maar om Nederland in te mogen, moest je hetzij rijk zijn, hetzij een beroep hebben waarvan je kon leven; gastvrijheid kende in ons land ook toen al zijn beperkingen. Grete Weil was germanist, maar besloot daarnaast een praktisch vak te leren. Het werd fotografie. Na enige omzwervingen vestigde het paar zich in de Beethovenstraat op nummer 48 driehoog, boven de fotostudio die Grete had overgenomen. De straat heette voor de oorlog in de volksmond volgens Richardsen ook wel de 'Brede Jodenstraat' (of was het toch de Jodenbreestraat?) waar vooral joodse winkels en bedrijven zaten. Lijn 24, die door de Beethovenstraat reed, heette de *Berlin Express* omdat er zo veel gevluchte Duitsers woonden. Over die halte wordt door Weil verteld in *Tramhalte Beethovenstraat*, dat in 1982 bij Meulenhoff verscheen en het begin van haar stijgende roem in ons land betekende. Ook haar (alweer autobiografische) roman *Mijn zuster Antigone* (1980) droeg bij aan haar bekendheid.

Twaalf jaar zou Grete Weil in Nederland blijven, voordat ze terug durfde naar de Bondsrepubliek. Edgar was toen allang dood. Op 11 juni 1941 werd hij op straat door de Gestapo aangehouden en naar Mauthausen getransporteerd, waar hij enkele maanden later werd vermoord. In de stoep van de Beethovenstraat zijn voor nummer 48 in november twee zogeheten *Stolpersteine* gelegd voor Grete en Edgar Weil, ter nagedachtenis en vooral ter herinnering.

Der Weg zur Grenze is het verhaal van de vlucht van de jonge Monika Merton, een joodse vrouw uit München, wier man in Dachau is vermoord. Omdat ze zelf ook wordt gezocht, vlucht ze per trein in de hoop uiteindelijk Nederland te bereiken. Onderweg komt ze toevallig een kennis tegen, de apolitieke dichter Andreas von Cornides, aan wie ze over de verschikkingen van het naziregime vertelt, maar die niet in staat blijkt enige menselijke reactie op te

Grete Weil in 1933.

brengen. Hij heeft nooit van Dachau gehoord, maar denkt de wereld als kunstenaar toch te kunnen begrijpen. Daar steekt Monika een stokje voor. In een berghut, die ze door het slechte weer een paar dagen moeten delen, vertelt Monika over haar leven, liefde en huwelijk met Klaus Merton, een achterneef die ze op haar zestiende leerde kennen. Hoe twee intellectuelen Hitler veroordeelden en aan zijn beulen probeerden te ontsnappen. Eindelijk wordt Von Cornides wakker. Hij wil met Monika meevluchten, maar dat wijst zij af en alleen steekt ze op ski's de grens met Oostenrijk over. (Later zou Weil vertellen hoe zij in Amsterdam haar geliefde bergwandelingen zo had gemist.) Terwijl de dichter aarzelend langs de grens banjert, wordt hij doodgeschoten omdat hij niet reageert op de bevelen van de SA.

De rode draad vormt de afwachtende, passieve houding van het Duitse volk ten aanzien van de vervolging van 'ongewenste' medeburgers: vooral joden en ook homo's, zigeuners e.a. Maar er wordt ook een hand in de joodse boezem gestoken. Waarom zijn Monika en Klaus niet tijdig gevlucht, ondanks de oproep van Klaus' moeder, die naar Amerika is geëmigreerd? En waarom heeft zij niet geprobeerd om Klaus uit Dachau te bevrijden? Vragen die Grete Weil zelf ook hebben bezighouden en die zij in haar roman verwerkt. De Weimar Republiek en

de NS-periode door de ogen van twee joodse Duitsers bekijken belicht ook de kop-in-het-zandhouding van delen van de joodse gemeenschap. 'Een ongekende zelfkritiek' noemt Richardsen dat.

Der *Weg zur Grenze* had ook als eventuele getuigenis kunnen dienen wanneer Grete Weil de oorlog niet had overleefd. Maar het is ook typisch een roman, met verzonnen personages en plaatsen, scherpe observaties en zelfs een tikkeltje humor. Het boek overstijgt in de gekozen vorm de individuele ervaringen om tot universele conclusies te komen.

De beknopte biografie van Grete Weil die de uitgever terecht in de vorm van een lang nawoord door Richardsen bij de roman voegt, is al even spannend als haar roman. De lezer zou ervoor kunnen kiezen eerst dit nawoord tot zich te nemen en dan pas het verhaal, al was het maar om de context beter te begrijpen.

MARK BLAISSE
Grete Weil: *Der Weg zur Grenze*

C.H. Beck, € 25,99
De weg naar de grens verschijnt in april bij Meulenhoff, vertaling: Kris Lauwers.

Kerstmuziek op radio en tv

In talloze kerken en zalen in stad en land klinkt deze dagen bij koren, orkesten en ensembles traditionele kerstmuziek. Alleen in Amsterdam, bij het Koninklijk Concertgebouworkest op kerstmiddag, is er een andersoortige traditie: Mahler. Bernard Haitink dirigeerde in de periode 1977-1986 liederen en symfonieën van Mahler. De componist, de dirigent, het Mahlerorkest en het Mahlergebouw, waarin Mahler sinds 1903 tien keer zelf zijn Mahlermuziek had laten horen, werden daardoor zo mogelijk nog beroemder en mahlerianaanser.

Dit jaar staat Mahler weer op het programma van de Kerstmatinee: de geliefde *Vijfde Symfonie* met het zwevende *Adagio*. Dirigent is de Zuid-Koreaans Myung-whun Chung, die eerder in Amsterdam al eens de *Negende* leidde. Sinds 1984 is Chung 55 keer met het KCO opgetreden, maar eeuwige roem heeft hij daaraan nog niet ontleend. Deze *Vijfde* is een goede aanleiding voor nadere kennismaking.

Wie toch liever traditionele kerstmuziek hoort, kan ook terecht in het Concertgebouw. Duitse kerstmuziek is te beluisteren in de Zaterdagmatinee op 24 december, uitgevoerd door het koor Vox Luminis onder leiding van Lionel Meunier. Op het programma onder andere *Magnificat*, *Weihnachtshistorie* en *O bone Jesu, fili Mariae* van Heinrich Schütz, 350 jaar gele-

Myung-whun Chung FOTO KCO

den overleden en een van de belangrijkste voorlopers van J.S. Bach. Verder kerstmuziek van Rosenmüller en van Hammerschmidt, waaronder *Ehre sei Gott in der Höhe*. Daar zijn we waar we willen zijn met kerst.

KASPER JANSEN

Mahler door KCO o.l.v Myung-whun Chung, 25 december 14.15 uur, Concertgebouw. Rechtstreeks op NPO Radio 4 en om 16.00 uur op tv via NPO2. Kerst met Vox Luminis, 24 december 14.15 uur, Concertgebouw. Rechtstreeks op NPO Radio 4, daarna terug te luisteren via de website van Radio 4.

Finesse en bombast

Het Eye Filmmuseum presenteert van 18 januari tot 1 maart een retrospectief van de Poolse filmer Krzystov Kieślowski (1941-1996), vooral bekend door de filmserie *Dekalog* en het naar de kleuren van de Franse vlag verwijzende drieluik *Trois Couleurs*. Gerestaureerde versies hiervan worden binnenkort in roulatie gebracht; zo komt 12 januari *Trois Couleurs: Bleu* (1993) in de bioscoop.

Wanneer je erop bent voorbereid dat de film aan het slot volledig uit de bocht vliegt door ongelofwaardigheid en bombast, is hij het bezoeken waard. Het verhaal betreft Julie (gespeeld door Juliette Binoche), die bij een auto-ongeluk man en dochtertje verliest. De man was een prominente componist, die een onvoltooid werk nalaat. We zien hoe het Julie niet lukt te voelen wat het verlies betekent, maar hoe zij in plaats daarvan veel te drastisch de sporen van haar leven voor het ongeluk wil uitwissen. Met als complicatie dat zowel zij als haar man ook buitenechtelijk liefhadden.

Vooral bijzonder is de krachtige beeldtaal van Kieślowski. Actie wordt telkens doorsneden met bijna stilstaande beelden. Door het gekozen perspectief en de lichtval is het van een grote schoonheid. Daarmee wordt met finesse het verhaal verteld, tot de *overkill* van het slot. Het postuum door een vriend voltooid werk van de overleden componist schalt dan door de ruimte met als koorzang 1 Korintiërs 13: 'Had ik de liefde niet', etc. Aan liefde nu geen gebrek – zoals die van Julie voor de minnares van haar man.

Kijk wel even naar de hele afteling. Daar wordt de firma Alfa Romeo bedankt voor het beschikbaar stellen van de auto, die door haperende remmen grandioos tegen een boom knalt. Maar, zo wordt ons verzekerd, dat zou in werkelijkheid nooit gebeuren met een Alfa Romeo. Een hele geruststelling.

FRITS BOER

Trois Couleurs: Bleu gaat in roulatie op 12 januari.

'Harry Mulo' heeft kanker

Op de cover een scholier met een geknakt polsje die vanonder mooie wenkbrauwjes naar de camera kijkt. 'Harry Mulo', zoals auteur Cees van Hoore zichzelf wel eens vol zelf-

spot toespreekt in de spiegel. Bepaald niet de 'nozem' die hij graag had willen zijn, bekent hij in *Morfine Fleur*; *Nachtboek van een kankerpatiënt*. Zijn latere leven heeft wel degelijk iets nozemachtigs: dichter, journalist, veel drank en sigaretten, diverse liefdes en vier kinderen. En waar hij echt trots op is: twee maanden voorarrest in een Brusselse cel op achttienjarige leeftijd. Een klunzige inbraak en wat wiet in z'n rugzak.

Maar nu, eind zestig, heeft hij kanker. Een plaveiselcarcinoom op de stembanden en toen het scanapparaat per ongeluk uitzwenkte, bleek er ook nog een nare plek op een nier te zitten. Die moest er ogenblikkelijk uit.

Een haast ongekende rust daalt neer op de auteur: 'De verantwoordelijkheden worden door anderen overgenomen.'

Hij kijkt naar de bomen die blad krijgen en weer blad verliezen, hij luistert naar de kinderstemmen op de trap en leest zich naar andere werelden.

Het middel dexamethason dat de kanker moet bestrijden, heeft als nadeel dat hij vaak midden in de nacht wakker wordt, maar als groot voordeel dat hij voldoende energie heeft om te schrijven. Hij noteert zijn gedachten over leven en dood, z'n Haagse jeugd, z'n vader en moeder, dichters en denkers en ja, ook over God, die hij bij nader inzien toch niet helemaal de rug wil toekeren. Het is een 'heerlijk soort euforie', waarbij ontroering en sentimentaliteit regelmatig de kop opsteken.

Zijn nachtstukken worden aangevuld met gedichten. Zoals *LUMC*: 'Ik heb mijn vonnis/te horen gekregen. We staan in de lift/naar beneden alleen. Ze drukt me tegen/zich aan wanneer/we gaan dalen. Twee/vergeten meer dan een.'

Want er is natuurlijk ook de wereld van de dokters, ziekenhuizen, ongemak en pijn. Zestig vermoeiende behandelingen in de zuurstoftank. Een neussonde. Een stem die het nauwelijks nog doet.

Knokken tegen kanker, daar doet hij niet aan: 'Je redt het of je redt het niet.' Maar hij wil ook niet dood. En dat is hij ook nog niet. Eerst maar eens z'n roman *De smekeling* afmaken.

MICHAJA LANGELAAN

Cees van Hoore: Morfine Fleur. Nachtboek van een kankerpatiënt Ginkgo, € 15

Goeie goed

Als je maar tijd van leven hebt en daar nog bij, als mensen jou uiteindelijk wel mogen lijden, word je in later jaren wel eens onderscheiden, die kans bestaat althans en iedereen is blij,

je vrouw, je moeder, soms familie of een vriend, die bij die strikjes, speldjes ook, applaudiseren, alleen revers van jasjes gaan soms protesteren, die vinden weer geprikt te worden niet verdiend.

Want het is logisch, dat zoiets een mens wat doet... Maar het kan wel de pest zijn voor je goeie goed.

Top tien

In *Verzonken boeken* noemt Gerrit Komrij 'de mooiste zetfout' die hij kent. Die fout 'overkwam' Harry G.M. Prick, en wel in diens bespreking van *Sonnetten en Verzen in terzinen*, van Henriëtte Roland Holst-van der Schalk. Prick, bekend om zijn nauwkeurigheid, zag zijn kopij in gedrukte vorm terug met de titel *Sonnetten en Verzen in Terneuzen*.

Het is de tijd van lijstjes en top tiens tot het jaar 2000.

Komrij, Prick en Terneuzen staan op 10.

Op 9 staat het medeleven van Henk Hofland als hij in 1995 in *NRC* schrijft: 'Ach, denk eens aan Gerrit Komrij. In zijn roman *Over de bergen* is al

op pagina 25 sprake van een man die een scherpe vrouw in zijn broek heeft.'

8 In hetzelfde artikel memoreert Hofland een interview in het *Algemeen Handelsblad* waarin de freule Wittewaall van Stoetwegen haar favoriete lectuur noemt: 'In bed, voor ik ga slapen, mag ik graag nog even wat lezen, het liefst Engelse detectives.'

7 Op 29 mei 1979 plaatste het vrome *Nederlands Dagblad* een correctie met betrekking tot een boekbespreking van *Het zondagsgebed* van Theun de Vries. De titel

was in werkelijkheid *Het zondagsgebed*.

6 De derde hit van Hofland: 'En weet je wat W.F. Hermans is overkomen? In een catalogus van de Bijenkorf is hij eens aangekondigd als de auteur van de roman *Ik heb altijd geluk*.'

5 Hans van Straten identificeert in *De omgevallen boekenkast* de zetduivel die zich vergreep aan een gedicht van Bert Voeten: 'De zetter van het letterkundig maandblad *Het Woord*, die in een rondeel van Bert Voeten tot driemaal toe 'tepels' verving door 'tempels'.

4 De enige loftuiting voor een boek dankzij één letter betreft *Ondergang en dageraad* van Karel Jonckheere. *De Friese Koerier* (1966): 'Het enige aardige in dit boek is een zetfout op blz. 43: *kongentaal*.'

3 Hans van Straten (*Weer wankelt de boekenkast*) citeert Frans Halsema: 'Ik ben van mening dat je een homogeen cabaret moet maken.' Wat gedrukt werd als: 'Ik ben van mening dat je met een homo geen cabaret moet maken.'

2 Een gouwe ouwe uit 1930. De Duitse afgevaardigde naar de onderhandelingen over de Volkenbond heette Curtius. De *Nieuwe Apeldoornse Courant* moest erkennen dat 'het zetduiveltje ons parten heeft gespeeld': *Curtius* was in de krant bevorderd tot *Christus*.

Nummer 1: *De Limburger Koerier* deed verslag van de feestelijkheden op Koninginnedag in 1930. Het vuurwerk viel tegen: 'een paar zonnen, vuurpijlen, voetzoekers en Bengaalsche lucifers'. Maar 'de vele vaderlandsche en Koninginneliëden' zorgden toch voor een *oranjefeest-stemming*. Tenminste, dat had er moeten staan. Maar er stond *oranje-peststemming*.

ED SCHILDERS

Heb je niks over een vrachtwagen?

Truck-driving country wordt het genoemd, een speciale tak van de Amerikaanse country & western die ontleend is aan het lief (vrijbuiters) en leed (eenzaamheid) van de vrachtwagenchauffeur. In Nederland floreerde het genre ook enige tijd. Henk Wijngaard (*Met de vlam in de pijp*, 1978) krijgt er nog geen genoeg van en schreef, 75 jaar oud, in 2020 een coronavariant:

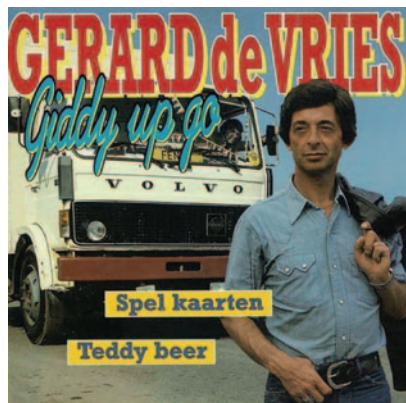
Met de vlam in de pijp scheurt hij nu door het land/ Om z'n lading te bezorgen, er is iets vreselijks aan de hand/ Met de vlam in de pijp moeten zij de crisis door. /Blijven rijden met z'n allen het land bedienen gaat nu voor.

Gerard de Vries had succes met de Nederlandse versie van *Giddy up go*. In deze mannenwereld hebben we ook Tina Trucker, haar *M'n good old ducky* dateert van 1982, maar ook zij houdt stand.

Iedereen kijkt naar me, hoe ik manoeuvreer/ met dat long-vehicle door 't verkeer./ Al ben ik dan geen man, 'k ben alleen gelukkig dan/ als ik in m'n troetel-ducky rijden kan.

Op eenzame hoogte: het zeer sfeervolle *Stille Willie*. Tekst Henk Wittenberg, muziek Kees Buenen. Een lied over een spookrijder in de letterlijke zin van het woord. Lifter wordt opgepikt door een vrachtwagenchauffeur, die hem afzet bij een kleine kroeg en hem een tientje toestopt. *Drink een pilsje op mijn kosten en doe ze maar de groeten van Stille Willie*. En dan komt het: *De kroegbaas zei 'gebeurde 15 jaar geleden./ Een bus reed in de bergen, Willie reed hem tegemoet./ Ten koste van zijn leven/ kon hij een ramp vermijden./ Hij brengt ons ieder jaar/ nog onverwacht een groet.*

Het werd een bescheiden hit van de BB-Band in 1981, maar dateerde uit de tijd dat leden van die band nog optraden als de cabaretgroep Het Slimme Gras. Kees Buenen, nu al jaren toetsenist van de nog steeds linkse band Bots, schrijft op de site van die groep over een verloren halfuurtje na wat opnames voor een demo van de BB-Band. Daarin gingen ze ook met dat oude nummer aan de gang: 'Omdat ik daar geen enkele opname van had. De jongens moesten erg om dat nummer lachen. Manager Jan Vis ging met die demo's langs platenmaatschappijen, maar die hadden geen interesse. Alleen dat laatste nummer, die *Stille Willie*, dat wilden ze wel als single uitbrengen. Het was wel de volkomen verkeerde hit voor ons, want bij alle

nieuwe nummers die we aanboden bij de platenmaatschappij, kregen we steeds te horen: 'Heb je niks over een vrachtwagen?'

Henk Wittenberg, die nadien een ontwerpstudio begon, veel lesmateriaal voor kinderen ontwikkelde en ook nog over Brabantse geschiedenis publiceerde, maakte ook deel uit van Het Slimme Gras. Buenen: 'Hij was de eerste muzikant die ik tegenkwam die zelf liedjes kon schrijven, met een kop en een staart en een clou.'

Wittenberg had *Stille Willie* oorspronkelijk geschreven als een blues, maar daar maakte Buenen dus iets heel anders van. Wittenberg: 'Het is een Amerikaans volksverhaal dat ik wat heb bewerkt. Een pastiche? Nou, min of meer. Het truckersbestaan werd er niet echt in verheerlijkt.' Ondanks het succes is hij nooit begonnen aan een tweede truckerslied.

PAUL ARNOLDUSSEN

Trois Couleurs: Bleu.

Wow-eten op een wow-locatie

Na het nuttigen van een goede maaltijd is tegenwoordig een simpel gevoel van tevredenheid en welbehagen niet meer genoeg. De mens wil wow-eten op een wow-locatie in een wow-interieur. Al in 2003 werd in de *Journal of Business and Management* voorspeld dat de toekomstige restaurantbezoeker zou streven naar een hoger niveau van emotionele intensiteit. Hij wil een speciale belevenis, een gevoel van triomf, hij wil verrast en vermaakt worden, in de watten worden gelegd, met egards worden behandeld en met een pincet neergelegde interessante ingrediënten van het gerecht op zijn onvergetelijke instagramwaardige bord vinden. Een toepasselijk citaat van schrijver/chef Anthony Bourdain: *'Your body is not a temple, it's an amusement park. Enjoy the ride.'*

Mensen vinden het leuk om op een geïnjekte locatie te eten; in een ronddraaiend reuzenrad, de cel van een voormalige gevangenis, een voormalige garage, een skiliftcabine met zeezicht of in een oud afgedankt vliegtuig. Hoe duurder en/of spectaculairder een restaurant, hoe hoger de verwachting.

Tijdens een speurtocht naar bijzondere diners kwam ik heel wat evenementen tegen waar ik (toch eigenlijk) graag bij aanwezig had willen zijn. Dit is mijn top 4 van diners:

Op 4: In de Parijse Tuilerieën was op 22 november 1900 een feestbanket. Op uitnodiging van de Franse president Emile Louber waren daar 22.295 burgemeesters uit heel Frankrijk bij. De obers

Op 1.

brachten de diverse gangen op de fiets rond.

3 De duurste maaltijd ooit was in 2001 bij restaurant Petrus in Londen. Voor zes personen moest er 434.007 pond worden afgerekend. En dat was zonder de maaltijd zelf, die hoefden de gasten niet te betalen, omdat ze de beste en duurste wijnen hadden besteld. Bijvoorbeeld een fles Chateau Petrus uit 1945 voor 11.600 pond en een fles Chateau d'Yquem voor 9200 pond.

2 In het Savoy Hotel in Londen, de datum is mij onbekend, trakteerde een excentrieke Engelman, nadat hij in het Casino van Monte Carlo veel geld 'op rood' had gewonnen, zijn vrienden op een rood diner. De obers droegen een rood kostuum, rode hemden, rode dassen en rode handschoenen. Er brandden rode lampen en de bloemen waren rood. Men at rode gerechten: garnalen, kreeft, zalm, biefstuk met tomaat, rode kool bij eend, bietensalade en aardbeienmousse.

Op nummer **1** van mijn lijstje staat het bergdiner, georganiseerd door de Ansett Social Climbers uit Sydney. Zeven bevriende bergbe-

Op 4.

klimmers, onder wie Chris Darwin, de achter-achterkleinzoon van Charles Darwin, beklommen met dragers, gidsen, keukenstaf en filmcrew de 5750 meter hoge Pisco in de Peruaanse Andes. Boven op de berg aten zij in feestelijke kleding aan een Louis XIV-eettafel en gezeten op dito stoelen een vijf-gangendiner. Eten, wijn, port, sigaren, bloemen, en ook een kandelaar waren naar boven gesjouwd. Het diner duurde kort. Het was boven op de berg min 37 graden.

Het recept voor een rode (kerst)soep.

1 l bouillon
2 uien, gesnipperd
4 rode paprika's, schoongemaakt, in stukjes olijfolie

Fruit in een soeppan de ui in olijfolie zacht. Doe de stukjes paprika erbij en roerbak ze twee minuten. Giet de bouillon in de pan en kook de paprika in circa acht minuten gaar. Gebruik een staafmixer om ui en paprika te pureren. Een scheutje room in de soep is lekker.

ANNE SCHEEPMAKER

Bergama

Het aardige van gedachte-treintjes vind ik dat je, als je het eindstation hebt bereikt, onveranderlijk bent vergeten waar je bent ingestapt. Deze reis stond ik al in de sokkenwinkel van Bergama toen ik me afvroeg hoe ik daar in hemelsnaam terecht was gekomen. Volg het spoor terug, en dat deed ik, en zo kwam ik bij het moment dat mijn geliefde, nadat ze uit de auto was gestapt, een blauwe shawl om hals en hoofd wikkelde. Op slag liepen we de Groene Moskee van Bursa binnen, waar een groepje mannen zachtjes begon te neurien, terwijl zij de hoofdhoek omdeed, waarna het neurien

KLEIN GELUK

overging in welluidende zang.

De volgende dag zette de bus ons af bij de heuvels van Pergamon, waar het wemelt van de antieke tempels en theaters die, nadat ze van hun kostbaarheden ontdaan waren, een gruwelijke opknappbeurt hebben ondergaan. Maar we waren alleen, je hoorde alleen de wind en in de verte lag de zee. We genoten. Tot het begon te miezeren en we ons naar beneden haastten. Dalen is vaak net zo moeilijk als klimmen, maar het geluk was met ons, want zo'n anderhalve kilometer voor Bergama kwam ons een paard-en-wagen achterop. Ik maakte het liftgebaar, de voerman knikte en een kwartiertje later volgde onze triomfantelijke intocht in de hoofdstraat van het stadje.

In de herberg brandde een enorme potkachel die omkranst werd door de raad der wijzen, de handen dicht bij het vuur. Er werd plaats voor ons gemaakt, waarna ik op sokken uitging. Het enige hotel serveerde een overheerlijke maaltijd en de volgende morgen werd een houtvuur ontstoken dat het water verwarmde waarin wij ons wasten. Dezelfde avond nog betraden we in Izmir restaurant Yalova, waar honderden mannen vork en mes tegen het bord lieten kletteren van verbazing toen ze zagen dat er een vrouw binnenkwam. Het werd een mooie avond.

GUUS LUIJTERS

'En zij trokken naar Bethlehem' heet deze nogal uit de kluiten gewassen houtsnede achter glas in 'een fraaie lijst met fluwelen inleg'. Herman Bieling (1887-1964) begon als zeer experimenteel kunstenaar en kwam door de nieuwe orde in 1940 tot nieuwe inzichten. Een fors verhaal over dit tragische bestaan stond in *Argus* 74. Openingsbod 75 euro, stand 19 december 12.00 uur, 75 euro, eindtijd 24 december 10.07 uur.